

Rajmund Mydel

**JAPONIA W PROCESIE PRZEJŚCIA
OD DEMOGRAFICZNEJ DOJRZAŁOŚCI
DO DEMOGRAFICZNEGO SCHYŁKU**

Rajmund Mydel

**JAPONIA W PROCESIE PRZEJŚCIA
OD DEMOGRAFICZNEJ DOJRZAŁOŚCI
DO DEMOGRAFICZNEGO SCHYŁKU**

Kraków 2016

SPIS TREŚCI

CONTENTS

Wprowadzenie / <i>Introduction</i>	7
--	---

1. Zarys procesu starzenia się społeczeństwa na tle powojennych przemian społeczno-demograficznych Japonii	
--	--

<i>Outline of the Ageing Society Process on the Background of the Post-war Socio-demographic Changes of Japan</i>	17
---	----

2. Przemiany oraz periodyzacja zmienności ruchu naturalnego i struktur wiekowych ludności w aspekcie procesu starzenia się społeczeństwa	
--	--

<i>Transformation and Delimitation of Changing Natural Movement and Age Structure of Population in Aspect of Ageing Process</i>	43
---	----

3. Stadium dojrzałości demograficznej (1947–1969).	
--	--

Przemiany demograficzne od „First Baby Boom” (1947–1949), do stadium starości demograficznej	
--	--

<i>Demographic Maturity Stage (1947–1969). Demographic Transformations from the First Baby Boom (1947–1949) until Demographic Old Age Stage</i>	51
---	----

4. Stadium starości demograficznej (1970–2050).	
---	--

Rozwój procesu starzenia się ludności w różnych fazach stadium starości demograficznej	
--	--

<i>Demographic Old Age Stage (1970–2050). Development of Ageing Process in Different Phases of the Demographic Old Age Stage</i>	59
--	----

4.1. Faza starzejącego się społeczeństwa (1970–1993)	
--	--

<i>Ageing Society Phase (1970–1993)</i>	65
---	----

4.2. Faza starego społeczeństwa (1994–2006)	
---	--

<i>Aged Society Phase (1994–2006)</i>	73
---	----

4.3. Faza sędziwego społeczeństwa (2007–2050)	
<i>Hyper Aged Society Phase (2007–2050)</i>	83
5. Stadium schyłku demograficznego (1996–2050)	
<i>Demographic Decay Stage (1996–2050)</i>	95
5.1. Faza niepokoju demograficznego (1996–2010)	
<i>Demographic Anxiety Phase (1996–2010)</i>	109
5.2. Faza depopulacji (2010–2050)	
<i>Depopulation Phase (2010–2050)</i>	115
Podsumowanie / <i>Conclusions</i>	127
Literatura / <i>Literature</i>	139
Summary	
<i>Japan in the Process of Transition from the Demographic Maturity until Demographic Decay</i>	143

WPROWADZENIE

Podkreślanemu powszechnie procesowi globalizacji światowej gospodarki towarzyszą dwa inne zjawiska o globalnym charakterze. Rozwijane są one głównie w najbardziej rozwiniętych krajach świata, znajdując wyraz w formowaniu informacyjnych społeczeństw oraz wysokim poziomie zaawansowania procesu starzenia się ludności (*global population ageing*). Ten ostatni proces wyrażający się najogólniej silnym wzrostem liczby osób w wieku 65 i więcej lat oraz rosnącym ich udziałem w ogólnej liczbie ludności, przewyższającym w bardziej zaawansowanych fazach zbiorowość osób w wieku 0–14 lat, jest pochodną systematycznego spadku stopy urodzeń i obniżającego się współczynnika płodności oraz wyraźnego wydłużania dalszego trwania życia.

Procesy te są efektem bezprecedensowego tempa rozwoju cywilizacyjnego współczesnego świata, rosnącego poziomu i jakości życia, będącego jednak udziałem głównie państw o najwyższym poziomie rozwoju społeczno-ekonomicznego. One jednocześnie najsilniej odczuwają następstwa tych przemian zarówno w sferze ekonomicznej, jak też społeczno-demograficznej (w tym kulturowej). Są one przedmiotem bardzo licznych specjalistycznych raportów oraz opracowań naukowych. W ich zespole szczególne miejsce zajmują studia dotyczące procesu starzenia się ludności, w tym o charakterze prognostycznym. Jest to związane między innymi z faktem, że omawiane procesy skutkują nowymi jakościowo problemami-wyzwaniami natury demograficznej, społecznej oraz ekonomicznej. W sferze ekonomicznej głównym następstwem procesu starzenia się ludności jest trwałe zmniejszanie zasobów pracy i starzenie się siły roboczej oraz rosnące gwałtownie wydatki na cele socjalne (Mantel J., 2000, Maki-no T., 2002, Borsh-Supan., 2003, Dixon S., 2003, Onfori P., 2004, Bongarts J., 2004, Nyce S.A., Schieber S.J., 2005, Han E., 2006, Hamada K., Kato H.,

2007, Nagano A., Mori T., 2010). Skutkować to może osłabieniem dynamiki rozwoju gospodarczego tych państw, a z pewnością przyniesie gwałtownie rosnące obciążenie krajowych budżetów świadczeniami emerytalno-rentowymi oraz wydatkami na opiekę zdrowotną coraz liczniejszej populacji osób starszych – seniorów.

Rozwijany proces starzenia się ludności, wykazuje zarazem bardzo silne zróżnicowanie poziomu zaawansowania w różnych krajach świata. Zapoczątkowany bowiem na przełomie lat 70. i 80. XX wieku w państwach o najwyższym poziomie rozwoju gospodarczego w ramach tzw. fazy starzejącego się społeczeństwa (*Ageing Society Phase*) – mającej miejsce w sytuacji, kiedy wskaźnik udziału ludności w wieku 65 i więcej lat w ogólnej liczbie mieszkańców kraju osiąga wartość 7,0%, pod koniec XX w. wszedł w bardziej zaawansowaną fazę przemian zwaną „fazą starego społeczeństwa” (*Aged Society Phase*). Wartością progową, dowodzącą wejścia społeczeństwa danego kraju w przedmiotową fazę, wyznacza wskaźnik udziału ludności w wieku 65 i więcej lat w ogólnym zaludnieniu w wysokości 14,1%. To właśnie za sprawą szybko starzejącej się demograficznie Europy, gdzie w 2000 roku już 14,7% ogółu ludności stanowiły osoby w wieku 65 i więcej lat, podjęto liczne empiryczno-teoretyczne studia w tym zakresie (np. Van de Kaa D.J., 1987, 2004, Chesnais J.C., 1992, Coleman D., 2001, Mydel R., 2004).

W narastającym i coraz szybszym procesie starzenia się ludności widziałno bowiem zagrożenie dla dalszego rozwoju demograficznego całej Europy i poszczególnych państw (jako efektu spadku stopy urodzeń i wydłużania dalszego trwania życia) przy obniżeniu i trwałej stagnacji współczynnika płodności, poniżej poziomu zapewniającego zastępowalność pokoleń – poniżej 2,10. W powyższych okolicznościach poczynawszy od lat 80. XX wieku zjawisko starzenia się ludności, w tym zachodzące i prognozowane przemiany współczynnika płodności w krajach o najwyższym poziomie rozwoju gospodarczego, stał się jednym z najważniejszych problemów badawczych w środowisku demografów oraz części ekonomistów i socjologów. W przypadku Japonii, kraju legitymującego się najwyższym stopniem zaawansowania procesu starzenia się ludności na świecie, któremu towarzyszy szybki wzrost liczby osób starych, poza próbami ożywienia ruchu naturalnego ludności, podjęto także szeroko zakrojone działania planistyczno-urbanistyczne na rzecz kreowania przyjaznej przestrzeni miast-obszarów metropolitalnych dla tej szybko rosnącej populacji mieszkańców.

W przypadku państw europejskich wspomniany powyżej proces obniżania stopy urodzeń był tak dalece zaawansowany, że w warunkach niskiej stopy zgonów w części z nich zanotowano w 2010 roku ujemne wskaźniki przyrostu naturalnego (np. Niemcy: -4,0 o/oo, Włochy: -0,4 o/oo), bądź też oscylowały one w przedziale od 0 do 1,0 o/oo (np. Austria: 0,20 o/oo, Grecja: 0,5 o/oo, Polska: 1,0 o/oo). Notowane i prognozowane trendy ewolucji wartości powyższych wskaźników, w połączeniu z niskim współczynnikiem płodności, przyniosą w perspektywie 2050 roku realny spadek liczby ludności wielu europejskich krajów. Tak na przykład w przypadku Polski spadek ten osiągnie w latach 2000–2050 wartość 9,8% (spadek liczby ludności z 38,6 mln do 34,8 mln) osób, Niemiec o 9,4% (z 82,2 mln do 74,5 mln), a Litwy aż 47,2% (z 3,6 mln do 1,9 mln osób – *The 2015 Ageing Report for the 28 EU Member States*).

W przypadku Japonii, kraju o najwyższym poziomie zaawansowania procesu starzenia się ludności, gdzie już w 2010 roku aż 23,0% ogółu mieszkańców stanowiły osoby w wieku 65 i więcej lat, w okresie 2010–2050 spadek zaludnienia osiągnie wielkość 24,2% (z 128,1 mln do 97,1 mln osób). Będzie to w gronie państw o najwyższym poziomie rozwoju gospodarczego najwyższy spadek realnej liczby ludności (*Japan Statistical Yearbook 2016 oraz Population Projections for Japan – January 2012; 2011 to 2060*).

Zrodzony w powyższych okolicznościach głęboki niepokój, związany z następstwami demograficznymi i społeczno-ekonomicznymi państw objętych współcześnie oraz prognozowanym, dynamicznie rozwijanym procesem starzenia się ludności, zaowocował swoistą eksplozją specjalistycznych opracowań naukowych i raportów, przygotowywanych przez szerokie grono ekspertów z zakresu demografii, socjologii, ekonomii, medycyny, a nawet urbanistów i przedsiębiorców. Towarzyszyło mu także pojawienie się krajowych i międzynarodowych instytucji-organizacji, zajmujących się wyłącznie szeroko rozumianymi zagadnieniami procesu starzenia się ludności oraz wielorakimi jego następstwami. Poza badaniami naukowymi, wyniki których publikowane są w specjalistycznych periodykach oraz raportach, wykonywanych nierzadko na zlecenie agend rządowych, opracowywane są i wydawane specjalistycznie roczniki poświęcone wyłącznie problemowi starzenia się ludności. Klasycznym tego przykładem może być wydawany przez Komisję Europejską (*Directorate General for Economic and Financial Affairs*) rocznik o tytule „Ageing Report”, traktujący o problemach starzenia się ludności Unii Europejskiej w skali całego ugrupowania.

wania oraz indywidualnych państw. Najnowszy tego typu raport ukazał się w 2015 roku, był zatytułowany „*The 2015 Ageing Report. Economic and Budgetary Projections for the 28 EU Member States (2013–2060)*”, *European Economy* 3/2015, Brussels”.

W przypadku Japonii, która już w 1994 roku weszła w „fazę starego społeczeństwa” (*Aged Society Phase*), a która aktualnie doświadcza najwyższego stopnia zaawansowania tego procesu na świecie (od 2007 roku kraj ten znajduje się w „fazie sędziwego społeczeństwa” (*Hyper Aged Society Phase*), na wniosek Ministerstwa Zdrowia i Opieki Społecznej powołany został do życia w 1996 roku Narodowy Instytut Studiów Ludności i Bezpieczeństwa Socjalnego (*National Institute of Population and Social Security Research*). Poza działalnością na gruncie krajowym, prowadzi on szeroką międzynarodową współpracę naukowo-badawczą w zakresie wielu, współczesnych problemów demograficznych i społecznych Japonii, Azji oraz wybranych regionów i krajów świata. Instytut ten opracowuje i publikuje m.in. materiały statystyczne, raporty i ekspertyzy dotyczące niezwykle szerokiego spektrum zarówno współczesnych jak i perspektywicznych problemów procesu starzenia się ludności. Jest on także edytorem naukowego kwartalnika demograficznego tego kraju, zatytułowanego „*The Japanese Journal of Population*”, na łamach którego publikowane są prace specjalistów z całego świata.

W zespole bardzo licznie podejmowanych zagadnień, dotyczących współczesnych problemów starzenia się ludności, szczególne, (wręcz wyjątkowe) miejsce zajmują badania przemian ruchu naturalnego ludności oraz płodności. Analizując czasową zmienność i ewolucję takich zdarzeń demograficznych, jak urodzenia i zgony (a w konsekwencji także przyrostu naturalnego) oraz takich zjawisk jak płodność oraz migracje, sformułowana została szeroko znana teoria przejść demograficznych (*Demographic Transition Theory*). Opracowana została ona i upowszechniona w ujęciu prostego schematu-modelu graficznego (tzw. pierwszego i drugiego przejścia demograficznego) przez Van de Kaa (1987, 1988). On też w najnowszym podejściu badawczym czasową zmienność współczynników stopy urodzeń, stopy zgonów i przyrostu naturalnego skonfrontował graficznie i opisowo z wielkością salda migracji (Van de Kaa D.J., 2004). Fakt uwzględnienia salda migracji (dodatniego) w fazie przemian, określonych terminem „drugiego przejścia demograficznego” (*Second Demographic Transition*), reprezentuje jeden z czynników pozwalających osłabić tempo spadku stopy urodzeń oraz przynieść stabilizację przyrostu naturalnego na

stałym, aczkolwiek ujemnym poziomie (rzędu $-5,00/00$). Rozważania na temat migracji i polityki migracyjnej w aspekcie ich wpływu na osłabienie procesu starzenia się ludności, a w dalszej perspektywie depopulacji państw, stanowią integralną część tego typu badań (np. *Replacement Migration: Is it Solution to Declining and Ageing Population*, UN Population Division 2000, Lutz W., Sanderson W.C., Schrebov S., red., 2004, Lutz W., Schrebov S., 2007). Przytoczona powyżej sytuacja w układach wskaźników ruchu naturalnego ludności określana jest w zmodyfikowanym modelu Van de Kaa mianem „przejścia demograficznego” (Ryc.1), dla którego najbardziej charakterystyczna jest nadwyżka stopy zgonów nad stopą urodzeń, będąca efektem wydłużania się dalszego trwania życia. W konsekwencji prowadzi to do zasadniczych przemian struktur wieku ludności, dla których znamieny jest trwały trend wzrostu udziału ludności w wieku 65 i więcej lat, czyli starzenia się społeczeństwa. Towarzyszy mu w praktyce spadek liczby i odsetka osób w wieku 0–14 lat, w warunkach utrzymywania się współczynnika płodności poniżej poziomu zapewniającego zastępowalność pokoleń.

Przemiany demograficzne zapisane w teorii przejść demograficznych i prostej formule graficznego modelu Van de Kaa, wykazują właśnie kraje o bardzo wysokim poziomie rozwoju społeczno-ekonomicznego. One też odczuwają najsilniej następstwa procesu starzenia się ich ludności. Powyższa problematyka stanowi współcześnie jedno z najważniejszych wyzwań badawczych, w ramach których obecnie poszukuje się coraz powszechniej różnych czynników natury społeczno-ekonomicznej i kulturowej, mających ogromny wpływ na tempo i skalę rozwoju procesu starzenia się ludności. Prace te przynoszą także próby rozwiązań natury ekonomicznej, prawnej, instytucjonalnej, polityki prorodzinnej i imigracyjnej, zmierzających do złagodzenia tych niekorzystnych dla przyszłych pokoleń, trendów demograficznych przemian oraz ich następstw w sferze ekonomiczno-społecznej.

Znajduje to wyraz w niezwykle bogatym dorobku naukowym, którego ocena i merytoryczna klasyfikacja sama w sobie jest interesującym problemem badawczym (np. Chesnais J.C., 1992, Dyson T., 2010, Lee R., Reher D.S., red., 2011, Takayama N., Werding M., red., 2011). Szczególnego podkreślenia wymaga tu fakt, iż trend demograficznych przemian zapisany w „teorii przejść”, najwyższy poziom zaawansowania osiągnął współcześnie w skali świata właśnie w Japonii. Podkreśla się ten fakt we wszystkich opracowaniach naukowych z przełomu XX/XXI wieku, określając miesz-

kańców Japonii „najstarszym społeczeństwem świata” lub „krajem seniorów”. Potwierdzają to najnowsze statystyki, zgodnie z którymi w 2015 roku aż 26,8% ogółu mieszkańców tego wyludniającego się od 2010 roku kraju, stanowiły osoby w wieku 65 i więcej lat (*Japan Statistical Yearbook 2016*). W Japonii także w związku z najdłuższym dalszym trwaniem życia na świecie, najsilniej zaawansowany jest proces starzenia się w kategorii najstarszej ludności (w wieku 75 i więcej lat), określany terminem „*Ageing of the Aged*”, która w 2015 roku stanowiła aż 13,0% ogółu mieszkańców. Oznacza to, że ta kategoria wiekowa ludności przewyższa swym udziałem populację osób w wieku 0–14 lat, których udział w ogólnej liczbie mieszkańców kraju wynosił 12,5% (obliczenia własne na podstawie *Japan Statistical Yearbook 2016*). Skutkiem choćby powyższych relacji strukturalnych wskaźników, we wszystkich opracowaniach naukowych, raportach i ekspertyzach dotyczących szerokiego spektrum problemów starzenia się ludności, Japonia traktowana jest jako swoisty poligon badawczy-doświadczalny, zarówno w zakresie aktualnych jak i perspektywicznych przemian, następstw i wyzwań, w tym zwłaszcza natury społeczno-ekonomicznej (m.in. Lutz W., Sanderson W.C., Schrebov S., red., 2004, Nyce S.A., Schreiber S.J., 2005, Han E., red., 2006, Jones G., Strongham P.T., Chan A., red., 2011, Takayama N., Werding M., red., 2011, Ogawa N., Shah I.H., red., 2015).

W licznej zbiorowości opublikowanego dorobku naukowego dotyczącego omawianej problematyki, a poświęconego wyłącznie Japonii, na wyróżnienie zasługują prace wydane po 1990 roku (Hodge R., Ogawa N., 1991, Ogawa N., Retherford R.D., 1993, Sakuragawa T., Makino T., 2002, Coulmas F., 2007, Hamada K., Kato H., red. 2007, Nagano A., Mori T., 2010, Hara T., 2015 oraz Sato R., Kaneko R., 2015). Na kanwie bogatych statystyk demograficznych, zamykających się w przedziale czasowym od końca XIX wieku po czasy współczesne (oraz danych prognostycznych do 2050 roku), gromadzonych i publikowanych przez agendy rządowe (w tym przez *National Institute of Population and Social Security Research*), wyżej wymienieni autorzy dokonali opisowych analiz wyselekcjonowanych bądź zintegrowanych merytorycznie zagadnień demograficznych, społecznych i ekonomicznych.

Tak charakterystyczne dla teorii przejść demograficznych problemy tego kraju, udokumentowano bogactwem danych statystycznych oraz tematycznych wykresów. W bardzo licznych przypadkach autorzy ci zmierzali do ustalenia przyczyn rozwoju notowanych trendów zmian różnych

wskaźników demograficznych (głównie stopy urodzeń, zgonów i przyrostu naturalnego oraz współczynnika płodności i dalszego trwania życia) oraz ich wielorakich następstw (w tym perspektywicznych). Na ich kanwie formułowali też konkretne propozycje działań zmierzających do osłabienia tempa procesu starzenia się ludności poprzez bardziej aktywną pronatalistyczną i prorodzinną politykę rządu, pilną potrzebę podwyższenia wieku emerytalnego, reformy systemu socjalnego oraz całkowite przewartościowanie polityki imigracyjnej. W tym ostatnim przypadku podkreślana jest powszechnie pilna potrzeba powolnego „otwierania się” Japonii na cudzoziemskich imigrantów zarobkowych. Jest to wręcz rewolucyjna jak na warunki japońskiej koncepcja zmiany dotychczasowej polityki imigracyjnej, którą historycznie i kulturowo cechuje generalna niechęć do obcokrajowców, cudzoziemskich pracowników. Oznacza to, iż w przypadku współczesnych i perspektywicznych przemian demograficznych Japonii, zapisany w ramach drugiego przejścia demograficznego „stabilizacyjny efekt” dodatniego salda migracji zagranicznych, nie ma w tym kraju (jak dotąd) racji bytu. Nigdy też nie było i nie jest saldo migracji uwzględniane w perspektywicznych założeniach dotyczących polityki łagodzenia rosnących problemów społeczno-ekonomicznych w kontekście dynamicznie rozwijanego procesu starzenia się społeczeństwa.

Pionierską w skali światowej jest natomiast inicjatywa japońskiego rządu dotycząca planu budowy nowego modelu japońskiego społeczeństwa. Zapisany pod hasłem „*leading elderly society model*” (m.in. Nagano A., Mori T., 2010), co w wolnym tłumaczeniu oznacza „model społeczeństwa z wiodącą rolą osób starszych”, zakłada on wykorzystanie-przekształcenie dokonujących się, bezprecedensowych przemian demograficznych w źródło społeczno-ekonomicznego rozwoju kraju. Polegać to ma między innymi na rozwoju ukierunkowanych na potrzeby osób starszych usług medyczno-opiekuńczych oraz innowacyjnych gałęzi przemysłu (w tym farmaceutycznego, sprzętu medycznego, elektronicznego oraz mechatroniki). Planuje się także stworzenie dla bardzo już licznej populacji seniorów (jap. *koureisha*) warunków dla wszelkiego rodzaju aktywności, w tym pracy zawodowej. Tego typu plan ma swe źródło z jednej strony w trwałym procesie wzrostu dalszego trwania życia (do 82,4 lat mężczyzn i 90,07 lat kobiet w 2050 roku) oraz jedynej na świecie postawy licznej rzeszy japońskich seniorów, określanej terminem „*ikigai*” (młodzi seniorzy). Dotyczy on w praktyce czynnych zawodowo osób w wieku 65–74 lat. Praca dla znacz-

nej części tej kategorii seniorów, jest przede wszystkim formą samospelnienia oraz utrzymania dobrej kondycji fizycznej i psychicznej. Powyższy fakt potwierdzają jednoznacznie statystyki, w świetle których w 2012 roku 38,0% mężczyzn w wieku 65–69 lat oraz 21,5% w wieku 70–74 lat pracowało zawodowo. Zgodnie z prognozami demograficznymi, w 2030 roku odsetek aktywnych zawodowo mężczyzn w wieku 65–69 lat wzrośnie do poziomu 47,6%, natomiast w grupie wiekowej starych seniorów (czyli w wieku 70–74 lat), aż 26,5% ich ogólnej liczby obecnych będzie na rynku pracy (*Population Statistics of Japan 2008*).

Podkreślany wielokrotnie najwyższy poziom zaawansowania oraz wysokiej dynamiki procesu starzenia się ludności Japonii w porównaniu z innymi wysoko rozwiniętymi państwami świata, rodzi zatem nowe wyzwania natury demograficzno-społecznej i gospodarczej. Mając na uwadze stan aktualny oraz perspektywiczne przemiany w tym zakresie, ten nowy trend procesu transformacji demograficznej nieliczna grupa badaczy określa mianem „postdemograficznego przejścia” (Wilson C., 2013, Hara T., 2015, Sato R., Kaneko R., 2015). Jego następstwem ma być ukształtowanie nowego reżimu demograficznego, determinowanego społeczno-ekonomicznymi, kulturowymi i politycznymi zmianami zachodzącymi współcześnie i rozwijanymi w perspektywie drugiej połowy XXI wieku. Można sformułować zatem opinię, że swoistym zwiastunem realnych działań w tym zakresie, wydaje się być w przypadku Japonii, realizacja wspomnianego uprzednio rządowego planu o nazwie *leading elderly society model*. W jego ramach zakłada się wzrost aktywności zawodowej kobiet, przebudowę systemu emerytalnego i opieki medycznej oraz świadczeń socjalnych. Uwzględniał on będzie także wielorakie następstwa wynikające z załamania się (na przełomie lat 70’ i 80’ XX w.) tradycyjnego, wielopokoleniowego modelu rodziny, w którym dzieci żyjące w dwu- i trzypokoleniowych gospodarstwach domowych, opiekowały się rodzicami. Rodzi to zatem konieczność przejścia od modelu opieki nad seniorami przez rodzinę, do systemu opieki rządowej (transition from family care to government for the elderly – m.in. Masuda M., Kojima K., 2001, Ogawa N., Matsukura R., 2005, Coulmas F., 2007, Hamada K., Kato H., 2007, Nagano A., Mori T., 2010, Social Security in Japan 2014).

Rozwijane nowe trendy zmian ruchu naturalnego ludności, płodności, wydłużania dalszego trwania życia, skutkujące w przypadku Japonii wysoką dynamiką rozwoju procesu starzenia się ludności oraz świadomość ich

wielorakich reperkusji, leżą u podstaw poszukiwania ich przyczyn w zachodzących przemianach cywilizacyjnych i kulturowych japońskiego społeczeństwa na przełomie XX/XXI w. Mając równocześnie na uwadze fakt, że kolejnym efektem rozwoju powyższego procesu będzie spadek liczby mieszkańców (ze 128,1 mln w 2010 do 97,1 mln osób w 2050 roku, czyli aż o 24,2%), naukowcy zdefiniowali powyższą sytuację jako okres „postdemograficznego przejścia” – zwanego także „nowym przejściem demograficznym.

Podkreślić należy przy tym z całą mocą, że stanowi ono integralną część „drugiego przejścia demograficznego”, reprezentując bardziej zaawansowaną fazę przemian. Wyróżnienie tego „postdemograficznego przejścia” związane jest z interpretacją czasowej zmienności klasycznych wskaźników demograficznych, w połączeniu z czynnikami natury społecznej i kulturowej (w tym m.in. z załamaniem tradycyjnego modelu rodziny i stałym spadkiem wielopokoleniowych gospodarstw domowych, przy jednoczesnym wzroście liczby 1-osobowych gospodarstw domowych, z dynamicznie rosnącym udziałem gospodarstw seniorów, wzrost aktywności zawodowej kobiet w warunkach pełnoetatowego ich zatrudnienia, wzrost aktywności zawodowej mężczyzn i kobiet w wieku poprodukcyjnym).

Tego typu badania prowadzone są w kontekście istniejących aktów prawnych rządu dotyczących polityki rodzinnej, senioralnej, systemu ochrony zdrowia i opieki socjalnej oraz polityki imigracyjnej. Nowatorskie podejście badawcze reprezentuje zwłaszcza obszerne studium Hary T. zatytułowane: *”Kurczące się społeczeństwo. Postdemograficzne przejście w Japonii”* (Hara T., 2015). Większość naukowych analiz (uzupełnionych bogatymi materiałami statystycznymi), dotyczy zmienności klasycznych wskaźników demograficznych, wykorzystywanych w badaniach dotyczących pierwszego i drugiego przejścia demograficznego (zawartych w przedziale czasowym 1891–2050).

Bogatej i szeroko udokumentowanej analizie opisowo-statystycznej towarzyszy jednak brak wieloczynnikowych ujęć syntetycznych, w tym teoretyczno-modelowych oraz nowej terminologii rozwijanych procesów. Pewien pierwiastek innowacyjności w nielicznych próbach syntezy pewnych zjawisk pojawiających się w procesie starzenia się ludności, zawiera artykuł Sato R., Kaneko R., (2015). Analizując zmiany w okresie 1945–2100 współczynnika obciążenia ludności w wieku 15–64 lat przez osoby liczące 0–14 lat (Child Dependency Ratio – ChDR)

oraz współczynnika obciążenia ludności w wieku 15–64 lat przez ludność w wieku 65 i więcej lat (*Elderly Dependency Ratio* – *EDR*), autorzy ci wyróżnili dwa charakterystyczne typy relacji. Pierwszy, dla którego charakterystyczna jest przewaga w latach 1945–2005 wskaźnika *ChDR* nad *EDR* określają terminem „demograficznej korzyści” (*Demographic bonus*). Począwszy od 2010 aż do 2100 roku (według prognoz) gwałtownej dynamice wzrostu współczynnika *EDR* (do 2060 roku) towarzyszyć ma rosnąca jego przewaga nad stagnującym na poziomie 180,0 wskaźnikiem *ChDR*. Tego typu sytuacja w rozkładzie obu wskaźników została określona mianem „demograficznego obowiązku – ciężaru” (*Demographic onus*). Wskazuje ona jednoznacznie na skalę problemów, wynikających zarówno z potrzeby utrzymania wysokiego poziomu i jakości życia, wpisanych w ideę zrównoważonego rozwoju demograficzno-społecznego Japonii w XXI w., jak również budowy silnej, innowacyjnej i konkurencyjnej gospodarki.

1. ZARYS PROCESU STARZENIA SIĘ SPOŁECZEŃSTWA NA TLE POWOJENNYCH PRZEMIAN SPOŁECZNO-DEMOGRAFICZNYCH JAPONII

Współczesna Japonia to najstarszy demograficznie kraj świata, w którym od 1997 roku jedyną grupą wiekową ludności notującą realny wzrost są osoby liczące 65 i więcej lat. Grupa ta stanowiąc w 2015 roku aż 26,85% ogólnej liczby mieszkańców przewyższała ponad dwukrotnie populację najmłodszej ludności kraju (0–14 lat), notującą wartość udziału wysokości zaledwie 12,5%.

1.

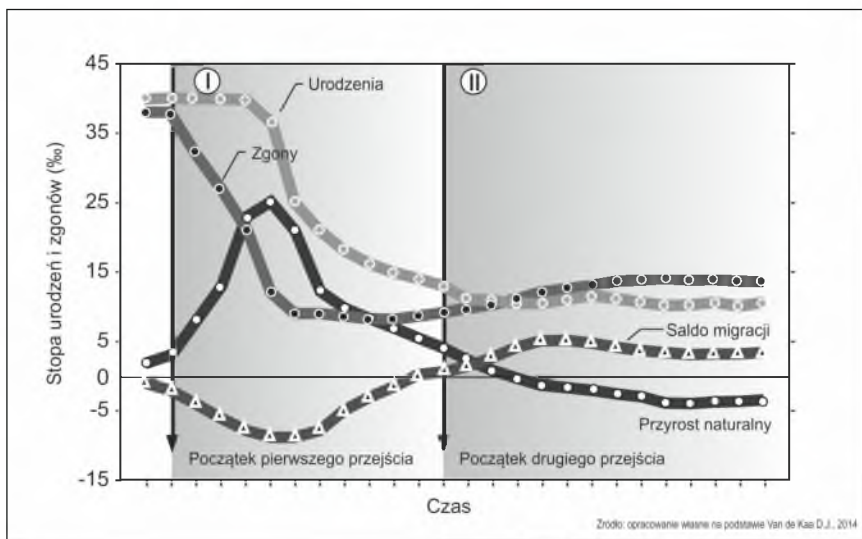
Do grupy znamienitych zjawisk o globalnym charakterze, typowych dla państw o najwyższym poziomie rozwoju ekonomicznego, zaliczyć należy współcześnie przejście ich społeczeństw ze stadium demograficznej dojrzałości do stadium demograficznej starości. Charakteryzuje je pogłębiający się proces starzenia się ludności, w licznych przypadkach, przybierający od przełomu XX/XXI w. na tempie oraz dynamice. Rodzi on zarazem w tych krajach realne obawy o ich dalszy demograficzny wzrost, jak też budzi niepokój, wynikający z groźby osłabienia ich rozwoju gospodarczego, prowadzący w dalszej perspektywie do spadku poziomu i jakości życia ich mieszkańców. Dlatego to swoiste wyzwanie demograficzne XXI wieku oraz jego źródła i wielorakie następstwa, stanowi przedmiot bardzo licznych opracowań naukowych i utylitarnych ekspertyz, autorami których są zarówno demografowie, jak i geografowie oraz ekonomiści.

Jak podkreślano już we Wprowadzeniu niniejszego opracowania, w bardzo bogatym, światowym dorobku naukowym dotyczącym powyższego zagadnienia, współczesna Japonia stanowi jeden z najważniejszych poligonów badawczych problematyki starzenia się ludności. Ma to miejsce za sprawą najbardziej zaawansowanego i najdynamiczniej rozwijanego procesu starzenia się ludności, który z początkiem pierwszej dekady XXI w. wszedł w trzecią fazę przemian zwaną „fazą sędziwego społeczeństwa” (*Hyper Aged Society Phase*). Od 1996 roku rozwijany jest on w ramach „stadium konwersji” (*Conversion Stage* – terminologia autora) i „stadium demograficznego schyłku” (*Demographic Decay Stage* – terminologia autora).

Znajduje to wyraz w bardzo bogatym dorobku naukowym, dla którego charakterystyczna jest w ostatnich latach obecność licznych prac o charakterze monograficznym, poświęconych wyłącznie Japonii, wydawanych przez renomowane oficyny wydawnicze (m.in. Hamada K., Kato H.,

red., 2007, Coulmas F., 2007, Hara T., 2015). Zauważyć można zarazem, że nierzadko szczegółowym analizom naukowym, obejmującym ogromne spektrum demograficznych, społeczno-ekonomicznych, socjologicznych i kulturowych aspektów przemian demograficznych na świecie, w tym w Japonii, towarzyszy skromność, (czy wręcz brak) syntez, w tym o teoretyczno-modelowym charakterze. Chlubnym wyjątkiem jest w tym względzie cytowana już wielokrotnie „teoria przejść demograficznych”. Stanowiąca niezmiennie od końca lat 90’ XX w. swoisty punkt odniesienia do określenia skali i charakteru demograficznych przemian zachodzących także współcześnie w różnych państwach świata, poddana została zaledwie drobnym weryfikacjom oraz uzupełnieniom. Współczesne badania dowodzą, że przemiany obrazu demograficznego wielu państw o najwyższym poziomie gospodarczego rozwoju, powodują konieczność weryfikacji tej teorii w części dotyczącej przemian oraz relacji w rozkładzie wskaźników stopy urodzeń i stopy zgonów. Poza tym, w wielu przypadkach uzasadnione zastrzeżenia budzi traktowanie w zweryfikowanym modelu (teorii) salda migracji (dodatniego), jako swoistego remedium na stabilizację ujemnego przyrostu naturalnego oraz osłabienia tempa spadku liczby ludności danego kraju.

Model ten zakłada także, że dzięki m.in. prowadzonej polityce imigracyjnej państw charakteryzujących się silnie zaawansowanym procesem starzenia się ludności, napływ migracyjny stanowić będzie bardzo ważny czynnik „demograficznego odmłodzenia”. Przynieść ma on bowiem spowolnienie procesu starzenia się ludności, korzystną zmianę struktur wiekowych oraz (ważne z ekonomicznego punktu widzenia jak i zwiększenie zasobów siły roboczej. Tego typu sytuacja dotyczy większości państw Zachodniej Europy, „otwartych” generalnie na napływ cudzoziemskich imigrantów. Znajduje to wyraz m.in. w silnej obecności cudzoziemców na ich rynkach pracy oraz populacji allochtonów (naturalizowanych obcokrajowców) w strukturze demograficznej poszczególnych państw. Tak na przykład (w świetle danych demograficznych dla państw UE), 7,0% ogółu ludności tego ugrupowania stanowi populacja cudzoziemców. Największym ich udziałem w 2013 roku legitymowały się: Belgia (11,2% ogółu ludności), Hiszpania (10,9%), Niemcy (9,4%) oraz Wielka Brytania (7,7%). Z kolei allochtoni, najliczniej reprezentowani byli w Holandii, stanowiąc ponad 20,0% ogółu mieszkańców tego kraju.

Ryc.1. Model przejść demograficznych
Fig. 1. Model of demographic transitions

W przypadku Japonii, kraju historycznie-kulturowo uprzedzonego do obcokrajowców i niechętnego ich obecności na jego terytorium (stwarzającego poza tym wyszukane bariery prawne i formalno-administracyjne co do możliwości ich naturalizacji, nawet po zawarciu przez obcokrajowca „mieszanego” związku małżeńskiego), odsetek cudzoziemców w ogólnej liczbie ludności wynosi zaledwie 1,5–1,7% (np. Mydel R., 2004, 2009, Mydel R., Takahashi D., 2013, Takahashi D., 2014). Analiza treści najnowszego raportu przygotowanego przez Komisję Europejską, dotyczącego starzenia się ludności Unii Europejskiej w latach 2013–2060 (*The 2015 Ageing Report. Economic and Budgetary Projections for the 28 EU Members States: 2013–2060*) dowodzi jednak, że nawet w warunkach najliczniejszej populacji cudzoziemców w państwie UE, czyli Niemczech (ok. 7,5 mln osób), oraz notowanego tam obecnie dodatniego salda migracji, kraj ten w latach 2013–2060 zanotuje spadek zaludnienia o 12,9%. Sądzić należy zatem, że sformułowana teoria przejść demograficznych na kanwie zmienności stopy urodzeń oraz zgonów, w swej zmodyfikowanej formie nie wydaje się uniwersalną w kontekście prognozowanego, dodatniego salda migracji. Należy zatem poszukiwać innych determinant, poprawy sytuacji demograficznej zarówno natury demograficznej jak też społeczno-ekonomicznej oraz politycznej. Palącą potrzebą jest w tej sytuacji sformułowanie „rewolucyjnej”

wręcz polityki pronatalistycznej oraz prorodzinnej, w kontekście bardzo bliskiej i realnej sytuacji pojawienia się państw, w których odsetek osób w wieku 65 i więcej lat przewyższy nawet kilkakrotnie populację mieszkańców w wieku 0–14 lat. Już dzisiaj tego typu relacja struktur wiekowych ludności notowana jest w Japonii, gdzie w 2015 roku osoby w wieku 0–14 lat stanowiły zaledwie 12,5% mieszkańców tego kraju, natomiast te w wieku 65 i więcej lat reprezentowały aż 26,8% , czyli 2,1 raza więcej. W perspektywie 2050 roku przedmiotowe wskaźniki przyjmą odpowiednio wartość 9,7% oraz 38,8%. Oznacza to, że w perspektywie 2050 roku populacja seniorów w Japonii będzie 4-krotnie większa od osób w wieku 0–14 lat (Tab.1).

Tabela 1. Zmiany liczby i struktury wieku ludności Japonii na tle wybranych krajów świata w 2010 i 2050 roku

Table 1. Total population number and age structure population of Japan, in 2010 and 2050, against selected countries

Kraj	Liczba ludności (mln)		zmiany 2010- 2050 (%)	Udział w ogólnej liczbie ludności (w %)					
	2010	2050		0-14 lat		65 i więcej lat		80 i więcej lat	
				2010	2050	2010	2050	2010	2050
JAPONIA	128,1	97,1	- 24,2	13,2	9,7	23,0	38,8	6,3	14,6
Francja	63,0	74,4	18,1	18,4	17,4	16,8	25,1	5,5	10,4
Hiszpania	46,5	45,6	- 1,9	15,1	13,3	17,3	33,3	5,4	12,7
Niemcy	81,6	74,5	- 8,7	13,4	12,7	20,8	31,8	5,3	14,2
Polska	38,2	33,9	- 11,3	14,9	13,2	13,6	29,9	3,8	9,5
Szwecja	9,4	12,5	33,0	16,5	17,6	19,0	22,5	5,0	8,5
W.Brytania	62,2	77,3	24,3	17,6	17,3	16,6	23,9	4,7	9,3
Włochy	60,5	67,0	10,7	14,0	13,6	20,3	29,9	6,4	11,9
USA	309,3	398,3	28,9	19,8	18,2	13,1	21,4	3,7	8,2
Chiny	1338,0	1348,1	0,8	18,1	14,8	8,4	23,9	1,5	8,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Population Projections for Japan (January 2012): 2011 to 2060, Appendix: Auxiliary Projections 2061 to 2110; Japan Statistical Yearbook 2016; The 2015 Ageing Report, Economic and Budgetary Projections for the 28 EU Member States (2013-2060); US. Census Bureau International Data Base.*

W świetle powyższych, alarmistycznych wręcz trendów aktualnego i perspektywicznego kierunku transformacji obrazu demograficznego świata rozwiniętego gospodarczo (ze szczególnym nasileniem procesu starzenia się ludności), podejmowane są liczne, szczegółowe studia nad czasową zmiennością i współzależnością różnorodnych zdarzeń i zjawisk demograficznych. Odczuwana jest jednocześnie potrzeba ich uporządkowania i usystematyzowania oraz zgeneralizowania i periodyzacji, z uwzględnieniem najbardziej charakterystycznych dla nich cech. Towarzyszyć temu będzie zapewne konieczność wprowadzenia nowej terminologii, identyfikującej jednoznacznie zróżnicowany poziom zaawansowania, strukturalny obraz oraz ilościowe relacje zachodzące w ramach przebiegających procesów (w ramach wyróżnionych stadiów, faz, a nawet etapów). Potrzeba ta wynika także z faktu, iż społeczeństwa coraz liczniejszej zbiorowości państw świata znajdują się w perspektywie najbliższych lat, zarówno w najbardziej zaawansowanych stadiach procesu starzenia się ludności, jak też nowego rodzaju inicjowanych i rozwijających się procesów. Takie właśnie podejście badawcze przyświecało autorowi niniejszego opracowania. Wynika ono przede wszystkim z faktu skromnych ujęć o charakterze syntetycznym w relatywnie bogatej literaturze przedmiotu oraz okoliczności, że zachodzące w powojennej Japonii przemiany demograficzne, osiągnęły obecnie w skali globalnej najwyższy poziom transformacji, dynamiki i poziomu zaawansowania. Prymat Japonii w tym względzie potwierdzają także krótko- i długoterminowe prognozy demograficzne, a koncentracja autora na zagadnieniach szeroko rozumianego procesu starzenia się ludności mieści się w najbardziej aktualnym nurcie demograficznych studiów.

Japonia jako pierwszy i jednocześnie jedyny kraj na świecie, znajduje się bowiem od 2007 roku w najbardziej zaawansowanej fazie procesu starzenia się ludności, zwaną „fazą sędziwego społeczeństwa” (*Hyper Aged Society Phase*). Oznacza to, że w roku tym odsetek mieszkańców w wieku 65 i więcej lat przekroczył wartość 21,0% ogółu ludności kraju (w 2015 roku notował już wielkość 26,8%). W tej grupie państw w perspektywie kilku najbliższych lat znajdują się Niemcy oraz Włochy, gdzie już w 2010 roku przedmiotowy wskaźnik notował odpowiednio wielkość 20,8% oraz 20,3%. Dla porównania, w Polsce osoby w wieku 65 i więcej lat stanowiły wówczas 13,6% ogółu ludności. Także w perspektywie 2050 roku, kiedy to większość rozwiniętych dziś gospodarczo krajów znajdzie się w ramach zachodzących demograficznych przemian w „fazie sędziwego społeczeństwa”, Japo-

nia przewodzić będzie nadal na liście najstarszych demograficznie państw świata (Tab.1). Istniejący oraz prognozowany trend zmian struktury wieku ludności jest spowodowany między innymi obniżającą się stopą urodzeń i rosnącą stopą zgonów, w warunkach utrzymywania się na niskim poziomie współczynnika płodności (średnio 1,40) oraz wydłużania dalszego trwania życia. Także w tym przypadku Japonia charakteryzuje się najdłuższym dalszym trwania życia, wynoszącym w przypadku mężczyzn 80,2 lat, natomiast kobiet 87,1 lat (2015). W efekcie kraj ten notuje od 2007 roku ujemną wartość wskaźnika przyrostu naturalnego (w wysokości -1,0 o/oo), który w perspektywie 2050 roku obniży się do poziomu -11,6 o/oo. W powyższych okolicznościach Japonia stanie się światowym liderem także w zakresie ujemnej stopy przyrostu naturalnego, najniższego współczynnika płodności (1,35) oraz największego udziału osób w wieku 65 i więcej lat w ogólnej liczbie ludności (38,8%). Przyniesie to jej rekordowy, (w grupie obecnie silnych demograficznie państw), spadek liczby zaludnienia kraju aż o 24,2% (ze 128,1 mln w 2010 do 97,1 mln osób w 2050 roku – Tab.1). Zatem, zgodnie z najnowszymi prognozami demograficznymi, liczba mieszkańców Japonii w perspektywie 2050 roku spadnie do poziomu notowanego w 1964 roku. Długookresowe prognozy w tym względzie wydają się wręcz niewiarygodne, zwiastując groźbę katastrofalnego załamania się demograficznego Japonii. Zakładają one bowiem spadek liczby ludności kraju w perspektywie 2100 roku do poziomu 49,6 mln (o 61,3% w okresie 2010–2100), którą pod koniec XXI w. 41,1% stanowić będą osoby w wieku 65 i więcej lat (*Population Projections for Japan – January 2012: 2011 to 2060. Appendix: Auxiliary Projections 2016 to 2010*).

Powyższy charakter demograficznych przemian, znaczonych jednak wyraźnie niższymi wartościami omawianych tu wskaźników, doświadczy w perspektywie 2050 roku liczna grupa państw o wysokim dziś poziomie rozwoju gospodarczego. Do charakterystycznych, a zarazem uniwersalnych cech tych perspektywicznych przemian, zaliczyć należy utrzymywanie się współczynnika płodności poniżej poziomu zapewniającego zastępowalność pokoleń oraz wydłużenie dalszego trwania życia. Część z tej grupy krajów w warunkach silnie zaawansowanego procesu starzenia się ludności odnotuje ujemne wartości przyrostu naturalnego. W ich grupie znajdzie się Polska, która wraz z Niemcami, Włochami i Hiszpanią, wykaze się najwyższymi ujemnymi jego wartościami (Tab. 2).

Tabela 2. Zmiany stopy przyrostu naturalnego, współczynnika płodności oraz dalszego trwania życia w Japonii na tle wybranych krajów świata w latach 2010 i 2050

Table 2. Natural increase rate, total fertility rate and life expectancy at birth in Japan in 2010 and 2050, against selected countries

Kraj	Przyrost naturalny (‰)		Współczynnik płodności 2010		Dalsze trwanie życia (liczba lat) M - Mężczyźni K - Kobiety			
					2010		2050	
	2010	2050	2010	2050	M	K	M	K
JAPONIA	- 1,0	-11,6	1,39	1,35	79,6	86,3	83,6	90,3
Francja	4,0	0,3	1,99	2,00	78,2	85,3	84,0	89,1
Hiszpania	2,3	- 4,5	1,29	1,49	79,1	85,3	84,4	89,1
Niemcy	- 2,2	- 5,9	1,39	1,60	78,0	83,0	83,9	87,9
Polska	0,9	- 6,3	1,29	1,60	72,1	80,6	80,8	86,8
Szwecja	2,7	2,1	1,85	1,91	79,6	83,6	84,5	88,1
W.Brytania	3,9	1,0	1,83	1,90	78,5	82,8	84,2	87,8
Włochy	- 0,4	- 4,8	1,38	1,61	79,5	84,6	84,4	88,7
USA	5,4	1,2	1,89	1,92	76,1	81,0	82,7	85,5
Chiny	4,9	- 3,9	1,55	1,73	72,4	77,4	81,7	83,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Japan Statistical Yearbook 2015; Population Projection for Japan (January 2012): 2011 to 2060, Appendix: Auxiliary Projections 2061 to 2110; The 2015 Ageing Report, Economic and Budgetary Projections for the 28 EU Member States (2013-2060); The 2015 Revision of World Population, United Nations.*

Podkreślana wielokrotnie wysoka dynamika oraz specyfika omawianej demograficznej transformacji Japonii jest pochodną fundamentalnych przemian społeczno-ekonomicznych, związanych pierwotnie z bezprecedensowym, wysokim tempem rozwoju gospodarczego tego kraju po zakończeniu drugiej wojny światowej. Współcześnie determinowane są one formowaniem się informacyjnego społeczeństwa, z charakterystycznymi silnymi przewartościowaniami w sferze kulturowej (w tym m.in. zmiana modelu rodziny oraz wzrost samodzielności zawodowej i pozycji społecznej kobiet). W połączeniu z wysokim poziomem i jakością życia oraz rządową polityką szczególnej troski o osoby starsze, skutkuje to najsilniej zaawansowanym tam w skali świata procesem starzenia się ludności. Z powyższych powodów, oraz mając na uwadze konieczność nowatorskiego podejścia badawczego do problematyki starzenia się ludności, jak też możliwości sformułowania syntezy na wysokim poziomie uniwersalności,

autor podjął zapisane w tytule pracy zadanie badawcze. Celem określenia charakteru, skali i tempa procesu demograficznych przemian oraz dokonania czasowej i merytorycznej jego periodyzacji, badaniami swymi objął generalnie całe 100-lecie: 1950–2050. Zawiera ono dwa ostatnie, spośród trzech stadiów procesu ewolucji struktur wiekowych ludności (demograficznej młodości, dojrzałości oraz starości), odpowiadających coraz bardziej zaawansowanemu procesowi starzenia się społeczeństw (z punktu widzenia udziału ludności w wieku 65 i więcej lat w ogólnej liczbie mieszkańców). W przypadku Japonii, analiza ta dotyczyła generalnie „stadiów dojrzałości” i „demograficznej starości”. Tego typu kategoryzacja procesu przemian struktur wiekowych (w ujęciu globalnym oraz poszczególnych państw i regionów) została wprowadzona przez ONZ, stając się powszechnie akceptowanym w środowisku naukowym podziałem, u podstaw którego leży zmienna wartość odsetka ludności w wieku 65 i więcej lat w ogólnej liczbie mieszkańców. Jeżeli zatem odsetek tej kategorii osób oscyluje w przedziale 0–4.0%, mamy wówczas do czynienia ze „stadium demograficznej młodości”. Kolejne stadium zwane „demograficzną dojrzałością” ma miejsce w warunkach rozkładu przedmiotowego wskaźnika na poziomie 4,1–7.0%. Trzecie i ostatnie zarazem stadium, zwane „demograficzną starością”, ma miejsce wówczas, kiedy odsetek osób w wieku 65 i więcej lat przekroczy 7,0%.

Rozwój społeczno-ekonomiczny i postęp cywilizacyjny świata, znajdujący wyraz m.in. we wzroście poziomu i jakości życia ludności coraz liczniejszej grupy państw, determinuje jednocześnie nowe przemiany ilościowe i jakościowe w ich demograficznym obrazie oraz strukturach. Jedną z najbardziej charakterystycznych, wręcz znamiennej cechą dokonujących się przemian, jest trwały trend spadku stopy urodzeń i przyrostu naturalnego oraz wzrost stopy zgonów i wydłużanie dalszego trwania życia. Mając na uwadze następstwa demograficzno-społeczne i ekonomiczne powyższego trendu przemian, które skutkują m.in. ilościowym i strukturalnym (procentowym) wzrostem ludności w wieku 65 i więcej lat, pilną okazała się potrzeba wewnętrznego zróżnicowania „stadium starości demograficznej”. Znajduje to wyraz w wyróżnieniu w jego ramach trzech charakterystycznych faz, cechujących się rosnącym udziałem osób w wieku 65 i więcej lat w ogólnej liczbie ludności, przy zachowaniu stałego progu ilościowego powyższego wskaźnika w wysokości 7,0%. Z kolei proces przekształceń demograficznych w warunkach osiągnięcia, a następnie przekroczenia

progowej wartości 7,1% udziału tej kategorii wiekowej ludności, określa się powszechnie terminem procesu starzenia się ludności.

Proces starzenia się ludności inicjowany jest w ramach najmłodszej jego fazy – „fazy starzejącego się społeczeństwa” (*Ageing Society Phase*), w obrębie której udział osób w wieku 65 i więcej lat rośnie w przedziale 7,1–14,0%. Druga, a jednocześnie bardziej zaawansowana faza procesu starzenia się ludności zwana jest „fazą starego społeczeństwa” (*Aged Society Phase*). W tym przypadku przedmiotowy wskaźnik zawiera się w przedziale 14,1–21,0%. Najbardziej zaawansowana faza przemian tego procesu, czyli „faza sędziwego społeczeństwa” (*Hyper Aged Society Phase*), inicjowana jest w warunkach przekroczenia przez ludność w wieku 65 i więcej lat 21,0% wartości udziału w zaludnieniu kraju.

To właśnie w Japonii, jako pierwszym kraju na świecie, w 2007 roku proces starzenia się ludności wszedł w „fazę sędziwego społeczeństwa”. Zgodnie z najnowszymi prognozami będzie się on dynamicznie rozwijał, czyniąc z tego kraju w perspektywie 2050 roku światowego lidera z udziałem osób w wieku 65 i więcej lat w wysokości 38,8%! Dla porównania, zbliżone, choć jednak niższe odsetki osób w tym wieku odnotują w tej samej perspektywie czasowej również Hiszpania (33,3%), Niemcy (31,8%), Polska (29,9%), Wielka Brytania (23,9%) i USA (21,4% – Tab.1). W tym ostatnim przypadku stwierdzić należy, że Stany Zjednoczone, reprezentujące klasyczny kraj imigrantów, wejdzie w „fazę sędziwego społeczeństwa” po koniec pierwszej połowy XXI wieku.

Tak więc skrajnie wysoki stopień zaawansowania procesu starzenia się ludności Japonii na tle innych państw świata, warunkowany zarówno specyficznymi dla tego kraju, jak też uniwersalnymi determinantami-czynnikami, stwarza możliwość ustalenia wielu nowych aspektów powyższego procesu, w tym o pionierskim charakterze. Był to jeden z najważniejszych powodów podjęcia się przez autora zapisanego w tytule pracy wyzwania, które przyniosło także nowatorskie ustalenia w zakresie skali, czasowej zmienności i współzależności w układach badanych wskaźników demograficznych, periodyzacji procesu starzenia się ludności oraz nowej terminologii.

W zespole licznych wyzwań badawczych autora, do najważniejszych zaliczyć należy periodyzację rozwoju demograficznego Japonii od zakończenia drugiej wojny światowej poprzez czasy współczesne (2010–2015) po 2050 rok (tzw. bliższa perspektywa), z punktu widzenia zróżnicowania udziału ludności w wieku 65 i więcej lat. Postępowanie badawcze prowa-

dzono zasadniczo na tle ewolucji wskaźników ruchu naturalnego ludności, współczynnika płodności, dalszego trwania życia oraz relacji ilościowych i strukturalnych pomiędzy 3 podstawowymi kategoriami wiekowymi ludności, a mianowicie: 0–14 lat, 15–64 lat oraz 65 i więcej lat. Wynika to zasadniczo z faktu dążenia do szczegółowego rozpoznania skali i tempa rozwoju procesu starzenia się ludności, oraz charakteru ewolucji wybranej grupy wskaźników demograficznych w kolejnych fazach tego procesu. Znajduje to wyraz w wyróżnionych przez autora stadiach i fazach procesu starzenia się ludności, które, poza ustaleniem momentu inicjacji i zakończenia ich rozwoju, udokumentował statystyczno-opisową analizą oraz graficzno-modelowymi syntezami. Oznaczać to będzie w praktyce szczegółowe określenie długości trwania poszczególnych stadiów i faz, czemu towarzyszy nowatorska formuła statystycznej i kartograficznej prezentacji zmienności wybranych wskaźników demograficznych.

Uzyskane wyniki postępowania badawczego pozwoliły także autorowi na konfrontację oraz twórczą weryfikację teorii przejść demograficznych. Uwaga powyższa dotyczy zarówno przemian oraz skali dychotomii pomiędzy stopą urodzeń i stopą zgonów w ramach drugiego przejścia demograficznego, jak też oceny roli salda migracji w zakresie rozwoju procesu demograficznego i zmiany liczby ludności ogółem.

Nowatorska w zakresie szeroko rozumianego procesu przemian demograficznych (wzrostu lub spadku realnej liczby ludności), była jego periodyzacja, w ramach wyróżnionych stadiów. Analizując proces zmian realnego poziomu zaludnienia oraz czasową zmienność dynamiki wzrostu/spadku ogólnej liczby ludności oraz w trzech kategoriach wiekowych (0–14 lat, 15–64 lat, 65 i więcej lat) w okresie 1950–2050, autor wyróżnił „**stadium demograficznego wzrostu**” (*Demographic Growth Stage*) oraz „**stadium demograficznego schyłku**” (*Demographic Decay Stage*). Mając na uwadze fundamentalne zmiany zarówno struktur wiekowych ludności jak i dynamiki ich wzrostu/spadku, będące następstwem wejścia Japonii w najbardziej zaawansowane fazy procesu starzenia się ludności, w ramach „stadium demograficznego schyłku” wyróżnił autor dwie charakterystyczne, kolejne fazy, „**fazę demograficznego niepokoju**” (wcześniejsza – *Demographic Anxiety Phase*) oraz „**fazę depopulacji**” (*Depopulation Phase*). Formułowane syntezy, wzbogacone wyselekcjonowanym zespołem demograficznych wskaźników oraz prostych diagramów, w sposób bardzo czytelny i jednoznaczny dokumentują oraz ilustrują poszczególne

stadia i fazy demograficznych przemian Japonii. Prezentowane materiały statystyczne oraz sporządzone na ich podstawie opracowania kartograficzne stanowią cenny materiał, który może zostać wykorzystany, zarówno w ramach rzeczowej dyskusji w środowisku naukowym jak też do studiów porównawczych.

Czasowy zakres badań, obejmujący generalnie lata 1950–2050 i podzielony w większości przypadków na 5-letnie przedziały, wyznacza niewątpliwie w demograficznej historii Japonii etap wyjątkowy. Jest on pochodną niezwykle dynamicznych, a przy tym fundamentalnych przemian struktury społeczno-ekonomicznej tego kraju oraz niebywałego cywilizacyjnego postępu. Pomimo bolesnych następstw klęski w drugiej wojnie światowej oraz okupacji amerykańskiej kraju (do 1952 roku), lata 1960–1980 dla Japonii były okresem bezprecedensowego rozwoju gospodarki (tzw. cudu gospodarczego) i jej międzynarodowej ekspansji, czyniących z niej trzecią potęgę ekonomiczną świata. W ciągu zaledwie 20 lat od zakończenia okupacji amerykańskiej, Japonia przekształciła się z kraju gdzie, 48,9% ogółu czynnej zawodowo ludności znajdowało zatrudnienie w sektorze I (1950), w państwo o dominacji w obrazie gospodarczym sektora III (46,7%), z bardzo wysokim udziałem sektora II (34,0% ogółu czynnych zawodowo – 1980), zdominowanego przez nowoczesny przemysł, oparty na najnowszych rozwiązaniach technologicznych. Przebudowie ekonomicznych struktur kraju towarzyszyły ogromne przepływy migracyjne ludności wiejskiej do miast, co znalazło wyraz w gwałtownym wzroście stopy urbanizacji, z 37,3% (1950) do 72,1% (1970). W końcowej fazie „cudu gospodarczego” (1980) w sektorze I znajdowało zatrudnienie zaledwie 10,9% czynnej zawodowo ludności, natomiast siłą napędową ekonomicznego rozwoju stał się sektor III, zatrudniający 55,5% ogółu tej kategorii ludności.

Drastyczny spadek znaczenia sektora I w gospodarce kraju na rzecz dwu pozostałych i ich bezprecedensowej ekspansji na globalnym rynku, przyniósł, wraz z rosnącą stopą urbanizacji oraz formowaniem wielkich obszarów metropolitalnych (w tym Nippon Megalopolis), istotne zmiany w strukturze społeczno-ekonomicznej ludności. Wyrażał się ona spadkiem w latach 1950-1980 reprezentantów „blue collar workers” (niebieskich kołnierzyków), z 73,4% do 47,4%, przy jednoczesnym wzroście, z poziomu 14,1% do 29,8%, przedstawicieli najwyższej warstwy społeczno-ekonomicznej, czyli „white collar workers” (białych kołnierzyków).

W kolejnych latach Japonia notowała typowy dla państw o najwyższym poziomie rozwoju gospodarczego, charakter przemian strukturalnych. Wyrażał się on zdynamizowaniem rozwoju sektora III, w którym znajduje się współcześnie zatrudnienie aż 72,4% ogółu czynnej zawodowo ludności (2014). Względnie wysoką pozycję utrzymał sektor II, który pomimo spadku liczby zatrudnionych w nim osób do poziomu 24,3% tej kategorii ludności Japonii, charakteryzuje się najwyższym poziomem technologicznego zaawansowania i innowacyjności. W powyższych okolicznościach sektor I funkcjonuje na zasadach strategicznego bezpieczeństwa, zatrudniając zaledwie 3,3% ogółu czynnych zawodowo osób (Tab.3).

Tabela 3. Zmiany struktury zatrudnienia oraz stopy urbanizacji w Japonii w latach 1950-2014.

Table 3. Japan. Changes of employment structure by sectors of economy and urbanization index over the 1950-2014 period.

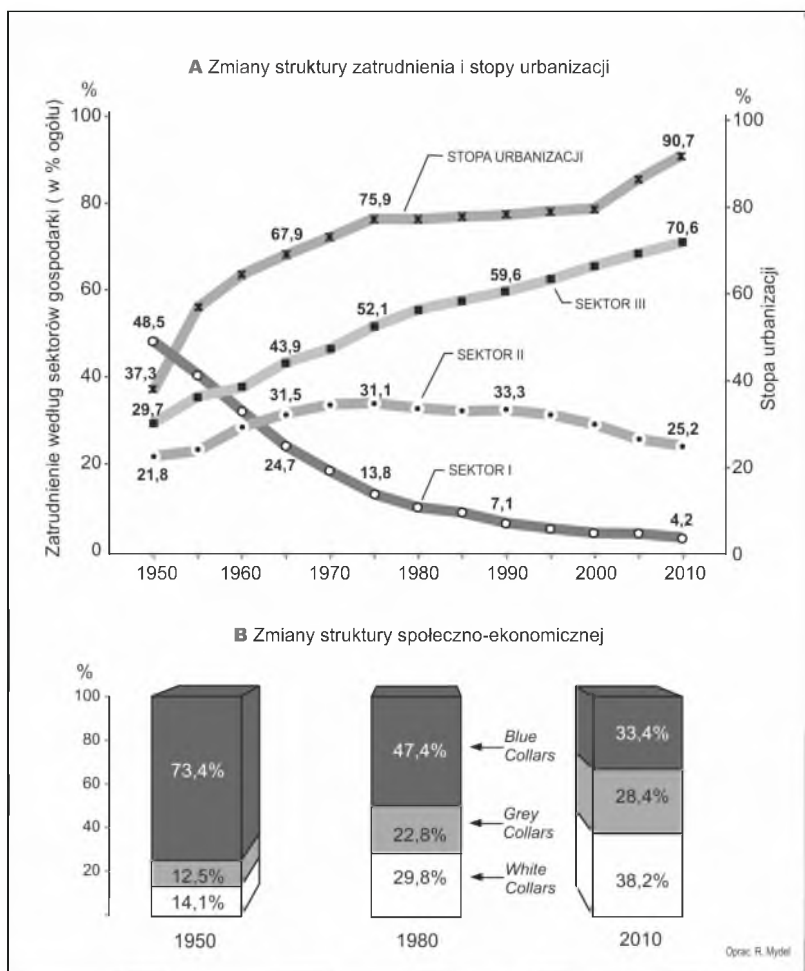
Lata	Zatrudnienie według sektorów gospodarki (% ogółu aktywnych zawodowo)			Stopa urbanizacji (%)
	Sektor I	Sektor II	Sektor III	
1950	48,5	21,8	29,7	37,3
1955	41,1	23,4	35,5	56,1
1960	32,7	29,1	38,2	63,3
1965	24,7	31,5	43,8	67,9
1970	19,3	34,0	46,7	72,1
1975	13,8	34,1	52,1	75,9
1980	10,9	33,6	55,5	76,2
1985	9,3	33,1	57,6	76,7
1990	7,1	33,3	59,6	77,4
1995	6,0	31,6	62,4	78,1
2000	5,0	28,5	65,5	78,7
2005	4,9	26,4	68,7	86,3
2010	4,2	25,2	70,6	90,7
2014	3,3	24,3	72,4	90,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie różnych roczników *Japan Statistical Yearbook*.

Skutkiem powyższych przemian, Japonia doświadczyła równocześnie zasadniczych zmian w zakresie stopnia zaawansowania procesów urbanizacji, suburbanizacji-metropolizacji. Znalazły one wyraz w dalszym wzroście stopy urbanizacji kraju z poziomu 37,3% (1950) do 90,9% (2014) i dynamicznym rozwoju liczby miast (odpowiednio z 254 miast o zaludnieniu

30 tys. i więcej mieszkańców – tzw. *shi*, do 787). Równolegle rozwinęły się wielkie demograficznie i silnie ekonomicznie obszary metropolitalne, stanowiące centra regionów ekonomicznych kraju (np. *Keihin* z ośrodkiem reprezentowanym przez miasto Tokio, *Hanshin* z miastem centralnym Osaka oraz *Chukyo*, którego stolicą jest miasto Nagoja). Podkreślić należy, że w efekcie niebywałego tempa rozwoju demograficznego i gospodarczego obszaru metropolitalnego Tokyo, oraz bezprecedensowego zaawansowania procesu metropolizacji, w okresie tym powstaje także największe na świecie megamiasto (typ globalnego megamiasta), a mianowicie megamiasto Tokio. W okresie 1950–2010 odnotowało ono wzrost liczby mieszkańców z 13,4 mln do 36,9 mln, którzy w 2010 roku stanowili aż 28,8% ogółu ludności Japonii (Mydel R., 2014). Towarzyszyło temu procesowi także powstanie największej miejskiej formacji osadniczej świata typu megalopolis – *Nippon Megalopolis*, którą zamieszkuje współcześnie około 75 mln osób. W konsekwencji powyższych, dynamicznie rozwijanych procesów, nastąpiły m.in. dalsze przemiany struktury społeczno-ekonomicznej ludności. Wyrażają się one współcześnie w dominacji warstwy „white collar workers” (38,2%), przy względnie wysokim udziale reprezentantów warstwy „gray collar workers” (28,4% ogółu ludności czynnej zawodowo – Ryc.2).

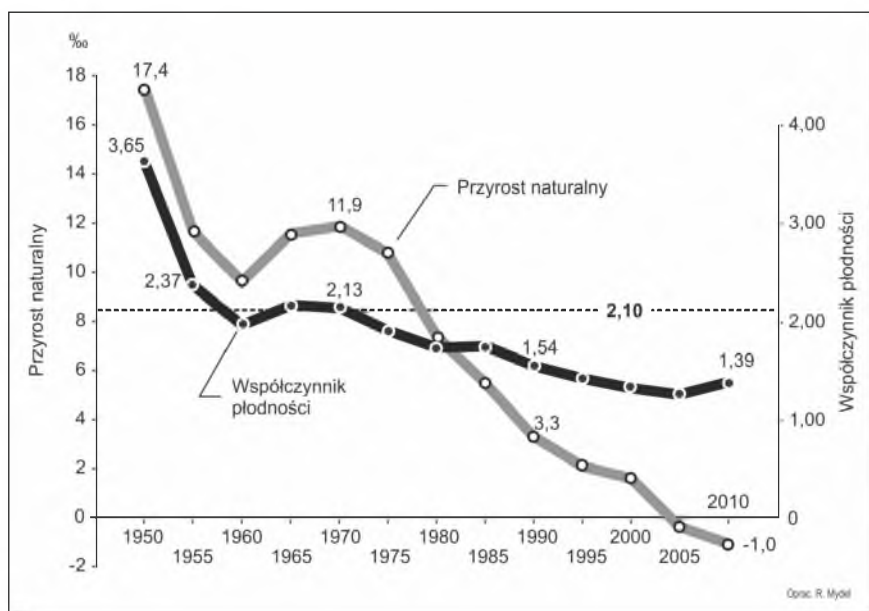
Modernizacja struktur gospodarczych Japonii, w parze z wysoko zaawansowanymi procesami urbanizacji-metropolizacji, zaowocowała fundamentalnymi przekształceniami obrazu społecznego jej mieszkańców. Wzrost zamożności, poziomu i jakości życia ludności w połączeniu z charakterystyczną dla Japonii „westernizacją” społeczeństwa (szczególnie powojennego pokolenia), jak też z upowszechnieniem edukacji na poziomie wyższym wśród kobiet oraz wzrostem ich pozycji w życiu społeczno-ekonomicznym, wpłynęły na głębokie przewartościowanie postaw, m.in. w zakresie planowania rodziny, jej wielkości czy też szeroko rozumianego tradycyjnego, wielopokoleniowego jej modelu. Spowodowały one niekorzystne zmiany w zakresie ruchu naturalnego, płodności, modelu rodziny i gospodarstwa domowego, co, w warunkach wydłużania dalszego trwania życia, przyniosło ożywienie i dynamiczny rozwój procesu starzenia się ludności. W zakresie ruchu naturalnego ludności, tuż po zakończeniu drugiej wojny światowej (w okresie 1947–1949), charakterystyczna była obecność demograficznego wyżu (tzw. *First Baby Boom*). Średnia stopa urodzeń osiągnęła wówczas poziom 33,7o/oo, co w sytuacji stopy zgonów na poziomie 12,8o/oo, przyniosło rekordowo wysoki wskaźnik przyrostu naturalnego (28,9o/oo).

Ryc.2. Zmiany struktury zatrudnienia według sektorów gospodarki i stopy urbanizacji (A) oraz struktury społeczno-ekonomicznej (B) ludności Japonii w latach 1950-2010
 Fig.2. Japan. Changes of employment by sectors of economy and urbanization index (A) and socio-economic structure of population (B) over the 1950-2010 period

Począwszy od lat 50' XX wieku wszystkie wskaźniki ruchu naturalnego notują trendy spadkowe, w tym współczynnik płodności (*Total Fertility Rate*), który od 1974 roku utrzymuje się poniżej poziomu zapewniającego zastępowalność pokoleń, czyli 2,10 (Ryc.3). Stosownym będzie tu przypomnieć, że powyższy wskaźnik informuje o liczbie urodzeń w danym roku w przeliczeniu na jedną kobietę w wieku prokreacji (rozrodczym), czyli 15–49 lat. Nieznaczny wzrost stopy urodzeń oraz przyrostu naturalnego

w okresie 1965–1975, czemu towarzyszyło osiągnięcie przez wskaźnik płodności poziomu zapewniającego zastępowalność pokoleń, związany był z zawieraniem małżeństw przez osoby pokolenia powojennego wyżu demograficznego lat 1947–1949. Tak więc pokolenie „*first baby boomers*” determinuje w tych latach fakt wyraźnego ożywienia ruchu naturalnego ludności, określanego terminem drugiego wyżu demograficznego (*Second Baby Boom*). Jego apogeum przypada na lata 1971–1974 i charakteryzuje się notowaniem wskaźnika urodzeń w wysokości 19,3 o/oo oraz przyrostu naturalnego na poziomie 12,7 o/oo. Notowane w procesie powojennych zmian ruchu naturalnego ludności Japonii dwa demograficzne wyże, leżały u podstaw wyraźnych zmian w zakresie struktur wiekowych ludności, przyspieszając zasadniczo tempo procesu starzenia się ludności w latach późniejszych. W warunkach wydłużania dalszego trwania życia, echo obu wyzów odczuwane było na wielką skalę począwszy od 2012 roku, kiedy populacja pierwszego „boomu” demograficznego (1947–1949) weszła w wiek poprodukcyjny (65 i więcej lat).

Ryc.3. Zmiany wskaźnika przyrostu naturalnego i współczynnika płodności w Japonii w latach 1950-2010

Fig.3. Japan. Changes of natural increase rate of population and total fertility rate over the 1950-2010 period

Po przejściu drugiego wyżu demograficznego (1971–1974), wskaźniki stopy urodzeń i przyrostu naturalnego utrzymują stały trend spadkowy. W warunkach względnej stagnacji w latach 1960–1980 stopy zgonów na poziomie 6,0–7,0 o/oo, a następnie jego systematycznego, powolnego wzrostu, za sprawą coraz liczniejszej populacji osób starych, z początkiem XXI w., kraj ten notuje ujemną wartość przyrostu naturalnego. W roku 2010 wskaźnik przyrostu naturalnego wynosił $-1,0$ o/oo, przy stopie urodzeń rzędu 8,5 o/oo i zgonów 9,5 o/oo (Ryc.4). W rezultacie powyżej opisanego trendu zmian ruchu naturalnego ludności, w latach 1950–2015 nastąpiły zasadnicze przemiany struktury wiekowej mieszkańców kraju. Najbardziej znamienny był szybki spadek udziału osób w wieku 0–14 lat w ogólnej liczbie ludności, z 35,4% w 1950 r. i 23,9% w 1970 r., do 12,5% w 2015 roku, przy równoczesnym silnym wzroście odsetka osób w wieku 65 i więcej lat (z 4,9% – w 1950 r., poprzez 9,1% w 1970 r. do 26,8% w 2015 roku). Na kanwie powyższych danych statystycznych stwierdzić należy, że rok 1970 wyznacza w przypadku Japonii koniec „stadium demograficznej dojrzałości”, inicjując kolejne stadium: „starości demograficznej” i proces starzenia się ludności. Odtąd kraj ten doświadcza bezprecedensowej skali i dynamiki realnego oraz strukturalnego wzrostu ludności w wieku 65 i więcej lat (Tab.4).

Zainicjowana w 1970 roku „faza starzejącego się społeczeństwa”, zakończyła się w roku 1994, czyli po 24 latach. O niebywałym, wysokim tempie rozwoju procesu starzenia się ludności Japonii świadczy fakt, że kolejna faza przemian, zwana „fazą starego społeczeństwa”, legitymizowana odsetkiem ludności w wieku 65 i więcej lat w ogólnym zaludnieniu w wysokości 14,1–21,0%, trwała zaledwie 13 lat (1994–2007). Oznacza to, że z początkiem 2007 roku Japonia weszła w najbardziej zaawansowaną fazę rozwoju procesu starzenia się ludności, „fazę sędziwego społeczeństwa”.

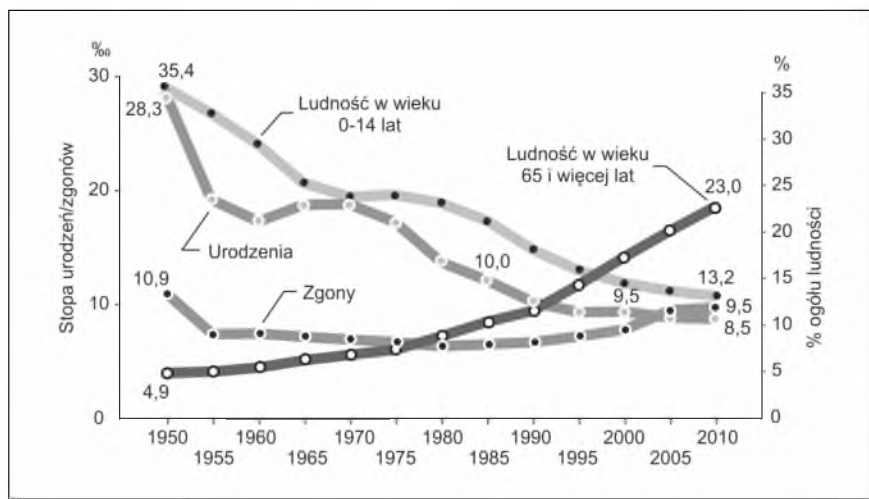
Zgodnie z najnowszymi prognozami demograficznymi proces powyższy nie tylko będzie kontynuowany, ale ulegnie zasadniczemu przyspieszeniu. Populacja osób w wieku 65 i więcej lat zwiększy swój udział w ogólnej liczbie ludności Japonii o kolejne 7,0% (do poziomu 28,0%) zaledwie w ciągu 10 lat (do 2017 roku). W bliższej perspektywie – do 2050 roku, przedmiotowy wskaźnik osiągnie wartość 38,8%, natomiast w 2100 roku japońscy seniorzy stanowić będą aż 41,1% ogólnej liczby mieszkańców kraju. Oznaczać to będzie, że w 2050 roku populacja osób starych przewyższy 4-krotnie odsetek ludności najmłodszej (0–14 lat), która stanowić będzie 9,7% ogółu zaludnienia Japonii.

Tabela 4. Zmiany liczby ludności ogółem Japonii, struktury wiekowej oraz ruchu naturalnego i współczynnika płodności w latach 1950–2015

Table 4. Japan. Changes of the total population number, age structure of population, natural movement and fertility rate over the 1950–2015 period

Lata	Ludność ogółem (mln)	% ogółu ludności według wieku			Ruch naturalny ludności (‰)			Płodność
		0-14 lat	15-64 lat	65 i więcej	Urodzenia	Zgony	Przyrost naturalny	
1950	84,1	35,4	59,7	4,9	28,3	10,9	17,4	3,65
1960	94,3	30,2	64,1	5,7	17,3	7,6	9,7	2,00
1970	104,7	23,9	69,0	7,1	18,8	6,9	11,9	2,13
1980	117,1	23,5	67,4	9,1	13,5	6,2	7,3	1,75
1990	123,6	18,2	69,7	12,1	10,0	6,7	3,3	1,54
2000	126,9	14,6	68,0	17,4	9,5	7,7	1,8	1,36
2010	128,1	13,2	63,8	23,0	8,5	9,5	- 1,0	1,39
2015	126,6	12,5	60,7	26,8	6,8	10,3	- 3,5	1,38

Źródło: opracowanie własne na podstawie różnych roczników *Japan Statistical Yearbook*.

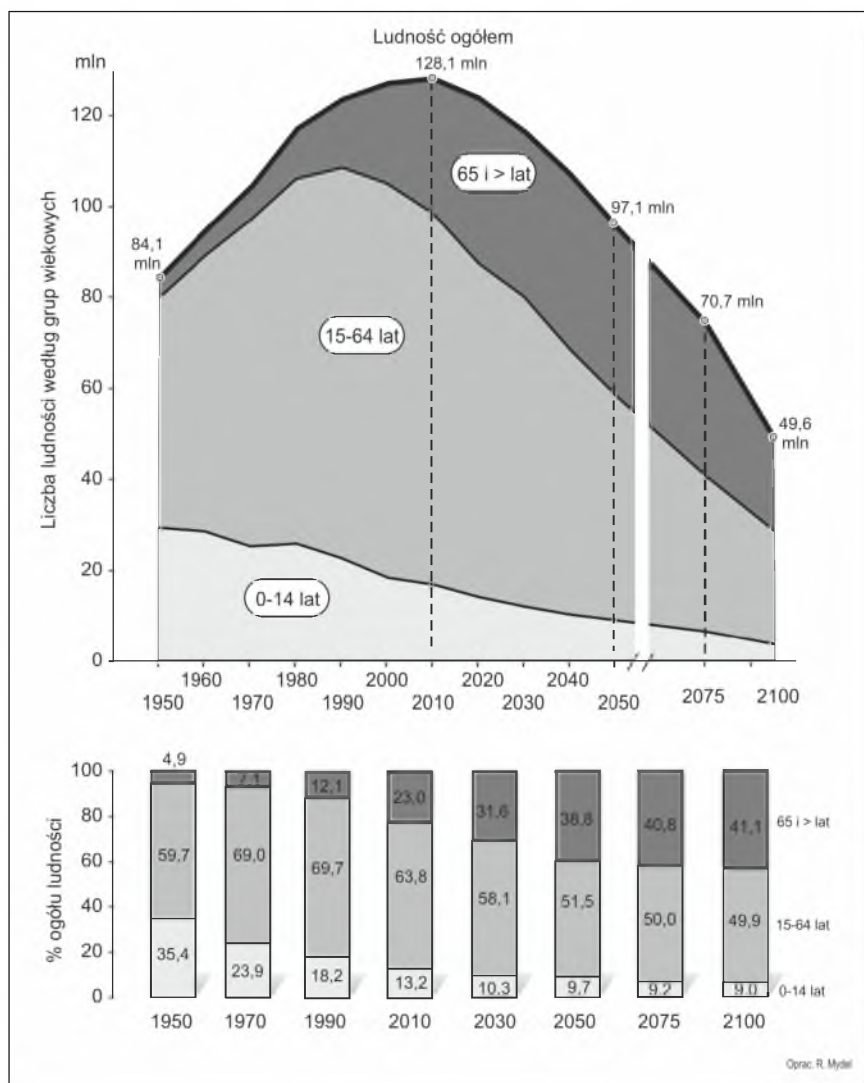

Ryc.4. Zmiany stopy urodzeń i stopy zgonów na tle przemian udziału osób w wieku 0-14 lat oraz 65 i więcej lat w ogólnym zaludnieniu Japonii w latach 1950-2010

Fig.4. Japan. Changes of birth rate and death rate on the background of percentage share of the young population (0-14 years old) and seniors (65 years old and over) in the total population over the 1950-2010 period

Kolejną konsekwencją powyższego charakteru przemian ruchu naturalnego i struktury wiekowej ludności tego kraju, będzie bardzo silny spadek liczby jego mieszkańców. Proces ten zapoczątkowany został w 2010 roku, po osiągnięciu maksimum (apogeum) liczby ludności w historii demograficznej Japonii, w wysokości 128,1 mln osób. Godnym podkreślenia jest w tym przypadku fakt, że prognozowana na 2050 rok liczba ludności Japonii w wysokości 97,1 mln osób, odpowiadać będzie poziomowi zaludnienia notowanemu w 1964 roku. Zgodnie z prognozą długoterminową Japońskiego Narodowego Instytutu Ludności i Bezpieczeństwa Społecznego, w 2100 roku Japonia liczyć będzie tylko 49,6 mln mieszkańców, co oznacza dalszy jej spadek w okresie 2050–2100 aż o 48,9% (Ryc.5). W tym przypadku liczba ludności kraju odpowiadać będzie wielkości zaludnienia notowanemu w przeszłości w latach 1910–1911. Jeżeli prognozy demograficzne Japonii spełnią się, oznaczać to będzie najwyższy zakres spadku zaludnienia kraju w porównaniu z innymi, silnymi demograficznie, rozwiniętymi gospodarczo państwami świata.

W powyższych okolicznościach podjęte przez autora zadanie badawcze wydaje się niezwykle interesujące z naukowo-poznawczego punktu widzenia, i to nie tylko w kontekście problemów demograficznych Japonii. Jego wyniki, w połączeniu z zespołem wyselekcjonowanych bogatych statystyk demograficznych, uwzględniających najnowsze prognozy, opracowane i opublikowane przez National Institute of Population and Security Research, stanowić mogą także podstawę do dyskusji na wiele demograficzno-społecznych i ekonomicznych problemów charakterystycznych dla starzejącego się społeczeństwa (np. weryfikacji górnej granicy wieku produkcyjnego, wieku emerytalnego, aktywności zawodowej osób starszych, opieki socjalnej i medycznej, czy szeroko rozumianego planowania urbanistycznego, uwzględniającego wielorakie potrzeby bardzo licznej i szybko rosnącej populacji sędziwych mieszkańców miast-obszarów metropolitalnych). Także ze względu na trwały proces wydłużania dalszego trwania życia (w okresie 1950–2015 wzrosło średnio o 22,4 lata), któremu towarzyszy silny wzrost liczby i strukturalnego udziału ludności choćby w wieku 75 i więcej lat, (w 2015 roku przewyższyła ona zbiorowość osób w wieku 0–14 lat, stanowiąc odpowiednio 13,0% oraz 12,5% ogółu ludności), koniecznym okazało się dokonanie nowego, wewnętrznego podziału i kategoryzacji całej populacji osób w wieku poprodukcyjnym, czyli liczącej 65 i więcej lat. Już obecnie podejmuje tego rodzaju próby Japońskie Centrum Badania Starzenia się Ludności.

Ryc.5. Zmiany liczby i struktury wieku ludności Japonii w latach 1950-2100.

Fig.5. Japan. Changes of number and age structure of the population over the 1950-2100 period

Wyrażają się one między innymi w działaniach na rzecz przedłużenia aktywności zawodowej osób w wieku 65 i więcej lat, w ramach których, na koszt firm prywatnych lub państwowych prowadzone są specjalistyczne kursy podnoszące umiejętności zawodowe seniorów lub przygotowujące ich do wykonywania nowych prac. Poza wspomnianym wcześniej pro-

jektem podniesienia wieku emerytalnego, najstarsza kategoria seniorów objęta ma być specjalistyczną, w pełni bezpłatną, opieką zdrowotną oraz ochroną socjalną (*Changes in an Ageing Society, vol.4, Japan Ageing Research Center, Tokyo* – <http://www.jarc.net/int.>). Jest to jeden z kolejnych przykładów świadczących o tym, że bardzo wysoki poziom zaawansowania procesu starzenia się ludności Japonii, rodzi liczne, nowe wyzwania, zarówno natury naukowo-badawczej jak i praktycznych działań w sferze polityki demograficzno-społecznej oraz ekonomicznej.

W powyższych okolicznościach rozległy zakres czasowy niniejszego opracowania, od powojennego okresu „demograficznej dojrzałości” Japonii poprzez kolejne fazy „stadium demograficznej starości” (uwzględniające też demograficzne prognozy do 2050 roku), pozwoli na bardzo dokładne poznanie charakteru, zakresu i tempa przedmiotowych przemian zarówno w układzie rzeczywistych wskaźników (za lata 1950–2015), jak też i prognostycznych (obejmujących głównie okres 2015–2050).

Przewodnią ideą oraz celem badań autora była w pierwszym rzędzie periodyzacja procesu ewolucji struktur wiekowych ludności Japonii w aspekcie szeroko rozumianego zjawiska starzenia się ludności, na tle przemian ruchu naturalnego. Punktem odniesienia w przedmiocie zróżnicowania wieku społeczeństwa, jest wprowadzona przez ONZ i powszechnie stosowana przez badaczy idea strukturalnego udziału w ogólnej liczbie ludności osób w wieku 65 i więcej lat. Na kanwie zaprezentowanej uprzednio metodyce periodyzacji, autor scharakteryzował kolejne stadia, a w ich ramach fazy i etapy, wykorzystując bogaty zbiór wyselekcjonowanych, demograficznych wskaźników. Oznaczono i udokumentowano każdorazowo moment (rok) rozpoczęcia i zakończenia wyróżnionych stadiów i faz, a co za tym idzie, czas ich trwania. Pozwoliło to prześledzić jakościowo-ilościowe przemiany badanych wskaźników na poszczególnych etapach rozwoju wyróżnionych stadiów i faz. Uwzględniono także inny, nowatorski aspekt procesu powyższych przemian, do których należy dynamika zmian (wzrostu/spadku) liczby ludności w wybranych kategoriach wiekowych, ze szczególnym uwzględnieniem populacji osób w wieku 0–14 lat, 15–64 lat oraz 65 i więcej lat. Ze względu na ogromną skalę i dynamikę wzrostu ludności starej (65 i więcej lat) oraz relatywnie wysokiego stopnia aktywności zawodowej jej części, w ramach powyższej populacji autor wyróżnił dodatkowo dwie podgrupy wiekowe: osoby w wieku 65–74 lat (tzw. seniorzy młodzi – *young seniors*) oraz starsze, liczące 75 i więcej lat (tzw. seniorzy

starzy – *old seniors*). Miało to na celu m.in. zwrócenie uwagi na realne i potencjalne zasoby siły roboczej w tej silnie rosnącej zbiorowości japońskiego społeczeństwa. Tego typu informacja pozwoli m.in. także zrozumieć oraz uświadomić problem rosnącej popularności wolontariatu w starzejącym się społeczeństwie (służącemu też podtrzymaniu szeroko rozumianej sprawności fizycznej i psychicznej seniorów, o czym świadczy m.in. rosnący ich udział w krajowym i międzynarodowym ruchu turystycznym).

Stosowne jest podkreślić w tym miejscu fakt natury kulturowej, wyrażający się w tym, że szeroką rzeszę Japończyków w wieku 65–74 lat znamionuje postawa zwana *otoshiyori*, czyli wysokiego poziomu aktywności zawodowej, zarówno w ramach wydłużania okresu zatrudnienia w macierzystych przedsiębiorstwach, jak też w nowych miejscach pracy. Tak na przykład, w 2012 roku aż 51,0% ogółu mężczyzn w wieku 65–69 lat pozostawało czynnymi zawodowo, natomiast w populacji kobiet przedmiotowy wskaźnik wynosił 26,0%. W przypadku osób w wieku 70v74 lat odsetek czynnych zawodowo mężczyzn notował odpowiednio wartość 27,7%, natomiast w zbiorowości kobiet 16,0% (*Population Statistics of Japan 2015*). Na marginesie podkreślić należy tu fakt, że w Japonii w 2005 roku średni wiek mężczyzn odchodzących na emeryturę wynosił 68,7 lat, natomiast kobiet 64,9 lat. Można zatem sformułować opinię, że Japońscy seniorzy (jap. *koureisha* – osoby w wieku 65 i więcej lat) formują zbiorowość tzw. "aktywnych starzejących się" (*active ageing*) mieszkańców tego kraju.

Integralnym, a zarazem kolejnym nowatorskim osiągnięciem badawczym autora było, wyróżnienie w stuletnim procesie przemian – rozwoju demograficznego Japonii (1950–2050), jeszcze dwu nowych stadiów, nazwanych: „stadium demograficznego schyłku” (*Demographic Decay Stage*) oraz „stadium konwersji” (*Conversion Stage*). Stadium demograficznego schyłku zasadzało się na analizie zmian liczby ludności ogółem i w ramach podstawowych 3 klasach wiekowych oraz dynamiki i struktury jej przemian.

Czasowa zmienność skali i dynamiki notowanych przemian, ze szczególnym uwzględnieniem trzech podstawowych grup wiekowych (0–14 lat, 15–64 lat, 65 i więcej lat), skutkuje początkowo osłabianiem tempa wzrostu ludności ogółem. W kolejnych latach przemian owocuje to powolnym wzrostem liczby ludności, aż do osiągnięcia maksimum – apogeum (najwyższej liczby ludności ogółem), po którym notowany jest stały trend spadku zaludnienia. Mając na uwadze czasową zmienność wielkości wskaźnika wzrostu/spadku liczby ludności ogółem, w połączeniu z fak-

tem uruchomienia procesu realnego spadku liczby mieszkańców, w ramach „stadium demograficznego schyłku” autor wyróżnił dwie kolejne fazy: „**fazę demograficznego niepokoju**” (*Demographic Anxiety Phase*) oraz „**fazę depopulacji**” (*Depopulation Phase*). Czasową granicę wyróżnionych faz wyznacza w przypadku Japonii rok 2010, na który przypada kulminacja poziomu zaludnienia kraju (128,1 mln mieszkańców) oraz inicjacja nasilającego się procesu spadku liczby mieszkańców. Prognozowana skala spadku liczby mieszkańców Japonii wynieść ma w okresie 2010–2050 dokładnie 24,2% (ze 128,1 mln do 97,1 mln osób), by w 50-lecie 2050–2100 osiągnąć wielkość –48,9% (spadek z 97,1 mln do 49,6 mln osób). Podkreślić należy, że proces ten przebiegał będzie w warunkach wielokierunkowych działań rządu na rzecz demograficznego ożywienia.

Wyróżnione przez autora „**stadium konwersji**” zasadza się z kolei na czasowej zmienności w układach strukturalnego udziału osób w wieku 0–14 lat w stosunku do populacji seniorów (osób liczących 65 i więcej lat), oraz w układach stopy urodzeń i zgonów. W pierwszym przypadku, „stadium konwersji” charakteryzuje rosnąca przewaga i dominacja populacji seniorów nad osobami w wieku 0–14 lat, w drugim natomiast, rosnąca systematycznie nadwyżka stopy zgonów nad stopą urodzeń. Skutkiem wejścia demograficznych przemian w „stadium konwersji” jest przede wszystkim gwałtowne przyspieszenie procesu starzenia się ludności.

Oba wyróżnione i zdefiniowane przez autora stadia są swoistym synonimem najwyższego poziomu zaawansowania procesu starzenia się współczesnego społeczeństwa.

W świetle powyższych rozważań, podjęta przez autora tematyka badawcza, zapisana ogólnie w tytule opracowania, oraz analiza szczegółowych zagadnień w nowym ujęciu merytoryczno-metodologicznym, wydaje się niezwykle aktualna oraz interesująca z naukowo-poznawczego i metodologicznego punktu widzenia.

Wyjątkowa w Japonii skala i stopień zaawansowania procesu demograficznych przemian, w tym procesu starzenia się ludności, uczynią wyniki tych badań bardzo wartościowymi w aspekcie poznawczym oraz teoretyczno-modelowym. Pozwolą one poza tym zweryfikować, ocenić i twórczo rozwinąć klasyczną teorię przejść demograficznych, w szczególności jej część dotyczącą tzw. drugiego przejścia demograficznego. Uzupełniono je selektywnie dobranymi i przetworzonymi bogatymi materiałami statystycznymi zestawionymi w formie tabel oraz zapisanymi w formie rycin.

Ich źródłem były głównie roczniki: *Population Statistics of Japan*, *Social Security in Japan*, *The Financial Statistics of Social Security in Japan*, opracowywane oraz wydawane przez *National Institute of Population and Social Security Research (NIPSSR)* oraz *Japan Statistical Yearbook* publikowane przez *Statistics Bureau, Management and Coordination Agency Government of Japan*. Informacje dotyczące prognoz demograficznych Japonii pochodziły z najnowszej publikacji NIPSSR, zatytułowanej *Population Projections for Japan (January 2012): 2011 to 2060, Appendix: Auxiliary Projections 2061 to 2110*.

W celu podniesienia czytelności oraz jednoznacznego określenia i uporządkowania danych determinujących wyróżnienie charakterystycznych stadiów, faz oraz etapów procesu przemian demograficznych, autor zapisał je w czytelnej formie tabelarycznej i graficznej. Są one jednocześnie graficzno-opisową syntezą rozważanych zagadnień, o dużym ładunku nowatorskiej interpretacji oraz propozycji terminologiczno-definicyjnych sformułowań i pojęć.

**2. PRZEMIANY ORAZ PERIODYZACJA ZMIENNOŚCI
RUCHU NATURALNEGO
I STRUKTUR WIEKOWYCH LUDNOŚCI
W ASPEKcie PROCESU STARZENIA SIĘ SPOŁECZEŃSTWA**

Wzrost aktywności zawodowej kobiet, w tym podejmowanie przez nie stałej pracy, nierzadko w typowo męskich zawodach, to jeden z głównych czynników m. in. spadku współczynnika płodności i zmiany modelu rodziny.

2.

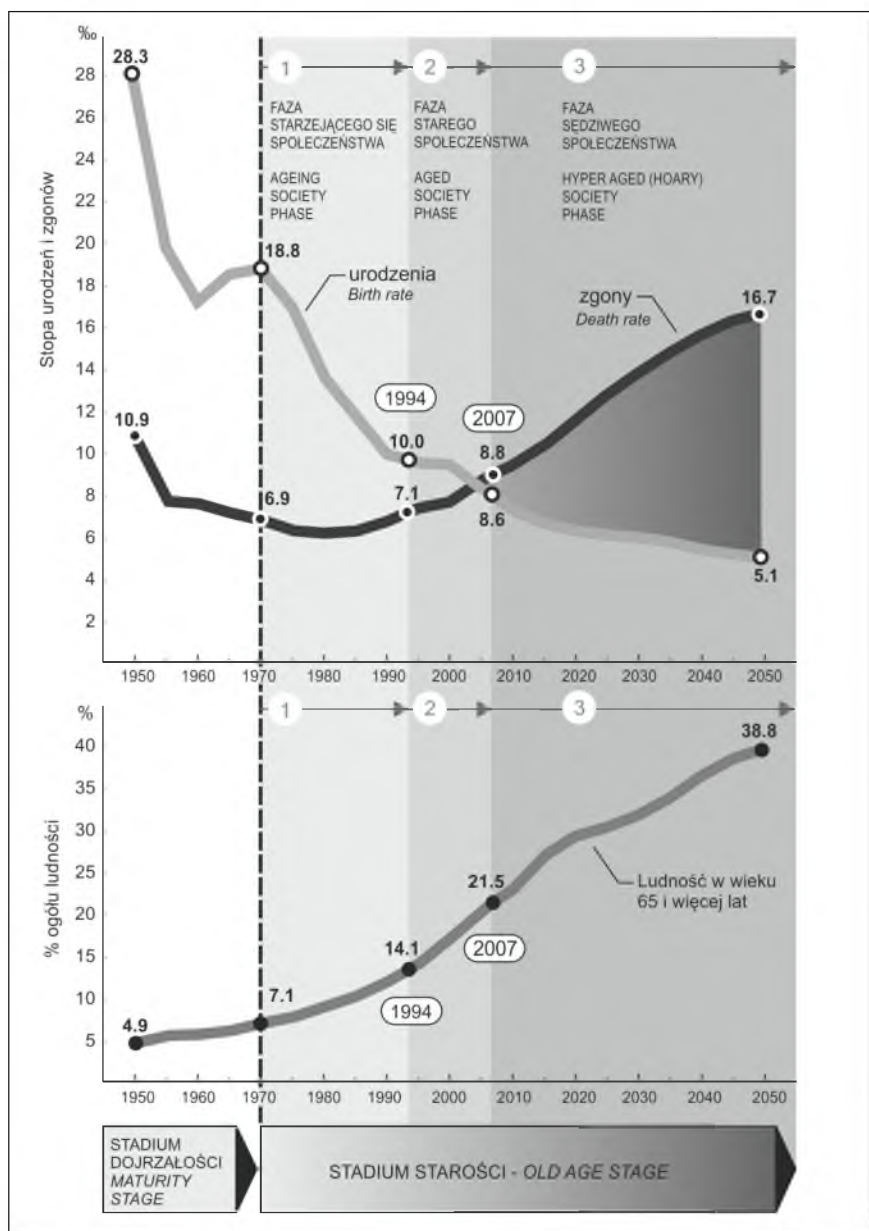

Zgodnie z przedstawionymi celami i założeniami badawczymi, zakres szczegółowych analiz merytorycznych oparto na przemianach struktury wieku ludności Japonii, głównie w trzech podstawowych kategoriach (0-14 lat, 15-64 lat, 65 i więcej lat). Celem wzbogacenia merytorycznych treści oraz mając na uwadze możliwość zidentyfikowania nowych relacji zachodzących w procesie przemian powyższych struktur, podjęto badania w zakresie skali i dynamiki wzrostu-spadku poszczególnych grup ludności w ujęciu porównawczym. Tego typu podejście badawcze umożliwiło autorowi określić i ocenić jednoznacznie, jakiego typu relacje strukturalne w powiązaniu z dynamiką zmian wielkości badanych populacji, determinują formownie układów, leżących u podstaw wyróżnienia w procesie demograficznych przemian poszczególnych stadiów, faz oraz etapów. W nawiązaniu do klasycznej formuły tego typu studiów, posłkowano się w toku badań dodatkowymi, uniwersalnymi wskaźnikami, jak na przykład współczynnikiem starości: ludność w wieku 65 i więcej lat/ ludność w wieku 0-14 lat x 100 (*Ageing Index*), współczynnikiem obciążenia ludności w wieku produkcyjnym przez osoby w wieku poprodukcyjnym: ludność w wieku 65 i więcej lat/osoby w wieku 15-64 lat x 100 (*Old Age Dependency Ratio* lub *Elderly Dependency Ratio*) i ogólnym współczynnikiem obciążenia ludności: osoby w wieku 0-14 lat + osoby w wieku 65 i więcej lat/ ludność w wieku 15-64 lat x 100 (*Total Dependency Ratio*).

Realizując jedno z podstawowych zadań badawczych, czyli szczegółową interpretację rozwoju procesu starzenia się społeczeństwa, fundamentalne znaczenie dla wykonania powyższego zadania, miała analiza zmienności udziału w ogólnej liczbie ludności Japonii populacji seniorów (osób w wieku 65 i więcej lat). Ten aspekt metodologicznego podejścia opisano już szczegółowo w rozdziale 1. Stosowne będzie w tym miejscu przypomnienie, że proces starzenia się ludności inicjowany jest w sytuacji, kiedy odse-

tek osób w wieku 65 i więcej lat osiąga wartość powyżej 7,0%. W powyższych okolicznościach rozpoczyna się „stadium starości demograficznej” (*Demographic Old Age Stage*). Mając na uwadze konieczność szczegółowego zróżnicowania poziomu zaawansowania procesu starzenia się ludności oraz uwzględniając fakt dość licznej obecności na japońskim rynku pracy osób w wieku 65 i więcej lat (określanej powszechnie mianem ludności w wieku poprodukcyjnym), wyróżniono i zdefiniowano trzy charakterystyczne przedziały ilościowe jej udziału w ogólnym zaludnieniu. Formują one w ramach „stadium demograficznej starości” 3 fazy, wyznaczane coraz to wyższymi odsetkami udziału tej grupy wiekowej. W sytuacji, kiedy odsetek tej kategorii osób w ogólnej liczbie ludności zawiera się w przedziale 7,1-14,0% mamy do czynienia z populacją - społeczeństwem starzejącym się (*Ageing Society*), natomiast od 14,1 do 21,0% społeczeństwem starym (*Aged Society*). Przekroczenie wartości wskaźnika powyżej 21,0% dowodzi natomiast najwyższego poziomu zaawansowania procesu starzenia się ludności. W powyższych okolicznościach mieszkańców danego kraju określa się mianem sędziwego społeczeństwa. Przytoczone wartości graniczne wskaźników wyznaczają w „stadium demograficznej starości” trzy kolejne fazy, różnicujące stopień zaawansowania starzenia się ludności, a mianowicie: „fazę starzejącego się społeczeństwa” (*Ageing Society Phase*), „fazę starego społeczeństwa” (*Aged Society Phase*) oraz „fazę sędziwego społeczeństwa” (*Hyper Aged Society Phase*).

Rzeczywisty i hipotetyczny charakter ewolucji procesu przemian struktur wiekowych ludności, skutkujących coraz bardziej zaawansowanym stopniem starzenia się społeczeństw, jest generalnie pochodną transformacji ruchu naturalnego ludności, które jak wiadomo, leżą u podstaw sformułowanej teorii-modelu „pierwszego i drugiego przejścia demograficznego”. Oczywistym jest zatem fakt bezwzględnej konieczności interpretacji w tego typu badaniach zmienności poszczególnych wskaźników ruchu naturalnego. Celem pełniejszego zrozumienia skali i charakteru omawianych tu przemian, analizę swą autor poszerzył o czasową zmienność współczynnika płodności (*Total Fertility Rate*), określającego liczbę urodzonych dzieci przypadających na jedną kobietę w wieku rozrodczym (15-49 lat), który determinuje kształtowanie wskaźników ruchu naturalnego, a w konsekwencji struktury wieku ludności.

Ryc.6. Zmiany stopy urodzeń i stopy zgonów (A) oraz udziału ludności w wieku 65 i więcej lat w ogólnej liczbie ludności Japonii (B) w procesie przejścia kraju od stadium dojrzałości demograficznej do fazy sędziwego społeczeństwa (1950-2050)

Fig.6. Japan. Changes of birth rate and death rate (A) and percentage share of the elderly population (65 years old and over) in the total population (B) in the process of transition from the demographic maturity stage until the hyper aged society phase (1950-2050)

Analizując zmienność stopy urodzeń i stopy zgonów w Japonii od zakończenia drugiej wojny światowej po czasy współczesne stwierdzić należy, że notowaną w latach 1947-1950 bardzo wysoką stopę urodzeń (średnio 25,0 o/oo), przy wskaźniku zgonów na poziomie 10,0 o/oo, identyfikować należy z pierwszym demograficznym wyżem. Jego przejście zaznaczyło się w następnych latach systematycznym spadkiem stopy urodzeń, z charakterystycznym jego przyspieszeniem w latach 70' XX wieku, przy względnej stagnacji wskaźnika zgonów. Dowodzi to wejścia tego kraju w fazę przemian typową dla tzw. pierwszego przejścia demograficznego. W końcowym jego etapie, przypadającym na lata 1985-1995, uruchomiony został stały trend wzrostu stopy zgonów, przy systematycznym spadku stopy urodzeń. Były to klasyczne przemiany ruchu naturalnego ludności w aspekcie teorii przejść demograficznych, zamykające pierwsze oraz inicjujące drugie przejście demograficzne. Uwzględniając charakter przemian struktury wieku, w tym zmiany (wzrost) udziału osób w wieku 65 i więcej lat w ogólnym zaludnieniu kraju, stwierdzić można jednoznacznie, że **zakończenie pierwszego i rozpoczęcie drugiego przejścia demograficznego miało miejsce w 1994 roku**. Z naukowo-poznawczego punktu widzenia, niezwykle ważny był fakt, że **nastąpiło to w warunkach przejścia Japonii z „fazy starzejącego się społeczeństwa” w „fazę starego społeczeństwa”** (Ryc. 6).

Nawiązując do zakresu czasowego niniejszego stadium, stwierdzić należy jednocześnie, że **przemiany ludnościowe powojennej Japonii, w kontekście teorii pierwszego przejścia demograficznego, przebiegały w ramach „stadium demograficznej dojrzałości” (do 1970 roku) oraz „fazy starzejącego się społeczeństwa” (od 1970 do 1994 roku)**. Ten typ związku wykazuje znamiona prawidłowości, pozwalającej jednoznacznie wyznaczyć granicę pomiędzy zakończeniem pierwszego i początkiem drugiego przejścia demograficznego.

W kontekście realizacji jednego z głównych zadań badawczych autora, zmierzającego do rozpoznania złożoności procesu starzenia się ludności, stwierdzić należy zatem z całą pewnością, że **granicę pomiędzy pierwszym i drugim przejściem demograficznym wyznacza moment wejścia demograficznych przemian w „stadium starzenia się” ludności (czyli inicjacji „fazy starego społeczeństwa”)**. Ma to miejsce w warunkach, gdy udział populacji osób w wieku 65 i więcej lat przekroczy poziom 14,0% ogółu ludności. W przypadku Japonii, w zespole wybranych wskaźników

demograficznych typowych dla tego momentu przemian, odnotować należy osiągnięcie stopy urodzeń rzędu 10,0 o/oo, stopy zgonów w wysokości 7,1 o/oo (a w rezultacie dodatniej wartości stopy przyrostu naturalnego na poziomie 2,9 o/oo) oraz współczynnika płodności rzędu 1,50. Znamionowała go także, (w przypadku Japonii) wysoka wartość wskaźnika starości: (86,0), przy bardzo niskim udziale najmłodszej grupy wiekowej ludności (0-14 lat) na poziomie 16,3%. Przewyższała ona swym strukturalnym udziałem zaledwie o 2,2 punkty procentowe zbiorowość osób w wieku 65 i więcej lat (14,1%).

Dalszy proces przemian – czyli w ramach drugiego przejścia demograficznego, znamionuje zasadniczy spadek współczynnika płodności (z 1,50 do 1,30), któremu, w warunkach silnego wzrostu liczby i strukturalnego udziału populacji osób w wieku 65 i więcej lat oraz wzrostu stopy zgonów, towarzyszył stały trend spadku przyrostu naturalnego (notującego coraz wyższe, ujemne wartości!). Tego typu sytuacja demograficzna miała miejsce już po 13 latach od zapoczątkowania w Japonii drugiego przejścia demograficznego. W przypadku ewolucji ruchu naturalnego ludności Japonii, okres ten, zawarty w przedziale lat 1994–2007, wyznaczył „fazę starego społeczeństwa”. Począwszy od 2007 roku Japonia wchodzi w najbardziej zaawansowaną fazę „stadium demograficznej starości” czyli „fazę sędziwego społeczeństwa”. Znamionuje ją przede wszystkim silny trend wzrostu stopy zgonów. W warunkach powolnego i systematycznego spadku stopy urodzeń, skutkowało to trwałym obniżaniem stopy przyrostu naturalnego, notującej coraz to większe, ujemne wartości wskaźników: od -3,5 o/oo (2015), poprzez prognozowany dla 2035 roku – 9,0 o/oo, po – 11,6 o/oo w 2050 roku (Ryc.7). Utrzymujący się na poziomie 1,34 współczynnik płodności oraz wydłużające się dalsze trwanie życia, determinują systematyczny wzrost stopy zgonów oraz silny trend wzrostu udziału w ogólnej liczbie ludności osób w wieku 65 i więcej lat (z 26,8% w 2015 do 38,8% w 2050 roku). Ostatecznym efektem powyższego trendu przemian ruchu naturalnego oraz struktury wieku ludności, było uruchomienie (w 2015 roku) oraz dalszy rozwój procesu spadku liczby mieszkańców Japonii, czyli depopulacji. Zgodnie z najnowszymi prognozami, w perspektywie lat 2015-2050 spadek ten osiągnie rekordową wielkość, rzędu 24,2%.

Parafrazując teorię przejść demograficznych, sformułować można tezę, że najbardziej zaawansowane stadium drugiego przejścia demograficznego można określić mianem „stadium demograficznego schyłku”.

Znamienną jego cechą jest m.in. wzrostowy trend ujemnych wartości wskaźnika przyrostu naturalnego, prowadzący ostatecznie do uruchomienia procesu systematycznego spadku zaludnienia, czyli procesu depopulacji. Tempo oraz skala depopulacji może zostać osłabione długofalową, a przy tym skuteczną, pronatalistyczną i prorodzinną polityką rządu, oraz odpowiednią polityką imigracyjną. W przypadku Japonii, dotychczasowe i wieloletnie wysiłki rządu w tym względzie nie przyniosły oczekiwanych efektów. Nie napawają nawet ostrożnym optymizmem także kolejne, prorodzinne jego działania. Znajduje to wyraz w skrajnie pesymistycznych, najnowszych, systematycznie weryfikowanych, prognozach demograficznych.

Niezwykle interesującym i wartościowym okazuje się zatem możliwość rozpoznania i nowatorskiej interpretacji (na przykładzie Japonii), procesu demograficznych przemian tego najstarszego (współcześnie i w perspektywie końca XXI wieku), społeczeństwa świata. Dlatego też zgodnie z założeniem badawczym, główny nacisk położył autor na analizę i periodyzację tych przemian oraz syntetyczną charakterystykę poszczególnych ich stadiów oraz faz. Poza ich identyfikacją oraz zdefiniowaniem, opisane są one i zilustrowane graficznie, przy wykorzystaniu uniwersalnych wskaźników demograficznych. Określono także charakterystyczne relacje w czasowej zmienności wybranych wskaźników, świadczące o nowych jakościowo trendach w ich układach (m.in. stopa urodzeń vs stopa zgonów oraz współczynnik płodności i odsetek ludności w wieku 0-14 lat vs odsetek ludności w wieku 65 i więcej lat). Równocześnie uzyskane wyniki badań, udokumentowane w formie statystycznej oraz kartograficznej, pozwalają na przeprowadzenie porównawczych studiów traktujących o wielorakich aspektach procesu starzenia się ludności, ze szczególnym uwzględnieniem państw rozwiniętych gospodarczo. Pozwalają one przede wszystkim określić różnicowanie aktualnego poziomu zaawansowania procesu demograficznych przemian oraz perspektywicznych kierunków jego transformacji w warunkach permanentnych działań interwencyjnych rządu Japonii. Uświadamiają one także rodzaje i skalę wielorakich wyzwań związanych z wejściem kraju w „fazę sędziwego społeczeństwa”, którego znamienną cechą jest choćby ponad 3-krotna przewaga liczebna osób w wieku 65 i więcej lat) nad populacją mieszkańców najmłodszych, czyli w wieku 0-14 lat.

3. STADIUM DOJRZAŁOŚCI DEMOGRAFICZNEJ (1947-1969)

PRZEMIANY DEMOGRAFICZNE OD „FIRST BABY BOOM” (1947-1949) DO STADIUM STAROŚCI DEMOGRAFICZNEJ

Trójka dzieci w rodzinie była typową sytuacją demograficzną w stadium dojrzałości demograficznej, wynikającą z bardzo wysokiego współczynnika płodności (średnio 3,31). Współcześnie, czyli w stadium demograficznego schyłku (w fazie sędziwego społeczeństwa) charakteryzującym się utrzymaniem współczynnika płodności na poziomie 1,34 (a więc znacznie poniżej wartości zapewniającej zastępowalność pokoleń) rodzina z trojgiem dzieci wydaje się być swoistym symbolem „patriotycznej postawy”.

3.

Zakończenie drugiej wojny światowej znaczone jest w procesie przemian ludnościowych Japonii obecnością demograficznego wyżu. Przy padający na lata 1947–1949, był on typowym efektem tzw. kompensacji w zakresie ruchu naturalnego ludności, wyrażającym się skrajnie wysokimi wartościami stopy urodzeń (34,3 o/oo, w 1947 roku, 33,8 o/oo w 1948 i 32,9 o/oo w 1949 roku), w rezultacie czego wskaźnik przyrostu naturalnego oscylował w przedziale 19,7–21,4 o/oo. Lata 1947–1949 określone w japońskiej literaturze przedmiotu terminem tzw. *First Baby Boom* (pierwszego wyżu demograficznego), to jednocześnie okres notowania w demograficznej historii Japonii najwyższych wskaźników płodności, wahających się w przedziale od 4,54 w 1947 do 4,39 w 1949 roku. W rezultacie powyższej sytuacji, w 1950 roku aż 35,4% ogółu liczącej 83,2 mln ludności Japonii, stanowiły osoby w wieku 0-14 lat. Populacja najstarszych mieszkańców, tych liczących 65 i więcej lat, stanowiła wówczas zaledwie 4,9% ogółu ludności kraju.

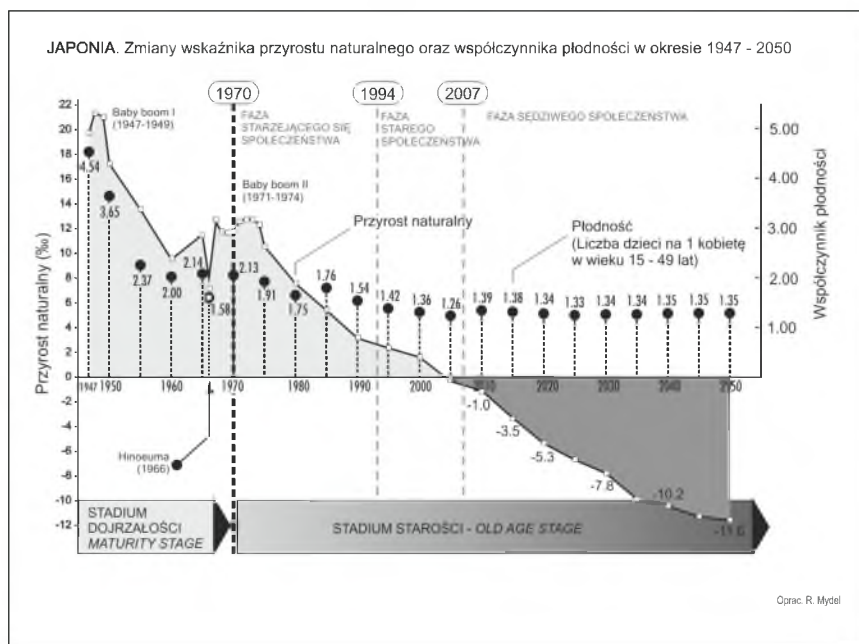
W kontekście sformułowanych przez autora zadań badawczych, notowana wówczas wartość udziału ludności w wieku 65 i więcej lat dowodzi, że Japonia tuż po zakończeniu drugiej wojny światowej znajdowała się w „**stadium dojrzałości demograficznej**” (*Demographic Maturity Stage*). Wraz z przejściem „pierwszego wyżu demograficznego”, nastąpił silny spadek wskaźnika urodzeń (z 28,1 o/oo w roku 1950 do 17,2 o/oo w 1960 roku), a w konsekwencji przyrostu naturalnego (odpowiednio z 17,2 o/oo do 9,6 o/oo). Były to jednocześnie lata odbudowy i modernizacji japońskiej gospodarki, której w aspekcie demograficznym towarzyszyło uruchomienie wielkoskalowych migracji wewnętrznych, z terenów wiejskich do miast. Notowany wówczas bezprecedensowy wzrost stopy urbanizacji, z 37,3% (1950) do 63,3% (1960), stanowił główny czynnik przemian w zakresie skali i charakteru ruchu naturalnego ludności tego kraju.

Tabela 5. Japonia. Zróżnicowanie wybranych wskaźników demograficznych w zaawansowanej (1947) i końcowej (1969) fazie stadium dojrzałości demograficznej
 Table 5. Japan. Selected demographic indices in the advanced (1947) and final (1969) phase of the Demographic Maturity Stage

Wyszczególnienie	Stadium dojrzałości <i>Maturity Stage</i>			
	Faza zaawansowana (1947)		Faza końcowa (1969)	
Ludność ogółem (w mln)	78,1		102,6	
Struktura wieku ludności (w % ogółu)				
0-14 lat	35,3		23,9	
15-64 lat	59,9		69,2	
65 i więcej lat	4,8		6,9	
65-74 lat	3,7		4,9	
75 i więcej lat	1,1		2,0	
Wskaźnik starości				
65 i więcej lat/0-14 lat x 100 (<i>Ageing Index</i>)	13,6		28,9	
Współczynnik obciążenia ludności				
65 i więcej lat/15-64 lat x 100 (<i>Elderly Dependency Ratio</i>)	8,0		10,0	
Ruch naturalny ludności (w ‰)				
Urodzenia	34,3		18,5	
Zgony	14,6		6,8	
Przyrost naturalny	19,7		11,7	
Współczynnik płodności (<i>Fertility Rate</i>)	4,54		2,13	
Dalsze trwanie życia (liczba lat)	Mężczyźni	Kobiety	Mężczyźni	Kobiety
od momentu narodzin (0 lat)	50,1	50,4	67,7	72,9
w wieku 65 lat	10,2	12,2	12,0	14,9
w wieku 75 lat	6,1	7,0	6,9	8,5
Dynamika zmian liczby ludności w okresie 1947-1969 (w%)				
Ludność ogółem	31,3			
0-14 lat	- 10,8			
15-64	51,6			
65 i więcej lat	89,8			
65-74 lat	72,7			
75-79 lat	122,2			
80 i więcej lat	190,4			

Źródło: opracowanie własne.

Charakterystyczne dla „stadium demograficznej dojrzałości” odrodzenie ruchu naturalnego, wyrażające się przede wszystkim ponownym wzrostem stopy urodzeń (do 18,5 o/oo w 1969 roku), która, w warunkach utrzymania się na poziomie 7,0 o/oo stopy zgonów, zaowocowało ponownym, wyraźnym wzrostem wskaźnika przyrostu naturalnego (do 11,7 o/oo w 1969 roku). Notowany charakter relacji w układach wskaźników ruchu naturalnego ludności był następstwem – efektem „wejścia” roczników „*First Baby Boom*” w wiek zawierania małżeńskich związków. Równocześnie jednak, konsekwencją wcześniejszego spadku przyrostu naturalnego, było wyraźne obniżenie udziału w ogólnym zaludnieniu kraju populacji osób w wieku 0-14 lat do 23,9%, przy strukturalnym wzroście ludności w wieku 65 i więcej lat (do 6,9%). Oznaczało to zakończenie „stadium demograficznej dojrzałości” Japonii.

Ryc.7. Zmiany stopy przyrostu naturalnego oraz współczynnika płodności na tle stadiów i faz demograficznych przemian Japonii procesu w okresie 1947-2050

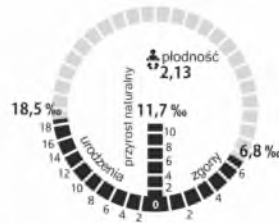
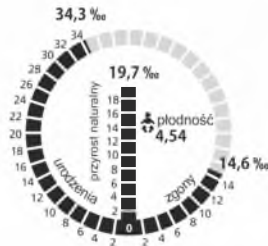
Fig.7. Japan. Changes of natural increase rate and total fertility rate on the background of stages and phases of the demographic transformation process over the 1947-2050 period

STADIUM DOJRZAŁOŚCI DEMOGRAFICZNEJ (DEMOGRAPHIC MATURITY STAGE)

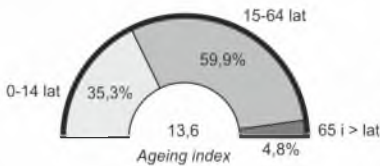
A Ruch naturalny ludności

Faza zaawansowana (1947)

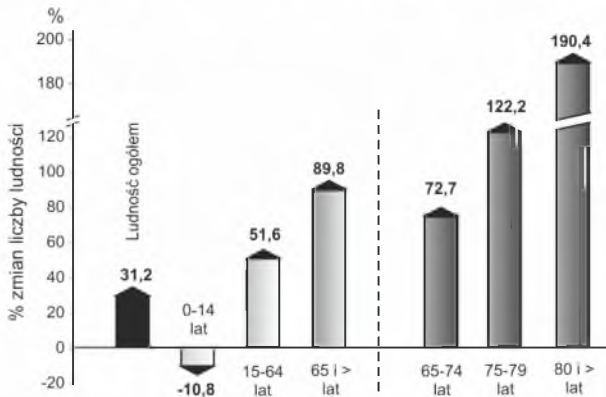
Faza końcowa (1969)

B Struktura wieku ludności

C Dynamika zmian liczby ludności w okresie 1947-1969

Ryc.8. Japonia. Stadium dojrzałości demograficznej (1947-1969). Zróżnicowanie ruchu naturalnego, płodności i struktury wiekowej ludności w zaawansowanej (1947) i końcowej (1969) fazie stadium dojrzałości demograficznej oraz dynamika zmian liczby ludności Fig.8. Japan. Demographic Maturity Stage (1947-1969). Differentiation of natural movement indices, fertility rate (A) and age structure of the population (B) in the advanced (1947) and final (1969) phase of the demographic maturity stage and changing population growth/decline rate in selected age categories over the 1947-1969 period (C)

W ciągu 22 lat powojennego rozwoju gospodarczego i demograficznych przemian Japonii, obejmujących okres od 1947 do 1969 roku, do charakterystycznych zjawisk zaliczyć należy najwyższą dynamikę wzrostu ludności w wieku 65 i więcej lat (wzrost o 89,8%), przy równoczesnym obniżeniu oraz notowaniu ujemnej wartości przedmiotowego wskaźnika w grupie ludności 0-14 lat (spadek o 10,8%). W okresie tym, wyznaczającym powojenne „stadium dojrzałości demograficznej”, nastąpiło równocześnie znaczne wydłużenie dalszego trwania życia: średnio aż o 18,3 lat (z 52,1 do 70,3 lat), przy równoczesnym obniżeniu współczynnika płodności z 4,54 (1947) do 2,13 (1969). W powojennych przemianach demograficznych Japonii był to okres (stadium), w którym wartość tego współczynnika nie tylko zapewniała zastępowalność pokoleń, ale przyniosła wzrost zaludnienia. Zespół wybranych wskaźników demograficznych charakterystycznych dla zaawansowanej (1947 rok) i końcowej fazy (1969) „stadium demograficznej dojrzałości” zawiera Tab.5 oraz Ryc.8.

Z poznawczego punktu widzenia, w ramach końcowej fazy „stadium dojrzałości demograficznej” na uwagę zasługuje okoliczność gwałtownego spadku w 1966 roku stopy urodzeń, z 18,6 o/oo w 1965 do 13,7 o/oo w 1966 roku i ponownego jej wzrostu do 19,4 o/oo w 1967 roku. Towarzyszyło temu obniżenie wartości wskaźnika przyrostu naturalnego z poziomu z 11,5 o/oo w 1965 roku do zaledwie 6,9 o/oo w roku 1966 i ponowny jego wzrost do 12,6 o/oo w 1967 roku, który w ciągu kolejnych kilku lat (1967–1974) notował przeciętną wartość 12,0 o/oo (Ryc.7). Powyższa sytuacja zaobserwowana pod koniec „stadium demograficznej dojrzałości”, miała podłoże natury historyczno-kulturowej. Rok 1966 według kalendarza księżycowego był rokiem *Hinoeuma* (Płomiennego-Ognistego Konia), któremu od XVII wieku po współczesne czasy towarzyszy przesąd, że osoby urodzone pod tym znakiem mają gwałtowny i bardzo trudny do współżycia charakter. Skutkuje to m.in. tym, iż unika się zawierania związków małżeńskich z osobami urodzonymi w roku *Hinoeuma*, czy też utrudnia możliwość zatrudnienia, szczególnie na kierowniczych stanowiskach różnego szczebla.

Reasumując, podkreślić należy okoliczność, iż powojenne „stadium dojrzałości demograficznej”, zaliczyć należy do wyjątkowych w zakresie przemian ludnościowych Japonii. Składały się na to przede wszystkim 3-letni okres pierwszego wyżu demograficznego (1947–1949) oraz wspomniany rok *Hinoeuma* (1966), które w zasadniczym stopniu wpłynęły na specyfikę procesu przemian w zakresie ruchu naturalnego (głównie stopy urodzeń

oraz przyrostu naturalnego). Następstwa obu tych demograficznych wydarzeń, zaznaczą swoją obecność w dalszych fazach przemian, przebiegających już w ramach „stadium starości demograficznej”. Szczególnie widoczne będą one w obrazie struktur wieku ludności oraz stopy urodzeń i zgonów, determinowanych liczną populacją osób urodzonych w okresie *First Baby Boom*, które w latach 2012–2014 liczyć będą 65 i więcej lat.

4. STADIUM STAROŚCI DEMOGRAFICZNEJ (1970 – 2050)

ROZWÓJ PROCESU STARZENIA SIĘ LUDNOŚCI W RÓŻNYCH FAZACH STADIUM STAROŚCI DEMOGRAFICZNEJ

Dla stadium starości demograficznej znamieną jest rosnąca przewaga liczby seniorów nad populacją najmłodszych mieszkańców. Związane jest to przede wszystkim z gwałtownym spadkiem stopy urodzeń i współczynnika płodności oraz silnym wydłużeniem dalszego trwania życia.

Począwszy od 1997 roku (czyli w fazie starzejącego się społeczeństwa) notowany jest stały trend rosnącej przewagi populacji seniorów nad osobami w wieku 0-14 lat. W 2015 roku, a więc na początkowym etapie fazy depopulacji, ludność w wieku 0-14 lat stanowiła zaledwie 12,5% ogółu mieszkańców, podczas gdy udział seniorów (czyli osób w wieku 65 i więcej lat) notował wartość aż 26,8%.

4.

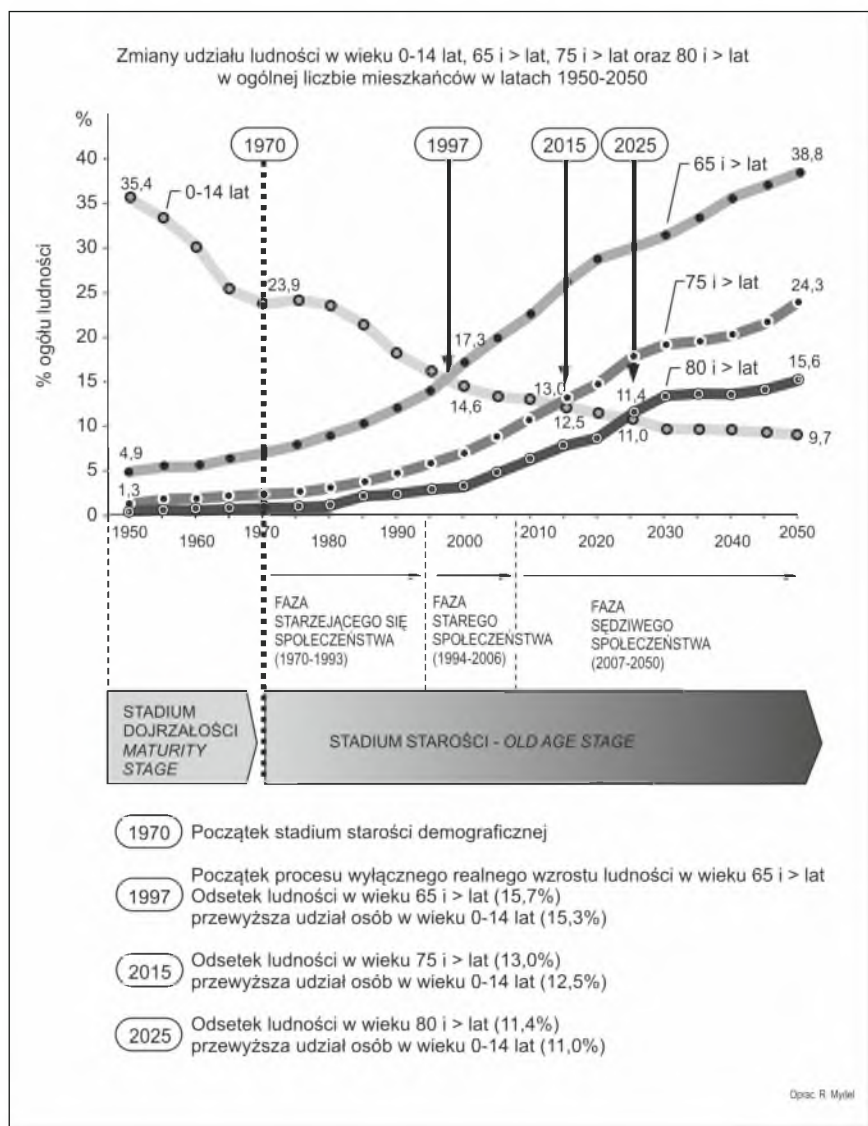
Zgodnie z założeniami teoretyczno-metodologicznymi badań procesu starzenia się ludności, podstawowym wskaźnikiem różnicującym poziom jego zaawansowania, są wartości graniczne udziału osób w wieku 65 i więcej lat w ogólnej liczbie ludności. Jak zaprezentowano to już we Wprowadzeniu niniejszego opracowania, wyróżnia się w tym celu 3 przedziały strukturalne wartości tego wskaźnika, o rosnących udziałach tej kategorii wiekowej ludności, wyznaczające kolejne, coraz bardziej zaawansowane fazy procesu starzenia się ludności nazwane przez autora: „fazą starzejącego się społeczeństwa” (7,0–14,0%), „fazą starego społeczeństwa” (14,1–21,0%) oraz „fazą sędziwego społeczeństwa” (kiedy odsetek osób w wieku 65 i więcej lat notuje wartość powyżej 21,0%).

Przypomnieć należy tu także, że Japonia na tle pozostałych państw świata, charakteryzuje się najwyższym poziomem zaawansowania procesu starzenia się ludności. Proces ten zapoczątkowany w 1970 roku, poczynsz od 2007 roku, czyli po 37 latach od momentu wejścia kraju w „fazę starzejącego się społeczeństwa”, przebiega aktualnie w ramach jego najbardziej zaawansowanej fazy czyli „sędziwego społeczeństwa”. Dotychczasowy, realny zakres przemian struktur wieku ludności, od momentu jego inicjacji (1970 rok), po czasy współczesne (2015), wyznaczający początkowy etap „fazy sędziwego społeczeństwa”, znaczone był obecnością kilku przełomowych wydarzeń. Należy do nich zapoczątkowanie od 1997 roku trwałego trendu spadku liczby ludności w wieku 15-64 lat. Stosowne w tym miejscu jest przypomnienie, że podobny proces spadku realnej liczby ludności odnotowany został wcześniej (w 1980 roku), a dotyczył on najmłodszej populacji mieszkańców Japonii, czyli osób w wieku 0-14 lat. Oznacza to, że w „fazie starego społeczeństwa”, zawierającej się w przedziale lat 1994-2006, realny wzrost zaludnienia notuje wyłącznie najstarsza kategoria mieszkańców (w wieku 65 i więcej lat). Rok 1997 zapoczątkował także

moment strukturalnej przewagi ludności w wieku 65 i więcej lat (15,7%), nad populacją osób w wieku 0-14 lat (15,3% ogółu mieszkańców). Od tego też momentu procesu starzenia się ludności, populacja najstarszych mieszkańców kraju, jest jedyną notującą wzrost.

W warunkach trwałego trendu wydłużania dalszego trwania życia we wszystkich kategoriach wiekowych ludności, przyspiesza to proces starzenia się społeczeństwa Japonii. Znamienным świadectwem powyższego trendu była sytuacja odnotowana w 2015 roku (czyli już w „fazie sędziwego społeczeństwa”), znacząca przewagą ludności bardzo starej, (w wieku 75 i więcej lat), stanowiącej 13,0% ogółu ludności, nad populacją osób w wieku 0-14 lat, z wartością wskaźnika udziału w wysokości 12,5% . Nie mniej znamiennej cechą dla inicjacji tego typu przemian demograficznych, w tym przemian struktur wieku ludności Japonii jest to, iż począwszy od 2010 roku kraj ten wszedł w „fazę depopulacji”, czyli spadku ogólnej liczby mieszkańców.

W świetle najnowszych prognoz, dalszy przebieg procesu przemian demograficznych w coraz bardziej zaawansowanej „fazie sędziwego społeczeństwa” (zainicjowanej w 2007 roku) sprawi, że w 2025 roku Japonia zanotuje przewagę ludności w wieku 80 i więcej lat (11,4%) nad populacją najmłodszych mieszkańców (0-14 lat), którzy stanowić będą zaledwie 11,0% ogółu ludności tego coraz bardziej wyludniającego się kraju (Ryc.9).

Ryc.9. Zmiany struktury wieku ludności Japonii na tle stadiów i faz procesu starzenia się ludności z uwzględnieniem inicjacji procesu przewagi udziału różnych grup wiekowych seniorów nad populacją osób w wieku 0-14 lat (1950-2050)

Fig.9. Japan. Changes of age structure of the population on the background of stages and phases of the ageing population process with indication the year of structural predominance selected age groups of seniors over the younger age population (0-14 years) over the 1950-2050 period

4.1. FAZA STARZEJĄCEGO SIĘ SPOŁECZEŃSTWA (1970-1993)

Przedszkolak na porannym spacerze: statystyczny reprezentant najszybciej kurczącej się populacji Japończyków oraz dominującego modelu rodziny (2+1). To on i jego rówieśnicy w perspektywie lat 2020-2060 zmagać będą się z wielorakimi wyzwaniami, wynikającymi z funkcjonowania w ramach sędziwego społeczeństwa oraz silnego spadku zaludnienia Japonii.

4.1.

Wejściu powojennej gospodarki Japonii na drogę bezprecedensowego wzrostu ekonomicznego, którego apogeum przypadło na lata 1960–1980, towarzyszyły głębokie przemiany demograficzno-społeczne. W okresie tym demograficzny obraz społeczeństwa japońskiego kreowany był przez dorosłe pokolenie „pierwszego wyżu demograficznego” lat 1947–1949 (*First Baby Boom*). Jego obecność leżała u podstaw ponownego ożywienia ruchu naturalnego w latach 1971–1974, określanego mianem „drugiego wyżu demograficznego” (*Second Baby Boom*). Zasadniczy wzrost poziomu i jakości życia, powolna lecz systematyczna „westernizacja” życia znajdująca m.in. wyraz w rosnącej populacji kobiet podejmujących naukę na poziomie wyższym oraz zawodową pracę, zmiana modelu rodziny czy upowszechnienie kontroli urodzeń (w tym legalnej aborcji pozbawionej w Japonii barier natury religijnej), były głównymi czynnikami zasadniczej transformacji ruchu naturalnego, płodności i struktury wiekowej ludności.

Momentem przełomowym w procesie przemian struktur wiekowych Japonii był rok 1970. Wówczas to odsetek ludności w wieku 65 i więcej lat, osiągnął poziom 7,1%, dowodząc wejścia społeczeństwa tego kraju w „stadium starości demograficznej”. Zainicjowało to „fazę starzejącego się społeczeństwa”, obejmującą 23 letni okres, zawarty w przedziale lat 1970–1993. Etap początkowy tej fazy przypadł na czasy „drugiego wyżu demograficznego”. Znalazło to wyraz w wysokich wartościach stopy urodzeń (rzędu 18,0–19,0 o/oo) oraz przyrostu naturalnego (11,9–12,8 o/oo). Był to jednocześnie ostatni okres w powojennym rozwoju demograficznym Japonii, znaczony wartościami współczynnika płodności zapewniającym zastępowalność pokoleń (2,13–2,14 w okresie 1970–1974). Wraz z zakończeniem „drugiego wyżu demograficznego” (1974), Japonia powróciła na drogę powolnego spadku wyżej wymienionych wskaźników, nawiązując do trendu poprzedzającego „*Second Baby Boom*”. Skala i tempo spadku zarówno stopy

urodzeń jak i przyrostu naturalnego okazała się być jednak dużo wyższa. Tak na przykład od 1975 do 1990 roku współczynnik urodzeń obniżył się odpowiednio z 17,1 o/oo do 10,0 o/oo, natomiast przyrostu naturalnego z 10,8 o/oo do zaledwie 5,6 o/oo. Był to równocześnie okres systematycznego wzrostu stopy zgonów, determinowany przyrostem populacji osób w wieku 65 i więcej lat. Bardzo ważnym czynnikiem nowego, rozwijanego trendu zmian ruchu naturalnego, był relatywnie niski współczynnik płodności, wahający się w latach 1975-1990 w przedziale 1,90–1,54.

To właśnie w „fazie starzejącego się społeczeństwa” Japonia przeżyła w 1989 roku tzw. „szok 1,57”. Związane było to ze spadkiem wartości współczynnika płodności do poziomu 1,57, czyli niższego od tego notowanego w roku *Hinoeuma* (notującego wówczas – w 1996 roku, wartość 1,58). W warunkach wyraźnego wzrostu dalszego trwania życia (z 72,0 lat do 78,1 lat), nastąpił równocześnie szybki wzrost udziału ludności starej (w wieku 65 i więcej lat) do poziomu 12,1% ogólnego zaludnienia Japonii.

Powyższe zjawiska spowodowały poważne zaniepokojenie rządu rosnącą szybko populacją seniorów, głównie z powodu coraz wyższych wydatków związanych z ich zabezpieczeniem emerytalnym oraz kosztochłonną opieką medyczną i socjalną. Znalazło to wyraz w opracowaniu przez rząd w 1990 roku tzw. Złotego Planu (*Golden Plan*), zawierającego 10-letnią strategię świadczeń usług zdrowotnych i socjalnych dla seniorów. Był on pochodną wniosków wynikających z trwającego od przełomu lat 1979–1980 trwałego procesu spadku populacji najmłodszych mieszkańców (0-14 lat), który w okresie 1980-1985 osiągnął wielkość – 13,6%, przy równoczesnym wzroście (o 19,5%) ludności w wieku 65 i więcej lat. Ten nader niekorzystny dla dalszego rozwoju demograficznego kraju trwały proces ubytku osób w wieku 0-14 lat, zainicjowany został w 1979 roku, warunkach gdy ich udział w ogólnym zaludnieniu wynosił jeszcze 23,8% . W tym samym roku (1990), przygotowany został raport rządowy o nazwie „2000 men no Nihon” (Japonia w roku 2000), w ramach którego problem starzenia się ludności uznano za jedno z trzech głównych wyzwań (obok budowy informacyjnego społeczeństwa i szeroko rozumianej globalizacji), przed którymi stanie wkrótce ten kraj (Nagano A., Mori T., 2010). Przykładem praktycznych rozwiązań w powyższym zakresie było opracowanie i wprowadzenie w życie w 1985 roku nowego systemu emerytalnego, pod nazwą „*National Basic Pension System*”. Zgodnie z jego nowatorskimi założeniami, na przykład osoby, które nigdy nie pracowały, miały odtąd zapewnioną minimalną emeryturę.

Tabela 6. Japonia. Faza starzejącego się społeczeństwa (1970-1993). Zróżnicowanie wybranych wskaźników demograficznych w początkowym (1970) i końcowym (1993) etapie fazy starzejącego się społeczeństwa

Table 6. Japan. Ageing Society Phase (1970-1993). Selected demographic indices in the initial (1970) and final (1993) period of the Ageing Society Phase

Wyszczególnienie	Faza starzejącego się społeczeństwa <i>Ageing Society Phase</i>	
	Etap początkowy (1970)	Etap końcowy (1993)
Ludność ogółem (w mln)	103,7	124,8
Struktura wieku ludności (w % ogółu)		
0-14 lat	23,9	16,7
15-64 lat	69,0	69,7
65 i więcej lat	7,1	13,6
65-74 lat		
75 i więcej lat	4,9	8,2
Wskaźnik starości	2,2	5,4
65 i więcej lat/0-14 lat x 100 (<i>Ageing Index</i>)	29,4	81,1
Współczynnik obciążenia ludności		
65 i więcej lat/15-64 lat x 100 (<i>Elderly Dependency Ratio</i>)	10,2	19,4
Ruch naturalny ludności (w ‰)		
Urodzenia	18,8	10,6
Zgony	6,9	7,1
Przyrost naturalny	11,9	2,5
Współczynnik płodności (<i>Fertility Rate</i>)	2,13	1,46
Dalsze trwanie życia (liczba lat)	Mężczyźni Kobiety	Mężczyźni Kobiety
od momentu narodzin (0 lat)	69,3 74,7	76,3 82,5
w wieku 65 lat	12,5 15,3	16,4 20,6
w wieku 75 lat	7,1 8,7	9,7 12,6
Dynamika zmian liczby ludności w okresie 1970-1993 (w %)		
Ludność ogółem	19,5	
0-14 lat	- 16,0	
15-64 lat	21,6	
65 i więcej lat	130,6	
65-74 lat	99,7	
75-79 lat	149,3	
80 i więcej lat	271,9	

Źródło: opracowanie własne.

Nałożony został jednocześnie obowiązek wnoszenia składki emerytalnej przez czynne zawodowo osoby w wieku 20 i więcej lat. Wejście Japonii w „stadium starzejącego się społeczeństwa” oraz prognozowane trendy dynamicznego wzrostu populacji seniorów, zaowocowały także uruchomieniem wielu programów rządowych, mających sprostać nowym wyzwaniom w aspekcie bezpieczeństwa ekonomicznego, zdrowotnego i socjalnego, a nawet organizacji dla tej kategorii ludności czynnego wypoczynku, oraz aktywizacji zawodowej.

Rok 1993 wyznacza końcowy etap „fazy starzejącego się społeczeństwa”, zainicjowanej (jak pamiętamy) w 1970 roku. W 23-letnim okresie jej trwania odsetek osób w wieku 65 i więcej lat niemal się podwoił (z 7,1% do 13,6%), głównie za sprawą spadku udziału najmłodszych mieszkańców w ogólnym zaludnieniu, czyli tych w wieku 0-14 lat (z 23,9% do 16,7%). O ogromnym tempie prezentowanych tu przemian strukturalnych świadczy fakt, że podczas trwania całej „fazy starzejącego się społeczeństwa” (1970-1993), ludność w wieku 65 i więcej lat odnotowała wzrost o 130,6%, podczas gdy najmłodsza populacja (0-14 lat), odnotowała spadek w wysokości 16,0%. W tym też okresie współczynnik płodności uległ zasadniczemu obniżeniu, skrajnie niekorzystnemu z punktu widzenia rozwoju demograficznego (z 2,13 do 1,46). Odnotowany został równocześnie wyraźny wzrost dalszego trwania życia: w zbiorowości mężczyzn o 5,4 lat (z 69,3 do 74,7 lat), natomiast kobiet o 6,2 lat (z 76,3 do 82,5 lat). W powyższych okolicznościach pomimo dodatniego przyrostu naturalnego (który zanotował drastyczny spadek, z 11,9 o/oo w 1970 roku do 2,5 o/oo w 1993 roku), najwyższymi wskaźnikami wzrostu legitymowała się populacja osób w najwyższych kategoriach wiekowych. Tak na przykład grupa osób liczących 80 i więcej lat, niemal się podwoiła, wzrosła bowiem aż o 291,9% (Tab.6 oraz Ryc.10).

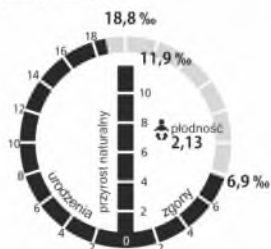
Ryc.10. Japonia. Faza starzejącego się społeczeństwa (1970-1993). Zróżnicowanie ruchu naturalnego, płodności i struktury wieku ludności w początkowym (1970) i końcowym (1993) etapie fazy starzejącego się społeczeństwa oraz dynamiki zmian liczby ludności ogółem i w wybranych kategoriach wiekowych w okresie 1970-1993

Fig.10. Japan. Ageing Society Phase (1970-1993). Differentiation of natural movement indices, fertility rate (A) and age structure of the population (B) in the initial (1970) and final (1993) period of the ageing society phase and changing population growth/decline rate in selected age categories over the 1970-1993 period (C)

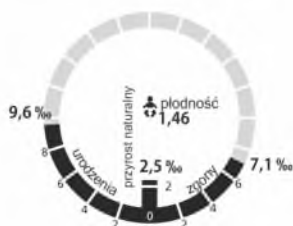
FAZA STARZEJĄCEGO SIĘ SPOŁECZEŃSTWA (1970-1993) (AGEING SOCIETY PHASE)

A Ruch naturalny ludności

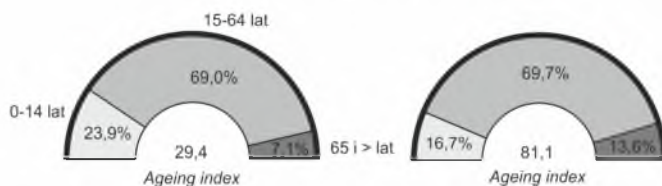
Etap początkowy (1970)

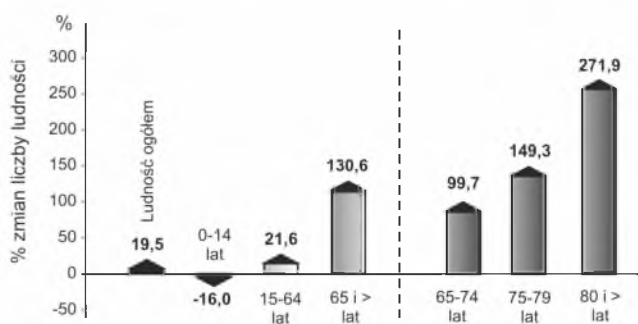
Etap końcowy (1993)

B Struktura wieku ludności

C Dynamika zmian liczby ludności w okresie 1970-1993

Oprac. R. Myśliki

4.2. FAZA STAREGO SPOŁECZEŃSTWA (1994 - 2006)

W fazie starego społeczeństwa znanymi zjawiskami było uruchomienie procesu trwałego spadku liczby ludności w wieku produkcyjnym (15-64 lat) oraz pojawienie się społeczności „freetersów”.

4.2.

Począwszy od 1994 roku proces starzenia się ludności Japonii wszedł w „fazę starego społeczeństwa”. W warunkach strukturalnego udziału ludności w wieku 65 i więcej lat w ogólnym zaludnieniu w wysokości 14,1%, znamionował go spadek stopy przyrostu naturalnego poniżej 3,0 o/oo. Rosnącej zbiorowości osób starych towarzyszył trend wzrostu stopy zgonów, która przekraczała na jej początkowym etapie wartość 7,0 o/oo. Poza typowymi czynnikami, determinującymi pogłębianie procesu starzenia się społeczeństwa, było utrzymywanie trendu spadkowego populacji osób w wieku 0-14 lat oraz wzrostu dalszego trwania życia, w tym, w coraz starszych grupach wiekowych ludności kraju.

Dla zrozumienia przyczyn tak przyspieszonego tempa procesu starzenia się japońskiego społeczeństwa w tej fazie demograficznej transformacji, stosownym jest zaprezentowanie specyficznych dla Japonii, zjawisk demograficzno-kulturowych oraz działań natury organizacyjnej.

Znamiennym dla wieloaspektowych przemian demograficznych Japonii w „fazie starego społeczeństwa”, a niemającym odpowiednika w innych krajach świata, było pojawienie się specyficznej zbiorowości osób młodych, zwanych „freetersami” (jap. *furiita*). Terminem tym, powstałym na bazie transformacji i połączenia słów angielskiego „free” (wolny, niezależny) i niemieckiego „arbeiter” (robotnik), określa się osoby w wieku 15-34 lat, nieposiadające stałego zatrudnienia (czy wręcz bezrobotne), lub wykonujące nisko płatne prace (okresowe i nie wymagające wysokich kwalifikacji). *Freetersi*, żyjący z reguły z rodzicami, swoje niskie dochody przeznaczają w całości na pokrycie doraźnych, osobistych potrzeb. Niskie dochody przy braku perspektyw (wręcz szans) na zawodowy sukces, stanowią dla tych ludzi fundamentalną przeszkodę zarówno z punktu widzenia możliwości założenia własnego gospodarstwa domowego jak i rodziny. Dalsze ograniczenia w zakresie demograficznego rozwoju tej kategorii osób wy-

nikają także z relatywnie wysokich w Japonii kosztów edukacji dzieci, które tradycyjnie traktuje się jako rodzaj inwestycji na przyszłość (zarówno z punktu widzenia przyszłej ich kariery zawodowej jak i wsparcia starych rodziców). Według badań Japońskiego Instytutu Pracy, populację *freeterów* szacowano w 2000 roku na około 4,0 mln, których średnie miesięczne zarobki wynosiły około 1300 USD, czyli zaledwie 15,6 tys. rocznie. Typowy „freeter”, a w szczególności mężczyzna, ze względu na bardzo niskie dochody, niezapewniające ekonomicznego bezpieczeństwa rodzinie, ma ogromne trudności ze znalezieniem kandydatki na żonę. Jednocześnie tego typu małżeństwa – rodziny, odsuwają w czasie decyzję o posiadaniu dziecka lub nawet całkowicie z niego rezygnują. Ta zwiędła prezentacja fenomenu *freetersów* jest nieodzowna także w świetle opinii pewnej grupy demografów i ekonomistów, twierdzących, że rosnąca ich populacja stanowi jedną z głównych przyczyn spadającej stopy urodzeń oraz obniżającego się współczynnika płodności.

Do znamienitych cech demograficznych przemian zaliczyć należy **uruchomienie w początkowym etapie „fazy starego społeczeństwa”, trwałego trendu spadku liczby ludności w wieku 15–64 lat (od 1997 roku). Oznacza to w praktyce, że odtąd jedyną grupą wiekową ludności notującą realny wzrost pozostaje populacja osób liczących 65 i więcej lat.** W konsekwencji rozpoczął się stały wzrost i strukturalna przewaga ludności starej nad populacją osób w wieku 0-14 lat. Najwymowniej proces ten dokumentują wskaźniki dynamiki wzrostu/spadku ludności w latach 1994–2000. W kategorii osób w wieku 0-14 lat, przedmiotowy wskaźnik notował wartość ujemną w wysokości –9,3%, natomiast w grupie ludności 15-64 lat rzędu –0,8%. Przy ogólnym wzroście ludności liczącej 65 i więcej lat (wzrost o 25,3%), najwyższy zakres zmian odnotowała populacja osób w wieku 75 i więcej lat. W jej przypadku przedmiotowy wskaźnik wzrostu osiągnął wartość 31,2%, sprawiając, że w 2000 roku reprezentanci tej grupy wiekowej stanowili 40,9% ogółu ludności w wieku 65 i więcej lat. Także po raz pierwszy w historii demograficznych przemian Japonii, wskaźnik starości przekroczył poziom 100,0, a współczynnik obciążenia ludności 25,0.

Pogarszająca się sytuacja demograficzna zrodziła nową falę zaniepokojenia rządu o demograficzną i ekonomiczną przyszłość Japonii. Jej integralnym elementem stają się plany kreowania polityki zapewniającej z jednej strony właściwy poziom bezpieczeństwa socjalnego oraz zdrowotnego tak dynamicznie rosnącej populacji seniorów, a z drugiej, stworzenia warun-

ków na rzecz wzrostu szeroko rozumianej aktywności tej kategorii wiekowej ludności. Wspomnieć stosownym będzie w tym miejscu o działaniach na rzecz podniesienia wieku emerytalnego, determinowanego najwyższym na świecie dalszym trwaniem życia oraz możliwości kontynuowania po osiągnięciu wieku emerytalnego aktywności zawodowej (w sektorze prywatnym oraz państwowym).

Celem szczegółowego rozpoznania charakteru i skali problemu, mającego znamiona strategicznego wyzwania, oraz jednoznacznego określenia związku zachodzących przemian demograficznych z utrzymaniem rozwoju gospodarczego oraz zapewnieniem odpowiedniego poziomu bezpieczeństwa zdrowotnego i socjalnego, powołano rządowe instytucje monitorujące oraz badające powyższe zagadnienia. W powyższych okolicznościach z połączenia Instytutu Problemów Ludnościowych oraz Instytutu Badań Rozwoju Społecznego, powstał w 1996 roku Narodowy Instytut Badań Ludności oraz Bezpieczeństwa Społecznego (*National Institute of Population and Social Security Research*), a w 2001 roku dokonano fuzji Ministerstwa Zdrowia, Pracy i Opieki Społecznej z Ministerstwem Pracy, tworząc Ministerstwo Zdrowia, Pracy i Opieki Społecznej (MZPiOS). Prowadzone są tam od tam między innymi badania związków pomiędzy ludnością, gospodarką i opieką społeczną oraz specjalistyczne studia w zakresie bezpieczeństwa socjalnego ludności w długiej perspektywie czasowej, ze szczególnym uwzględnieniem zasobów siły roboczej i rynku pracy.

Charakter i skala zachodzących przemian demograficznych, potwierdziły jednoznacznie zasadność podjętych kroków o instytucjonalnym charakterze. Najwymowniejszym dowodem na to jest fakt, że zainicjowana w 1994 roku „faza starego społeczeństwa” trwała zaledwie 12 lat (1994-2006). Był to zatem dwukrotnie krótszy okres w porównaniu z „fazą starzejącego się społeczeństwa” (1970-1993), potwierdzając bezprecedensowe w skali światowej, wysokie tempo rozwoju procesu starzenia się japońskiego społeczeństwa.

W warunkach silnego spadku przyrostu naturalnego, do zaledwie 0,1 o/oo w 2006 roku i współczynnika płodności do 1,32, nastąpił dalszy wzrost udziału osób w wieku 65 i więcej lat w ogólnym zaludnieniu do poziomu 20,8%. Ta grupa wiekowa ludności w krótkim, bo 12-letnim czasie trwania „fazy starego społeczeństwa”, odnotowała też jako jedyna, dodatni wskaźnik wzrostu w wysokości 51,3%.

Tabela 7. Japonia. Faza starego społeczeństwa (1994-2006). Zróżnicowanie wybranych wskaźników demograficznych w początkowym (1994) i końcowym etapie (2006) fazy starego społeczeństwa

Table 7. Japan. Aged Society Phase (1994-2006). Selected demographic indices in the initial (1994) and final (2006) period of the Aged Society Phase

Wyszczególnienie	Faza starego społeczeństwa <i>Aged Society Phase</i>	
	Etap początkowy (1994)	Etap końcowy (2006)
Ludność ogółem (w mln)	125,0	127,8
Struktura wieku ludności (w ogółu)		
0-14 lat	16,3	13,6
15-64 lat	69,6	65,6
65 i więcej lat	14,1	20,8
65-74 lat	8,6	11,3
75 i więcej lat	5,5	9,5
Wskaźnik starości		
65 i więcej lat/0-14 lat x 100 (<i>Ageing Index</i>)	86,1	152,6
Współczynnik obciążenia ludności		
65 i więcej lat/15-64 lat x 100 (<i>Elderly Dependency Ratio</i>)	20,2	31,8
Ruch naturalny ludności (w ‰)		
Urodzenia	10,0	8,7
Zgony	7,1	8,6
Przyrost naturalny	2,9	0,1
Współczynnik płodności (<i>Fertility Rate</i>)	1,50	1,32
Dalsze trwanie życia (liczba lat)	Mężczyźni	Kobiety
od momentu narodzin (0 lat)	76,6	83,0
w wieku 65 lat	16,7	21,0
w wieku 75 lat	10,0	12,9
	Mężczyźni	Kobiety
	78,9	85,8
	18,5	23,4
	11,3	15,0
Dynamika zmian liczby ludności w okresie 1994-2006 (w %)		
Ludność ogółem	2,2	
0-14 lat	- 14,6	
15-64 lat	- 3,8	
65 i więcej lat	51,3	
65-74 lat	34,7	
75-79 lat	77,2	
80 i więcej lat	81,5	

Źródło: opracowanie własne.

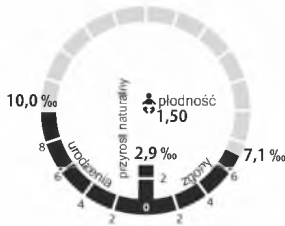
Dalszy wyraźny spadek udziału najmłodszej grupy ludności (0-14 lat) do 13,6% ogółu mieszkańców, związany był z silnie obniżoną stopą urodzeń, której towarzyszący wzrost stopy zgonów sprawił, że w końcowym etapie jej rozwoju, wskaźnik przyrostu naturalnego odnotował wartość w wysokości zaledwie 0,1 o/oo. W efekcie wydłużonego dalszego trwania życia oraz wysokiej dynamiki wzrostu ludności w wieku 65 i więcej lat, wskaźnik starości przekroczył w tej fazie kolejny próg, notując w jej końcowym etapie wartość 152,6. Najwyższą dynamiką wzrostu w tej fazie legitymują się najstarsze roczniki ludności: w wieku 75-79 lat (wzrost o 77,2%) oraz 80 i więcej lat (przyrost o 81,5%). Na tle spadku populacji osób w wieku 0-14 lat aż o 14,6% oraz w wieku 15-64 lat o 3,8%, perspektywiczny obraz demograficzny Japonii budzi zatem coraz większy niepokój. Równocześnie nastąpił gwałtowny spadek dynamiki wzrostu ludności ogółem (do poziomu 2,2%), co oznacza, że był on niemal 9-krotnie niższy, w porównaniu z „fazą starzejącego się społeczeństwa” (19,5%). Powyższa sytuacja była zapowiedzią zbliżającego się nieuchronnie momentu osiągnięcia kulminacyjnego punktu w zakresie wielkości ogólnej liczby mieszkańców kraju. W warunkach rozwijanego procesu starzenia się ludności, doprowadzi to z całą pewnością do inicjacji i rozwoju kolejnego, nowego zjawiska demograficznego - systematycznego spadku zaludnienia kraju, czyli depopulacji Japonii (Tab.7 oraz Ryc.11).

Tempo, skala i charakter demograficznych przemian w ramach „fazy staroego społeczeństwa”, zrodziły pilną potrzebę poszerzenia zakresu działań na rzecz rosnącej szybko zbiorowości seniorów. W ramach rządowego Nowego Złotego Planu (*New Gold Plan*), który wszedł w życie z początkiem 2000 roku, organizowano dla tej kategorii ludności bezpłatne centra dziennej opieki, natomiast osoby stare w złej kondycji zdrowotnej, objęto indywidualną, domową opieką pielęgniarstwa. Wobec podkreślanego uprzednio rekordowo długiego dalszego trwania życia oraz względnie wysokiego poziomu aktywności zawodowej osób starszych (przeciętnie 25,0% osób w wieku 65 i więcej lat pozostawała aktywna zawodowo – w tym „*ikigai*”), wydano ustawę o podwyższeniu do 2013 roku wieku emerytalnego, z 62 do 65 lat (ustawa o nazwie *Stabilization of Employment of Older Persons* – m.in. Nagano A., 2010, Hara T., 2014). Także w tej fazie procesu starzenia się ludności, rząd kontynuował działania na rzecz ożywienia przyrostu naturalnego. Już w początkowym etapie tej fazy (w 1994 roku), wydano dokument o nazwie „*Basic Directions of Measures in Support of Future Child Rearing*”, zwany powszechnie Planem Anioła – „*Angel Plan*”.

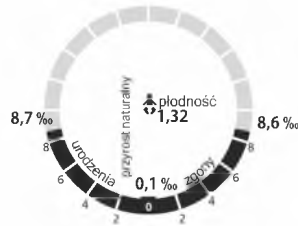
FAZA STAREGO SPOŁECZEŃSTWA (1994-2006)
(AGED SOCIETY PHASE)

A Ruch naturalny ludności

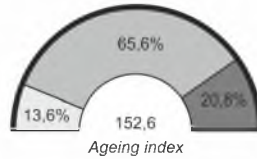
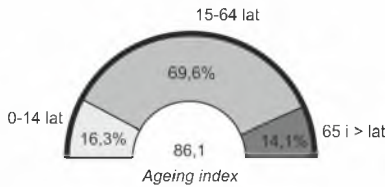
Etap początkowy (1994)

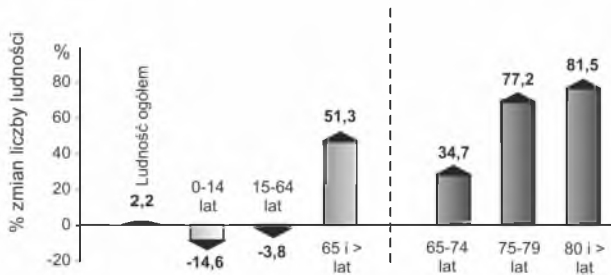
Etap końcowy (2006)

B Struktura wieku ludności

C Dynamika zmian liczby ludności w okresie 1994-2006

Ryc.11. Japonia. Faza starego społeczeństwa (1994-2006). Zróżnicowanie ruchu naturalnego, płodności i struktury wieku ludności w początkowym (1994) i końcowym (2006) etapie fazy starego społeczeństwa oraz dynamiki zmian liczby ludności w wybranych kategoriach wiekowych w okresie 1994-2006

Fig.11. Japan. Aged Society Phase (1994-2006). Differentiation of natural movement indices, fertility rate (A) and age structure of the population (B) in the initial and final period of the aged society phase and changing population growth/decline rate in selected age categories over the 1994-2006 period (C)

W jego ramach rodzice otrzymywali na każde dziecko świadczenie finansowe, a jednocześnie stworzono specjalistyczną infrastrukturę zapewniającą czynnym zawodowo rodzicom bezpłatną, dzienną opiekę nad ich dziećmi w wieku przedszkolnym. Zakres różnego typu pronatalistycznych posunięć oraz wielokierunkowe działania na rzecz wsparcia rodzin z dziećmi, poszerzono w ramach *New Angel Plan* (*Nowego Planu Anioła*), który decyzją rządu wszedł w życie w 1999 roku. Poza dalszym rozwojem ośrodków bezpłatnej, dziennej opieki nad dziećmi oraz wzrostu świadczeń finansowych na każde z dzieci (do 280 USD miesięcznie), m.in. zrewolucjonizowano system urlopów macierzyńskich, który umożliwiał matkom powrót do dawnego miejsca pracy po osiągnięciu przez dziecko wieku szkolnego oraz pozwalał na skracanie tygodnia pracy dla obojga rodziców.

Założenia tych planów (*Angel Plan* oraz *New Angel Plan*) okazały się ostatecznie mało skuteczne, czego dowiódł dalszy spadek współczynnika płodności w ramach „fazy starego społeczeństwa”: z 1,50 w 1994 roku do 1,32 w 2006 roku. Za połowiczny sukces uznać należy okoliczność zahamowania trendu spadkowego przedmiotowego wskaźnika oraz jego symbolicznego wzrostu i stabilizacji na poziomie 1,37-1,38, w kolejnej, najbardziej zaawansowanej fazie starzenia się ludności, czyli w „fazie sędziwego społeczeństwa”.

Fiasko założeń obu planów miało najbardziej jaskrawy wyraz w stałym spadku stopy przyrostu naturalnego, która (jak podkreślano wcześniej), w końcowym etapie „fazy starego społeczeństwa” (2006 rok) zmalała do 0,1 o/oo. Była to jednocześnie ostatnia dodatnia wartość tego wskaźnika w procesie przemian ruchu naturalnego ludności Japonii od czasu zakończenia drugiej wojny światowej. Kolejnym dowodem niepowodzenia rządu w realizacji pronatalistycznej i prorodzinnej polityki, był rekordowo krótki, bo obejmujący zaledwie 12 lat, okres trwania „fazy starego społeczeństwa”.

W odróżnieniu od fiaska rządowych wysiłków na rzecz wzrostu stopy urodzeń oraz współczynnika płodności, pozytywne efekty przyniosła polityka na rzecz osób starych (w szczególności *Gold Plan* z 1989 roku oraz *New Gold Plan* z 1994 roku). Tak na przykład szeroki zakres opieki społecznej oraz zdrowotnej (w tym dziennej i całodobowej pielęgniarstwa opieki domowej), zdeterminował w znacznym stopniu proces wydłużenia dalszego trwania życia, które w okresie 1970 (od inicjacji procesu starzenia się ludności) do 2000 roku, wzrosło w przypadku mężczyzn o 8,4 lat, natomiast kobiet o 9,9 lat.

Wskutek obniżającej się stopy urodzeń i spadku współczynnika płodności, nastąpił w latach 1970–2000, silny wzrost populacji osób w wieku 65 i więcej lat (z 7,1% w 1970 roku do 20,8% ogółu ludności w 2006 roku). Na marginesie należy podkreślić fakt, iż realizacja założeń rządowych w ramach *Gold Plan* i *New Gold Plan* okazała się być bardzo kosztowną. Na przykład w zakresie opieki medycznej, wydatki na ochronę zdrowia seniorów były w 2006 roku niemal 5-krotnie wyższe od tych poniesionych na rzecz reszty mieszkańców kraju. Oznaczało to innymi słowy, że 50,2% ogółu wydatków na ten cel, przeznaczono na ochronę zdrowia zaledwie 20,6% ludności Japonii (np. Nagano A., Mori T., 2010). Dowodzi to szczególnej troski i szacunku dla osób starszych, wynikających także z uwarunkowań historyczno-kulturowych.

Symbolicznym tego wyrazem jest ustanowienie w Japonii narodowego święta o nazwie *Keiro-no-Hi*, co w wolnym tłumaczeniu oznacza „Dzień szacunku dla osób w podeszłym wieku”.

4.3. FAZA SĘDZIWEGO SPOŁECZEŃSTWA (2007 - 2050)

Na współczesnym etapie fazy sędziwego społeczeństwa znaczącym rosnącym udziałem seniorów w ogólnym zaludnieniu Japonii, znamieny jest fakt, iż populacja tzw. „old seniors” (osób w wieku 75 i więcej lat), przewyższa zbiorowość najmłodszej grupy wiekowej ludności, czyli liczącej 0-14 lat.

4.3.

Począwszy od 2007 roku, czyli zaledwie 37 lat od momentu inicjacji procesu starzenia się ludności w ramach „stadium starości demograficznej” (od 1970 roku), Japonia weszła w najbardziej jego zaawansowaną fazę – „fazę sędziwego społeczeństwa”.

Poza przekroczeniem granicznej wartości strukturalnego udziału osób w wieku 65 i więcej lat w ogólnej liczbie ludności w wysokości 21,0% (notującego w rzeczywistości wartość 21,5%), początkowy etap tej fazy przemian, znamionuje notowanie ujemnego wskaźnika przyrostu naturalnego na poziomie $-0,2$ o/oo. Jego wartość jest pochodną utrzymywanego trendu spadku stopy urodzeń, notującej w tym roku wielkość 8,6 o/oo, przy trwałym wzroście stopy zgonów w wysokości 8,8 o/oo. Dla początkowego etapu „fazy sędziwego społeczeństwa” znamienne było właśnie zdynamizowanie wzrostowego trendu stopy zgonów, któremu towarzyszyła relatywnie niższa skala spadku stopy urodzeń. Powyższy charakter relacji w rozkładzie obu tych wskaźników jest na tym etapie transformacji układem typowym dla „drugiego przejścia demograficznego”. W świetle najnowszych, zarówno krótko- jak i długookresowych prognoz demograficznych Japonii stwierdzić należy, że skala wzrostu stopy zgonów w bardziej zaawansowanych etapach „fazy sędziwego społeczeństwa” będzie dynamicznie rosła (z 10,3 o/oo w 2015 roku do 16,7 o/oo w 2050 roku), przy relatywnie niskim poziomie zmienności spadku wskaźnika urodzeń (spadek odpowiednio z 6,8 o/oo do 5,1 o/oo). Spowoduje to ogromny „rozziew” w przebiegu profili stopy urodzeń i stopy zgonów, głównie za sprawą dynamicznego wzrostu tej ostatniej. Skutkować to będzie rekordowo wysokim spadkiem przyrostu naturalnego, notującego wraz z czasem coraz to wyższe ujemne wartości (od $-3,5$ o/oo w 2015 roku, poprzez $-7,8$ o/oo w roku 2030, do $-11,6$ o/oo w 2050 roku). Podkreślić należy zatem z całą ostrością fakt, że taki charakter zmian i dalszy trend rozwijanych relacji pomiędzy współczynnikami ruchu naturalnego ludności, przebiegał będzie w warunkach systematycznego, silnego wzrostu stopy zgonów.

Tabela 8. Japonia. Zmiany wskaźników demograficznych w wybranych latach fazy sędziwego społeczeństwa (2007-2050)

Table 8. Japan. Changes of real and projected demographic indices in selected years of the Hyper Aged Society Phase (2007-2050)

Wyszczególnienie/Lata	2007	2010	2020	2030	2040	2050
Ludność ogółem (mln)	127,8	128,1	124,1	116,6	107,3	97,1
Struktura wieku ludności (w % ogółu)						
0-14 lat	13,5	13,2	11,7	10,3	10,0	9,7
15-64 lat	65,0	63,8	59,2	58,1	53,9	5,1
65 i więcej lat	21,5	23,0	29,1	31,6	36,1	38,8
Wskaźnik starości (Ageing Index)	158,8	174,1	248,0	303,1	360,4	401,4
Ruch naturalny ludności (w ‰)						
Urodzenia	8,6	8,5	6,3	6,0	5,5	5,1
Zgony	8,8	9,5	11,6	13,9	15,7	16,7
Przyrost naturalny	- 0,2	- 1,0	- 5,6	-7,8	- 10,2	- 11,6
Współczynnik płodności (Fertility Rate)	1,34	1,39	1,34	1,34	1,35	1,35
Dalsze trwanie życia (liczba lat)						
Mężczyźni	79,2	79,5	80,8	81,9	82,7	83,6
Kobiety	86,0	86,4	87,7	88,7	89,4	90,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Japan Statistical Yearbook 2016; Population Projections for Japan (January 2012):2011 to 2060, Appendix: Auxiliary Projections 2061 to 2110*.

Notowany na początkowym etapie „fazy sędziwego społeczeństwa” i prognozowany trend ewolucji ruchu naturalnego ludności Japonii, odbiegał będzie zasadniczo od układów zapisanych w modelu „drugiego przejścia demograficznego” (Tab.8). W przypadku teorii drugiego przejścia demograficznego, zakładana jest względna stagnacja stopy urodzeń na poziomie 11,0–12,0 o/oo, przy wahającym się w przedziale 13,0–14,0 o/oo współczynnika zgonów. Oznacza to zatem względną stagnację, notującego

ujemność wartość wskaźnika przyrostu naturalnego w przedziale od $-1,0$ o/oo do $-3,0$ o/oo (patrz Ryc.1). Ta zupełnie nowa sytuacja w rozwijających od 2007 roku układach stopy urodzeń oraz stopy zgonów w Japonii, oznacza w opinii autora wejście procesu demograficznych przemian tego kraju w „stadium konwersji” (*Conversion Stage*).

W świetle powyższych danych, część demografów określa notowany współcześnie oraz prognozowany w perspektywie 2050 roku trend ewolucji ruchu naturalnego Japonii mianem „postdemograficznego przejścia” lub „nowego przejścia demograficznego” (Hara T., 2014 oraz Sato R., Kaneko R., 2015). W przypadku Japonii zainicjowany w 2010 roku i kontynuowany w perspektywie pierwszej połowy XXI wieku charakter i skala przemian demograficznych, skutkująca trwałym procesem spadku (ubytkiem) liczby ludności, świadczy o wejściu tego kraju w „fazę depopulacji”. Przebiegają one w ramach wyróżnionego przez autora „stadium konwersji” (*Conversion Stage*) w układach stopa urodzeń vs stopa zgonów oraz zainicjowanego równolegle „stadium demograficznego schyłku” (*Demographic Decay Stage*), które to stadia scharakteryzowano szczegółowo w końcowej części niniejszego opracowania.

Na początkowym etapie „fazy sędziwego społeczeństwa” zainicjowany został nienotowany dotąd w procesie demograficznych przemian Japonii, trwały trend spadku liczby ludności, czyli proces depopulacji. Rozpoczął się on na przełomie lat 2010/2011, to znaczy po osiągnięciu przez ten kraj w 2010 roku maksymalnej liczby mieszkańców (128,1 mln). Z punktu widzenia przemian struktury wiekowej ludności, znamienny był dalszy i silny spadek zbiorowości osób w wieku 0-14 lat, na rzecz najstarszej populacji mieszkańców. Swoistym fenomenem na początkowym etapie przemian demograficznych w tej fazie, była (odnotowana w 2014 roku) przewaga ludności w wieku 65-74 lat (13,3%) oraz 75 i więcej lat (12,8% ogółu ludności), nad zmniejszającą się zbiorowością osób w wieku 0-14 lat, stanowiącą wówczas zaledwie 12,1% ogółu mieszkańców kraju. Oznacza to, że populacja najstarszej ludności przewyższała dwukrotnie zbiorowość najmłodszych mieszkańców. W efekcie współczynnik starości przekroczył wartość 200,0.

Do grupy zupełnie nowych zjawisk rozwijanych w kolejnych latach „fazy sędziwego społeczeństwa”, zaliczyć należy także ożywienie tempa wzrostu zbiorowości najstarszej grupy ludności (w wieku 75 i więcej lat) oraz realnego i procentowego spadku udziału osób w wieku 65-74 lat. Spowoduje

ono poczynawszy od 2020 roku uruchomienie trwałego procesu spadku liczby osób w przedziale wiekowym 65-74 lat (*young seniors*), które zachowując strukturalną przewagę w wysokości 14,2% nad ludnością w wieku 0-14 lat (11,7%), utracą ją w powyższej perspektywie czasowej na rzecz ludności w wieku 75 i więcej lat (*old seniors*), którzy stanowią będą 14,9% ogółu mieszkańców. Oznaczać to będzie jednocześnie, że populacja *old seniors*, od 2020 roku pozostanie jedyną z wyróżnionych grup wiekowych, notującą realny i strukturalny wzrost udziału w zbiorowości wszystkich mieszkańców Japonii. Ona też stanowić będzie w perspektywie 2050 roku trzon ludności w wieku 65 i więcej lat, udział której w ogólnej liczbie liczącego 97,1 mln mieszkańców kraju, osiągnie 38,8%. Będzie ona zatem 4-krotnie większa (liczniejsza) od najmłodszej grupy mieszkańców kraju (0-14 lat), którzy w „fazie sędziwego społeczeństwa” (2007–2050) zanotują najwyższy ubytek (o 45,7 %). Jedyną szeroką grupą wiekową ludności która legitymować będzie się zarówno realnym jak i strukturalnym wzrostem, będą osoby w wieku 65 i więcej lat (wzrost o 37,2%). Mając na uwadze nawet pewien stopień błędu założeń prognostycznych, stwierdzić należy, że przytoczone tu statystyczne wskaźniki, dowodzą jednoznacznego fiaska pronatalistycznej i prorodzinnej polityki rządu oraz ogromnego sukcesu jego „prosenioralnej” polityki. Symbolem tego niepowodzenia będzie utrzymanie na bardzo niskim poziomie współczynnika płodności (1,35) oraz niskiej stopy urodzeń (5,1 o/oo). Zakładany natomiast dalszy wzrost poziomu i jakości życia oraz realizacja planów w zakresie opieki zdrowotnej i socjalnej ukierunkowanej na potrzeby seniorów, zaowocuje wydłużeniem dalszego trwania ich życia, czyniąc z Japończyków najstarsze społeczeństwo świata, a Japonię „krajem seniorów”. Rosnąca w powyższych okolicznościach populacja osób w wieku 65 i więcej lat, spowoduje równocześnie fakt gwałtownego wzrostu stopy zgonów (z 8,8 o/oo w 2007 roku do 16,7 o/oo w 2050 roku), która w perspektywie 2050 roku będzie aż 3-krotnie wyższa od stopy urodzeń (5,1 o/oo). Rezultatem powyższego trendu przemian, charakterystycznych dla wyróżnionego „stadium konwersji”, w najbardziej zaawansowanym etapie „fazy sędziwego społeczeństwa” (2050 rok), wskaźnik przyrostu naturalnego odnotuje rekordowo wysoką, ujemną wartość, wynoszącą –11,6 o/oo (Tab.9, Ryc.12).

Tabela 9. Japonia. Faza sędziwego społeczeństwa (2007-2050). Zróżnicowanie wybranych wskaźników demograficznych w początkowym (2007) i zaawansowanym (2050) etapie fazy sędziwego społeczeństwa

Table 9. Japan. Hyper Aged Society Phase (2007-2050). Selected demographic indices in the initial (2007) and advanced (2050) period of the Hyper Aged Society Phase

Wyszczególnienie	Faza sędziwego społeczeństwa <i>Hyper Aged Society Phase</i>	
	Etap początkowy (2007)	Etap zaawansowany (2050)
Ludność ogółem (w mln)	127,8	97,1
Struktura wieku ludności (w % ogółu)		
0-14 lat	13,5	9,7
15-64 lat	65,0	51,5
65 i więcej lat	21,5	38,8
65-74 lat	11,6	14,5
75 i więcej lat	9,9	24,3
Wskaźnik starości		
65 i więcej lat/0-14 lat x 100 (<i>Ageing Index</i>)	158,8	401,4
Współczynnik obciążenia ludności		
65 i więcej lat/15-64 lat x 100 (<i>Elderly Dependency Ratio</i>)	33,1	75,3
Ruch naturalny ludności (w ‰)		
Urodzenia	8,6	5,1
Zgony	8,8	16,1
Przyrost naturalny	- 0,2	- 11,6
Współczynnik płodności (<i>Fertility Rate</i>)	1,34	1,35
Dalsze trwanie życia (liczba lat)	Mężczyźni Kobiety	Mężczyźni Kobiety
od momentu narodzin (0 lat)	79,2 86,0	83,6 90,3
w wieku 65 lat	18,7 23,7	- -
w wieku 75 lat	11,4 15,5	- -
Dynamika zmian liczby ludności w okresie 2007-2050 (w %)		
Ludność ogółem	- 24,0	
0-14 lat	- 45,7	
15-64 lat	- 39,8	
65 i więcej lat	37,2	
65-74 lat	- 4,6	
75-79 lat	43,4	
80 i więcej lat	122,2	

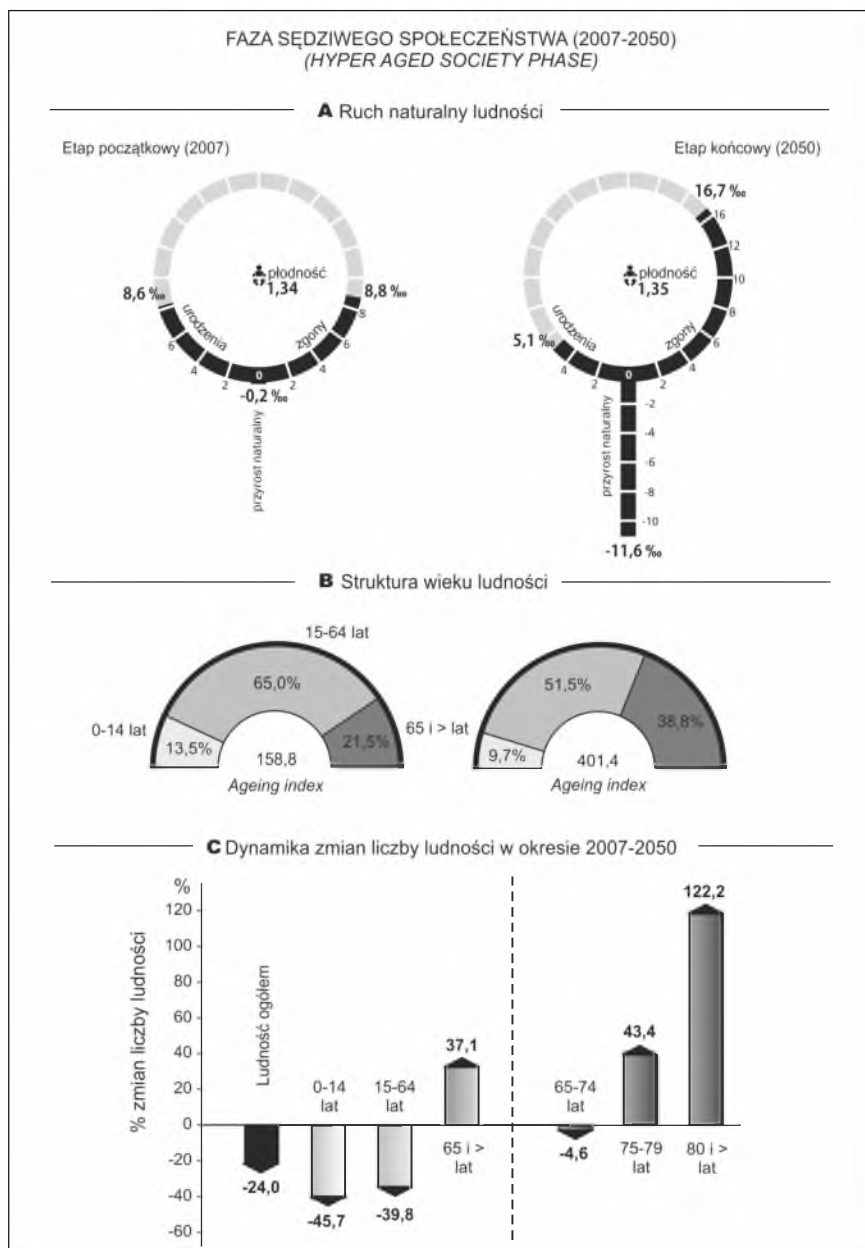
Źródło: opracowanie własne.

Rezultatem powyższego trendu przemian, charakterystycznych dla wyróżnionego „stadium konwersji”, w najbardziej zaawansowanym etapie „fazy sędziwego społeczeństwa” (2050 rok) , wskaźnik przyrostu naturalnego odnotuje rekordowo wysoką, ujemną wartość, wynoszącą –11,6 o/oo (Tab.9, Ryc.12).

Rozwijany w ramach „stadium konwersji” i „demograficznego schyłku” współczesny oraz prognozowany trend demograficznych przemian Japonii, zmierza zatem do znacznego spadku liczby ludności oraz kreowania społeczeństwa, w którym skrajnie wysoki odsetek mieszkańców stanowią będą seniorzy. Już w 2015 roku populacja osób w wieku 65 i więcej lat stanowiła 26,8% ogółu ludności, a dwie jej najstarsze kategorie wiekowe (65-74 lat oraz 75 i więcej lat), przewyższały zbiorowość najmłodszych mieszkańców kraju. W perspektywie 2050 roku sytuacja w powyższym zakresie będzie dramatyczna. Świadczy o tym m.in. okoliczność, iż w silnie wyludnionej i sędziwej demograficznie Japonii, populacja osób w wieku 75 i więcej lat (*old seniors*) będzie 2,6-krotnie liczniejsza od mieszkańców w wieku 0-14 lat. Stanowią będą *old seniors* w 2050 roku, aż 24,3% ogólnej liczby ludności (Tab.10). Weryfikowane co kilka lat prognozy demograficzne nie pozostawiają złudzeń, co do możliwości korzystnych zmian. Na ich kanwie formułowane są opinie o „demograficznej bombie”, która może zahamować rozwój gospodarczy kraju, a w konsekwencji obniżyć poziom i jakości życia Japończyków.

Obawy tego typu mają głównie ekonomiczne podłoże i związane są m.in. ze spodziewanym deficytem siły roboczej oraz gwałtownie rosnącymi wydatkami socjalnymi i na opiekę medyczną seniorów. Te ostatnie w 2013 roku stanowiły już 25,0% dochodu narodowego, będąc 4-krotnie wyższymi w porównaniu z 1970 rokiem, wyznaczającym moment wejścia Japonii w „stadium starości demograficznej”. Ich beneficjentami byli właśnie głównie seniorzy, partycypujący w około 70,0% ogólnej sumy środków wydatkowanych na powyższe cele (*The Financial Statistics of Social Security in Japan, Fiscal Year 2013*).

Japonia począwszy od początku XXI w. podejmuje równocześnie szerokie działania, ukierunkowane na rzecz budowy modelu społeczeństwa , w którym bardzo ważną pozycję oraz rolę (także w sensie ekonomicznym), zajmować będą seniorzy. Podkreślić należy, że w modelu tym, znanym pod nazwą „*leading elderly society model*” (Nagano A., Mori T., 2010), nie kładzie się głównego nacisku na silnie rosnące obciążenie budżetu państwa na rzecz seniorów.

Ryc.12. Japonia. Faza sędziwego społeczeństwa (2007-2050). Zróżnicowanie ruchu naturalnego, płodności i struktury wieku ludności w początkowym (2007) i zaawansowanym (2050) etapie fazy sędziwego społeczeństwa oraz dynamiki zmian liczby ludności

Fig.12. Japan. Hyper Aged Society Phase (2007-2050). Differentiation of natural movement indices, fertility rate (A) and age structure of the population (B) in the initial (2007) and advanced (2050) period of the hyper aged society phase and changing population growth/decline rate in selected age categories over the 2007-2050 period (C)

Zakłada on nade wszystko podjęcie działań zmierzających do swego „przekucia” silnie zaawansowanego procesu starzenia się ludności w nowe źródło ekonomicznego wzrostu i podniesienia jakości życia wszystkich mieszkańców „Japonii. Wspomnieć należy tu choćby o działaniach na rzecz stworzenia specyficznych branż gospodarczej działalności, ukierunkowanych na zaspokojenie potrzeb tej kategorii ludności. Znajduje to wyraz w licznych przedsięwzięciach o innowacyjnym charakterze (począwszy od przemysłu spożywczego i tekstylnego poprzez elektrotechniczny i produkcję sprzętu-aparatury medycznej, po przemysł farmaceutyczny). Stanowią one będą istotny element struktury przyszłej gospodarki kraju, efekty których będą pionierskimi w skali globalnej, czyniąc z Japonii światowego lidera na rynku produkcji dóbr przeznaczonych na zaspokojenie potrzeb starzejącego się demograficznie świata. W modelu owym zakłada się także stworzenie warunków do utrzymania, a nawet wzrostu, aktywności zawodowej seniorów. Założenie powyższe związane jest zarówno z symboliczną „długowiecznością” Japończyków, legitymujących się najdłuższym na świecie dalszym trwaniem życia, jak też wspomnianym wcześniej „duchem *ikigai*” wśród części ludności w wieku 65-74 lat (*young seniors*). Tak znamieny dla *ikigai* etos pracy, mający charakter swego spełnienia, a przy tym bardzo istotny dla ich fizycznego i psychicznego zdrowia, sprawia, że zajmować będą oni także ważną pozycję na przyszłym rynku pracy.

Zgodnie z prognozami Narodowego Instytutu Badań Ludności oraz Bezpieczeństwa Społecznego, w 2030 roku aż 63,9% ogółu mężczyzn oraz 30,8% kobiet w wieku 65-69 lat będzie aktywna na rynku pracy, a w kategorii wiekowej 70-74 lat przedmiotowy odsetek czynnych zawodowo osób kształtował będzie się odpowiednio na poziomie 35,2% oraz 18,9% (*Population Statistics of Japan 2008*). Mając na uwadze ten charakter „narodowego wyzwania” oraz potrzebę wsparcia podejmowanych wysiłków rządu, już obecnie ponad 70,0% japońskich firm umożliwiło kontynuowanie pracy części pracowników po osiągnięciu przez nich wieku emerytalnego. Coraz powszechniejszą praktyką, znajdującą uznanie wśród emerytów, jest ich ponowne zatrudnienie, nawet po kilkuletniej przerwie.

Z reguły jednak oferowane są im miejsca pracy niewymagające wysokich kwalifikacji i niżej płatne. Tak np. mężczyzna podejmujący pracę po 5 latach od przejścia na emeryturę, otrzymuje w ramach powyższego systemu pensję niższą o 20,0%–40,0%, w porównaniu z dawnym uposażeniem.

Tabela 10. Japonia. Faza sędziwego społeczeństwa (2007-2050). Zmiany liczby i struktury wieku ludności w fazie sędziwego społeczeństwa

Table 10. Japan. Hyper Aged Society Phase (2007-2050). Changing total population number and transformations of the population age structure in selected age categories in the Hyper Aged Society Phase

Lata	Ludność ogółem (mln)	% ogółu ludności				
		0-14 lat	15-64 lat	65 i więcej lat	65-74 lat	75 i więcej lat
2007	127,8	13,5	65,0	21,5	11,6	9,9
2010	128,1	13,2	63,8	23,0	11,8	11,0
2015	126,6	12,5	60,7	26,8	13,8	13,0
2020	124,1	11,7	59,2	29,1	14,2	14,9
2025	120,7	11,0	58,7	30,3	12,3	18,0
2030	116,6	10,3	58,1	31,6	12,2	19,4
2035	112,1	10,1	56,6	33,3	13,5	19,8
2040	107,3	10,0	53,9	36,1	15,5	20,6
2045	102,2	9,9	52,4	37,7	15,9	21,8
2050	97,1	9,7	51,5	38,8	14,5	24,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Japan Statistical Yearbook 2016; Population Projection for Japan (January 2012): 2011 to 2060, Appendix: Auxiliary Projections 2061 to 2110*.

W świetle powyższych uwag, nieco bardziej optymistycznie z ekonomicznego punktu widzenia jawi się problem „sędziwej demograficznie Japonii”, której co czwarty mieszkaniec liczył będzie 65 i więcej lat (*Ageing Index* = 401,4), a niemal 25,0% ogółu ludności stanowić będą osoby liczące 75 i więcej lat (2050).

Tak silnie zaawansowany proces starzenia się ludności, znaczony rosnącą populacją osób sędziwych, uświadomił także urbanistom potrzebę „przyjaznej” organizacji przestrzeni miast, które są jednocześnie obszarami największej koncentracji tej kategorii ludności. Jest to szczególnie istotne także z racji podkreślanej wielokrotnie wysokiej jej ruchliwości i różnego typu aktywności – od samodzielnego załatwiania codziennych obowiązków, poprzez aktywne uczestnictwo w różnych organizacjach społecznych i wolontariatach, czy pracę zawodową poza miejscem zamieszkania, po rekreację i czynny wypoczynek. Standardowym działaniem jest usuwanie na ogromną skalę różnego typu architektonicznych barier oraz urządzenie

otwartych przestrzeni publicznych dostosowanych do potrzeb seniorów. Lansowana przy tym idea tzw. „starzenia się w miejscu” (*ageing in place*), polega na kreowaniu w przestrzeni miast (w tym w ramach procesu rewitalizacji i restrukturyzacji oraz gentryfikacji w sferze infrastrukturalnej) jednostek urbanistycznych, dostosowanych architektonicznie i funkcjonalnie do różnych i specyficznych potrzeb zamieszkujących je seniorów (począwszy od zabudowy mieszkaniowej, miejsc pracy i rekreacji, po szerokie spektrum placówek handlowo-usługowych).

Tego rodzaju rozwiązania planistyczno-urbanistyczne pozwalają między innymi większości seniorów dłużej pozostawać samowystarczalnymi i bardziej aktywnymi oraz utrzymywać im osobiste kontakty w ramach całej wspólnoty (czyli z innymi mieszkańcami lub gośćmi tego typu jednostek urbanistycznych). Idea „*ageing in place*” realizowana jest przede wszystkim w obrębie wielkich miast – obszarów metropolitalnych, gdzie odsetek seniorów w ogólnej liczbie mieszkańców osiąga wielkość 20,0–25,0%. Tak na przykład w przypadku liczącego 9,1 mln mieszkańców miasta Tokio, jest to zbiorowość licząca około 2,0 mln osób.

5. STADIUM SCHYLKU DEMOGRAFICZNEGO (1996 – 2050)

Jednym z niezaprzeczalnych sukcesów prosenioralnej polityki rządu jest znaczące wydłużenie dalszego trwania życia Japończyków, które w przypadku kobiet wzrosło od momentu rozpoczęcia fazy starzejącego się społeczeństwa (1970 rok) do początkowego okresu fazy sędziwego społeczeństwa (2015 rok) aż o 12,4 lat (z 74,7 do 87,1 lat). Kobiety żyjące współcześnie dłużej od mężczyzn średnio o 7 lat, stanowią niemal 60,0% ogólnej liczby ludności w wieku 65 i więcej lat.

5.

Wyniki niniejszego postępowania badawczego, koncentrującego się na wieloaspektowej analizie szeroko rozumianego procesu starzenia się ludności Japonii, znajdujące wyraz dokonanej przez autora jego periodyzacji oraz nazewnictwie (w ramach wyróżnionego „stadium dojrzałości demograficznej” oraz „stadium starości demograficznej” z trzema charakterystycznymi fazami: starzejącego się, starego i sędziwego społeczeństwa, jak też „stadium konwersji”), dowodzą skrajnie wysokiego tempa oraz skali i stopnia zaawansowania powyższego procesu. Wskazują one także na generalne fiasko wysiłków rządu mających na celu ożywienie ruchu naturalnego ludności, w tym zwiększenia liczby dzieci w rodzinie. Wspomnieć należy tu należy o tzw. *Child Care Act* z 1991 roku, którego celem było organizacyjno-finansowe wsparcie pracujących matek oraz znanych nam pronatalistycznych planach rządu *Angel Plan* (z 1994 roku) i *New Angel Plan* z 1999 roku (modyfikowanego co kilka lat). W warunkach wysokiego poziomu i jakości życia japońskiego społeczeństwa oraz pozytywnych następstw polityki rządu na rzecz seniorów (głównie za sprawą *Gold Plan* z 1989 i *New Gold Plan* z 1994 roku (z licznymi poprawkami po 2000 roku), nastąpił w Japonii bardzo silny wzrost dalszego trwania życia. Tak na przykład w okresie obejmującym lata 1970–2007, czyli od wejścia kraju w „fazę starzejącego się społeczeństwa” do momentu inicjacji „fazy sędziwego społeczeństwa”, dalsze przeciętne trwanie życia mężczyzn wydłużyło się o 9,9 lat, natomiast kobiet o 11,3 lat. W warunkach trwałego spadku stopy urodzeń i przyrostu naturalnego oraz niskiej wartości współczynnika płodności, dokonały się zasadnicze zmiany zarówno struktur wiekowych ludności jak też tempa, skali i dynamiki rozwoju demograficznego, w aspekcie ogólnej liczby mieszkańców kraju.

Największe i dramatycznie niekorzystne zmiany w tym zakresie dokonały się w najbardziej zaawansowanych fazach „stadium starości demograficznej”. Mając na uwadze transformację demograficzną Japonii od momentu

jej wejścia w 1970 roku w „stadium starego społeczeństwa” do 2010 roku (wyznaczającego inicjalny etap „fazy sędziwego społeczeństwa”, znaczonej w zakresie demograficznego wzrostu osiągnięciem najwyższego poziomu zaludnienia), podkreślić należy fakt realnego wzrostu liczby mieszkańców kraju o 23,5% (ze 103,7 mln do 128,1 mln). Wzrost ten przebiegał w warunkach systematycznego spadku jego dynamiki, z 6,9% w okresie 1970-1975, poprzez 2,1% w latach 1985-1990, do zaledwie 0,2% w 5-leciu 2005-2010. Ten końcowy okres był jednocześnie ostatnim, w którym odnotowany został dodatni wskaźnik przedmiotowego wzrostu (rzeczywistego wzrostu zaludnienia Japonii).

Tabela 11. Japonia. Zmiany liczby ludności ogółem, stopy urodzeń i zgonów, przyrostu naturalnego, współczynnika płodności oraz dalszego trwania życia w latach 1950-2050
Table 11. Japan. Changes of the total population number, birth and death rate, natural increase, total fertility rate and life expectancy at birth over the 1950 – 2050 period

Lata	Ludność ogółem (mln)	Stopa urodzeń (‰)	Stopa zgonów (‰)	Przyrost naturalny (‰)	Płodność	Dalsze trwanie życia (liczba lat)	
						Mężczyźni	Kobiety
1950	84,1	28,3	10,9	17,4	3,65	59,6	63,0
1960	94,3	17,3	7,6	9,7	2,00	65,3	70,2
1970	103,7	18,8	6,9	11,9	2,13	69,3	74,7
1980	117,1	13,5	6,2	7,3	1,75	73,4	78,8
1990	123,6	10,0	6,7	3,3	1,54	75,9	81,9
2000	126,9	9,5	7,7	1,8	1,36	77,7	84,6
2010	128,1	8,5	9,5	- 1,0	1,39	79,6	86,3
2020	124,1	6,3	11,6	- 5,3	1,34	80,9	87,7
2030	116,6	6,0	13,9	- 7,9	1,34	81,9	88,7
2040	107,3	5,5	15,7	- 10,2	1,35	82,7	89,4
2050	97,1	5,1	16,7	- 11,6	1,35	83,6	90,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Population Statistics of Japan 2008*; *Japan Statistical Yearbook 2016*; *Population Projections for Japan (January 2012): 2011 to 2060, Appendix: Auxiliary Projections 2061 to 2110*.

Charakterystyczne dla okresu 1970-2010, obejmującego „fazę starzejącego się” i „starego społeczeństwa”, było wydłużenie dalszego trwania życia mężczyzn o 10,3 lat (z 69,3 do 79,6 lat), a kobiet o 11,6 lat (z 74,7

do 86,3 lat) i dramatyczny spadek współczynnika płodności, z poziomu zapewniającego zastępowalność pokoleń (z 2,13 w roku 1970), do zaledwie 1,39 (w 2010 roku). Był on zasadniczą przyczyną uruchomienia i rozwoju trwałego trendu spadku stopy przyrostu naturalnego, notującego z początkiem XXI wieku ujemne wartości. W 2010 roku inicjowany zostaje po raz pierwszy w demograficznej historii kraju, proces systematycznego spadku ogólnej liczby mieszkańców. Zgodnie z najnowszymi prognozami, Japonia w kolejnym 40-leciu trwania „stadium demograficznej starości” (czyli obejmującym zaawansowany etap „fazy sędziwego społeczeństwa”), do 2050 roku, doświadczy jeszcze większego, wręcz dramatycznego spadku zaludnienia, w wysokości 24,2% (Tab.11).

Wyraźne spowolnienie i osłabienie dynamiki rozwoju demograficznego Japonii w latach 70' XX w., zainicjowane ubytkami grupy najmłodszych mieszkańców (0-14 lat), a od lat 1995-2000 także ludności w wieku 15-64 lat, skutkuje głębokimi zmianami struktur wiekowych. Doprowadziły one do inicjacji i rozwoju procesu spadku ogólnej liczby mieszkańców kraju od 2010 roku, mającego charakter trwałej depopulacji. W okresie 2010-2050 przebiegał on będzie głównie za sprawą drastycznego zmniejszenia populacji najmłodszej ludności (spadek o 44,5%) oraz towarzyszącemu mu, względnie wysokiemu obniżeniu liczby osób w wieku 15-64 lat (spadek o 38,3% – Tab. 12). Jedyną kategorią wiekową ludności która zanotuje w powyższym okresie realny i strukturalny wzrost (w wysokości 28,2%), będą seniorzy. Jednak i ta kategoria ludności w czwartej dekadzie XXI w. (od 2040 roku) wejdzie w etap spadku (o –2,6% w latach 2040-2050), umacniając jednocześnie, jako jedyna na tle pozostałych grup wiekowych, swój udział w ogólnym zaludnieniu (odpowiednio z 36,1% do 38,8%).

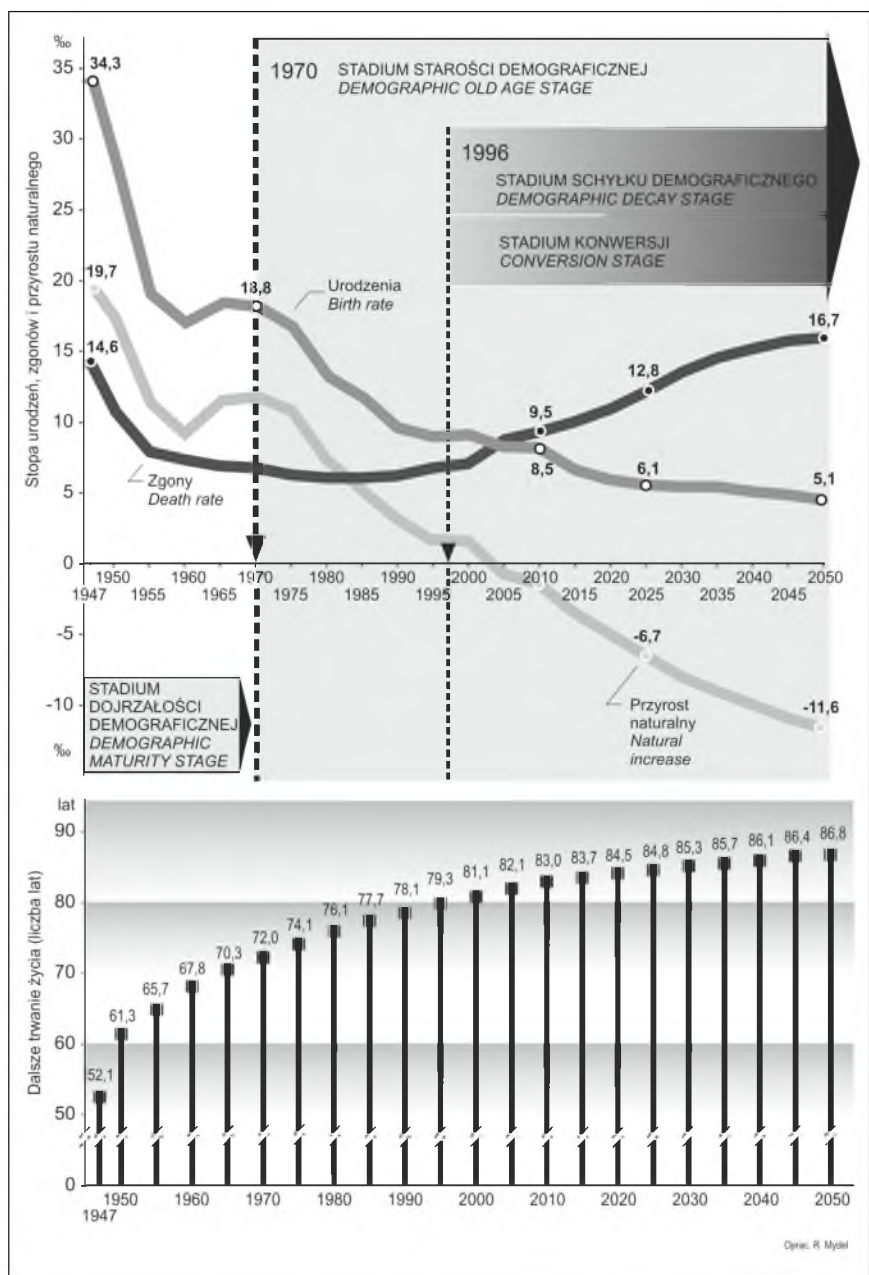
Zainicjowany w drugiej połowie lat 90' XX w. (dokładnie w 1996 roku) oraz kontynuowany współcześnie i rozwijany w perspektywie 2050 roku proces dalszego spadku dynamiki wzrostu demograficznego, od 2010 roku znaczony jest stałym trendem zmniejszania wielkości zaludnienia (przebiegającego w warunkach rosnącej dynamiki ujemnych wskaźników: od –1,2% w okresie 2010-2015, poprzez –3,4% w latach 2025-2030, do –5,0% w okresie 2045-2050). Skutkuje to ostatecznie uruchomieniem trwałego procesu przyspieszonej depopulacji. Jest to zatem jednoznaczny dowód zainicjowania i rozwoju nowego jakościowo stadium w historii demograficznego rozwoju Japonii, nazwanym przez autora „**stadium demograficznego schyłku**” (*Demographic Decay Stage*).

Tabela 12. Japonia. Stadium schyłku demograficznego (1995-2050). Dynamika zmian liczby ludności ogółem oraz w wybranych kategoriach wiekowych w latach 1995 - 2050
 Table 12. Japan. Demographic Decay Stage (1995-2050). Changeability dynamics of the total population number growth/decline rate and in selected age categories of population (1995 – 2050)

Lata	Dynamika zmian liczby ludności (w %)			
	Ludność ogółem	0 – 14 lat	15-64 lat	65 i więcej lat
1995 – 2000	1,0	- 7,7	- 1,1	20,5
2000 – 2005	0,7	- 5,1	- 2,5	16,7
2005 – 2010	0,2	- 4,1	- 3,6	13,9
1995 – 2010	2,0	- 14,6	- 7,0	60,2
2010 – 2015	- 1,2	- 5,8	- 5,2	16,1
2015 – 2020	- 2,0	- 8,0	- 4,4	6,4
2020 – 2025	- 2,7	- 9,1	- 3,5	1,2
2025 - 2030	- 3,4	- 9,1	- 4,4	- 0,2
2030 – 2035	- 3,9	- 6,2	- 6,3	2,5
2035 – 2040	- 4,3	- 4,9	- 8,8	3,4
2040 – 2045	- 4,8	- 5,7	- 7,5	- 0,3
2045 – 2050	- 5,0	- 7,2	- 6,6	- 2,3
2010 - 2050	- 24,2	- 44,5	- 38,3	28,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Population Statistis of Japan 2008*; *Japan Statistical Yearbook 2016*; *Population Projections of Japan (January 2012): 2011 to 2060*, Appendix: Auxiliary Projections 2061 to 2110.

Wyniki badań dotyczące periodyzacji procesu starzenia się ludności (w ramach „stadium starości demograficznej”) pozwoliły autorowi stwierdzić, że „stadium demograficznego schyłku” zainicjowane zostało w początkowym etapie „fazy starego społeczeństwa”, czyli po 23 latach od inicjacji procesu starzenia się ludności. **Nawiązując do teorii przejść demograficznych, (co potwierdzają wyniki badań autora), początek „stadium demograficznego schyłku” pokrywa się generalnie z początkiem drugiego przejścia. Podkreślić należy jednak nade wszystko z całą ostrością okoliczność jego inicjacji w warunkach wejścia Japonii w „stadium konwersji” w układach strukturalnego udziału ludności w wieku 0-14 lat vs ludność w wieku 65 i więcej lat (Ryc.13).**

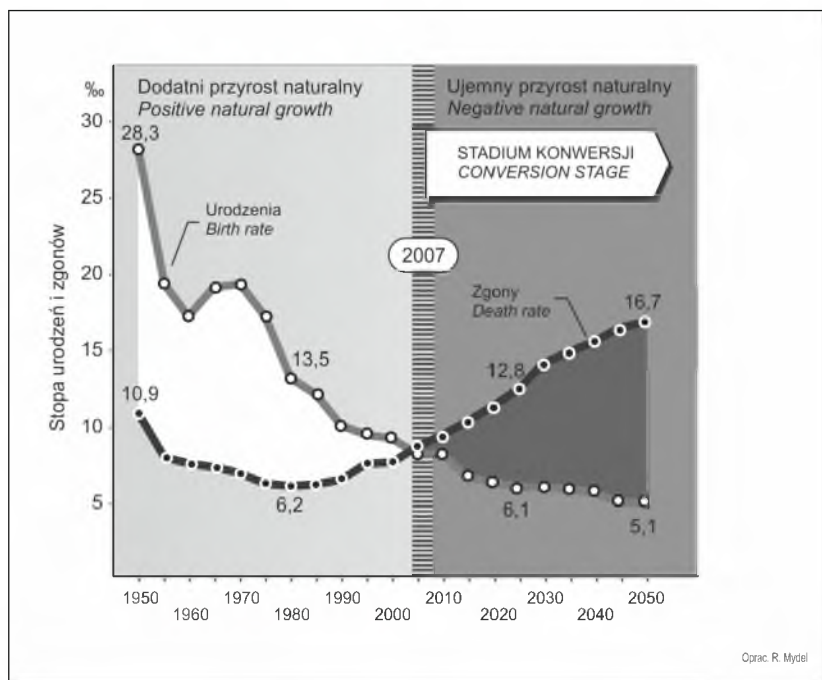

Ryc.13. Zmiany ruchu naturalnego ludności Japonii oraz dalszego trwania życia w latach 1947-2050, na tle stadiów przemian demograficznych

Fig.13. Japan. Changing natural movement indices of population and life expectancy (at birth) over the 1947-2050 period, on the background distinguished stages of the demographic transformation

Przed szczegółowym omówieniem najbardziej charakterystycznych następstw „stadium demograficznego schyłku” dla ewolucji wybranych wskaźników demograficznych, należy podkreślić okoliczność jedynej w swoim rodzaju transformacji w relacjach ilościowych i strukturalnych pomiędzy dwoma podstawowymi wskaźnikami ruchu naturalnego ludności (stopy urodzeń i stopy zgonów) oraz czasową zmiennością udziałów najmłodszej (0-14 lat) i najstarszej (liczącej 65 i więcej lat) grupy wiekowej mieszkańców Japonii.

W przypadku czasowej zmienności oraz współzależności przebiegu profili stopy urodzeń i zgonów, znamienne są dwa charakterystyczne układy. Pierwszy, typowy dla zaawansowanej fazy pierwszego przejścia demograficznego, notowany w latach 1950-2005, charakteryzował się przewagą stopy urodzeń nad stopą zgonów. Przewaga ta wraz z czasem maleje, głównie wskutek silnego i trwałego spadku stopy urodzeń, któremu towarzyszył (początkowo powolny) spadek stopy zgonów, która w ciągu dwóch ostatnich dekad powyższego okresu, weszła na ścieżkę trwałego wzrostu. Tego typu układ znamieny dla społeczeństw państw o wysokim poziomie rozwoju gospodarczego, uznawany jest za klasyczny i prowadzi ostatecznie do trwałego spadku stopy przyrostu naturalnego. Realia procesu przemian ruchu naturalnego Japonii oraz prognozy demograficzne dla tego kraju do 2050 roku dowodzą faktu formowania się i rozwoju zgoła odmiennego (odwrotnego) układu tych współzależności. Mający charakter trwałego, coraz dynamiczniej rozwijanego procesu zainicjowanego w 2007 roku, cechuje się on rosnącą przewagą stopy zgonów nad stopą urodzeń. Jego podłożem jest bardzo wysoka dynamika wzrostu wskaźnika zgonów (z 8,8 o/oo w 2007 do 16,7 o/oo w 2050 roku), przy względnie niewielkim, choć trwałym trendzie spadku stopy urodzeń (odpowiednio z 8,6 o/oo do 5,1 o/oo). Podkreślić należy zarazem, że powyższemu charakterowi zmian obu wskaźników towarzyszył do przełomu XX/XXI w. silny spadek współczynnika płodności, który od początku XXI w. wykazuje znamiona względnej stagnacji na poziomie 1,34–1,35, czyli zdecydowanie poniżej poziomu zapewniającego zastępowalność pokoleń. Nie mniej istotnym elementem transformacji w układach - relacjach stopy urodzeń i zgonów, jest trwały proces wydłużania dalszego trwania życia, osiągający w Japonii wręcz rekordowe wielkości (Ryc.14).

Ryc.14. Zmiany stopy urodzeń i zgonów w Japonii w latach 1950-2050, z oznaczeniem stadium konwersji w układach obu wskaźników

Fig.14. Japan. Changes of the birth rate and death rate over the 1950-2050 period, with indication of distinguished the conversion stage in the birth rate vs death rate arrangement

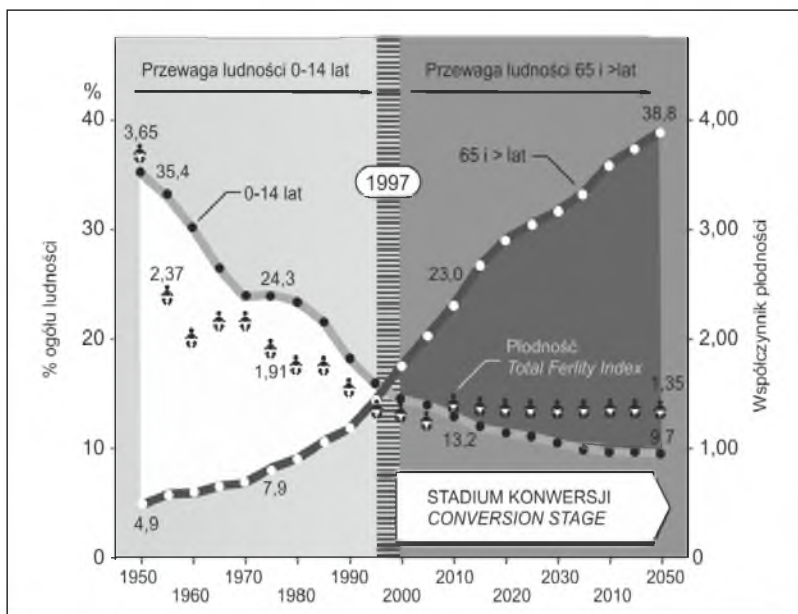
Notowany współcześnie (od 2007 roku) oraz prognozowany (do 2050 roku) charakter przemian w układach wskaźnika urodzeń i zgonów, skutkujący rosnącą ujemną stopą przyrostu naturalnego wskazuje, że w zakresie ruchu naturalnego proces przemian demograficznych Japonii wszedł w stadium nazwane przez autora: „stadium konwersji” (*Conversion Stage*: in an arrangement of the birth rate vs death rate).

W świetle wyników badań dotyczących periodyzacji procesu starzenia się ludności („stadium starości demograficznej”) podkreślić należy, iż początek „stadium konwersji” w układach stopa urodzeń vs stopa zgonów, pokrywał się dokładnie z zakończeniem „fazy starego” oraz inicjacją „fazy sędziwego społeczeństwa”.

Podobny charakter zmienności dokonał się znacznie wcześniej w relacjach strukturalnego udziału ludności w wieku 0-14 lat oraz osób w wieku 65 i więcej lat. W tym przypadku proces wzrostu strukturalnej przewagi seniorów (osób w wieku 65 i więcej lat) nad najmłodszą populacją

mieszkańców („stadium konwersji” w układach strukturalnego udziału osób w wieku 65 i więcej lat vs osoby w wieku 0-14 lat), zainicjowany został już w 1997 roku, czyli na początkowym etapie „fazy starego społeczeństwa” (*Conversion Stage: in an arrangement of the structural share 0-14 years vs 65 years and older population*). Podkreślić należy z całą ostrością fakt, że „stadium konwersji” rozwijane jest w warunkach bardzo wysokiej dynamiki wzrostu ludności w wieku 65 i więcej lat oraz trwałego, rzeczywistego i strukturalnego spadku populacji osób w wieku 0-14 lat. Na początkowym etapie „stadium konwersji” w strukturalnych układach ludności w wieku 0-14 lat oraz 65 i więcej lat, udział poszczególnych grup wiekowych ludności w ogólnym zaludnieniu wynosił odpowiednio 15,3% oraz 15,7% (1997 rok). Wraz z czasem przedmiotowe relacje rozwijane są głównie na rzecz i za sprawą dynamicznie rosnącej populacji seniorów. Dokumentują to jednoznacznie wskaźniki dynamiki wzrostu/spadku obu kategorii wiekowych ludności w okresie 1997-2050. Populacja osób w wieku 0-14 zanotowała w powyższym przedziale czasowym spadek w wysokości -51,5%, natomiast w grupie ludności liczącej 65 i więcej lat miał miejsce wzrost, rzędu 90,4%. Skutkować będzie to tym, że w zaawansowanej fazie „stadium konwersji”, utożsamianej z 2050 rokiem, najmłodsza część mieszkańców (0-14 lat) stanowić będzie zaledwie 9,7% ogółu ludności, podczas gdy odsetek seniorów (65 i więcej lat) wzrośnie do rekordowo wysokiego poziomu 38,8% . Będzie on zatem aż 4-krotnie wyższy w porównaniu z grupą osób w wieku 0-14 lat (Ryc.15).

O szczególnie szybkich i głębokich przemianach struktur wiekowych w ramach „stadium konwersji” świadczy także fakt, że od 2015 roku powyższy proces rozwijany będzie w warunkach strukturalnej przewagi osób w wieku 75 i więcej lat (z udziałem 13,0%), a od 2025 roku - osób liczących 80 i więcej lat (udział w wysokości 11,4%), nad najmłodszą populacją mieszkańców (0-14 lat). Podkreślić należy jednocześnie, że **zainicjowany i rozwijany w „stadium konwersji” proces przemian w układach strukturalnego udziału osób najstarszych (75 i więcej lat oraz 80 i więcej lat) w stosunku do najmłodszej ludności (0-14 lat), uruchomiony został w sytuacji inicjacji oraz rozwoju trwałego trendu spadku ogólnej liczby ludności (depopulacji).**

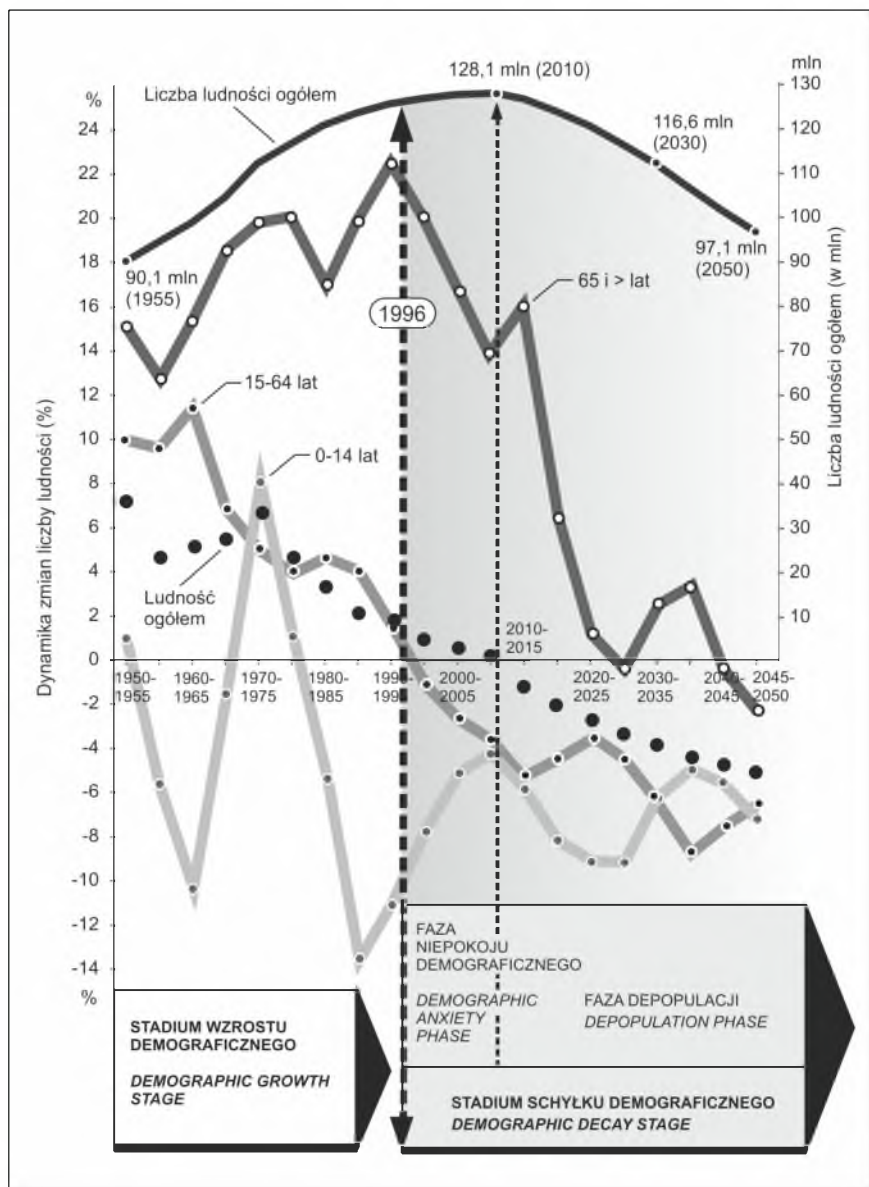
Ryc.15. Zmiany udziału ludności w wieku 0-14 lat oraz 65 i więcej lat w ogólnym zaludnieniu Japonii oraz współczynnika płodności w latach 1950-2050 z oznaczeniem stadium konwersji w układach strukturalnego udziału osób w wieku 0-14 lat vs 65 i więcej lat
 Fig.15. Japan. Changing percentage share of the young population (0-14 years) and the elderly (65 years and over) in the total population and the total fertility rate over the 1950-2050 period, with indication of distinguished the conversion stage in the young vs elderly population share arrangement

W świetle powyższych ustaleń odnoszących się do problemu aktualnego i perspektywicznego trendu ewolucji w układach strukturalnego udziału osób w wieku 0-14 vs 65 i więcej lat oraz zmienności stopy urodzeń vs stopa zgonów, autor formułuje twierdzenie, że powyższy typ relacji dowodzi wejścia procesu demograficznych przemian Japonii w nowe jakościowo stadium zwane „**stadium konwersji**” (*Conversion Stage*). Definiuje ono jednoznacznie charakter, rodzaj i zakres nowych demograficznych przemian zachodzących i rozwijanych w społeczeństwach o najwyższym poziomie zaawansowania procesu starzenia się ludności (sędziwych społeczeństwach – *hyper aged societies*). Wydaje się być ono jednocześnie właściwą odpowiedzią na podejmowane aktualnie próby terminologicznego ujęcia tego typu charakteru przemian demograficznych, a które, w świetle najnowszej literatury przedmiotu, nawiązują bezpośrednio do teorii przejść demograficznych (w szczególności drugiego przejścia). Określane są one

bardzo ogólnikowo sformułowaniem *post-transitional demographic regime* (Vilson C., 2013) lub *post- demographic transition period* (Sato R., Kaeko R., 2015). Podkreślić należy, że ich autorzy starając się nawiązać do teorii przejść demograficznych, zwracają zarazem przede wszystkim uwagę na problem ewolucji w układach stopy urodzeń i zgonów w klasycznym podejściu do interpretacji rozwijanych relacji.

Stwierdzić należy zatem, że w warunkach inicjacji i systematycznego rozwoju **zjawiska konwersji** (*conversion phenomena*) w układach takich zdarzeń demograficznych jak urodzenia i zgony (*birth rate vs death rate conversion phenomenon*) oraz relacjach strukturalnego udziału pomiędzy najmłodszą ludnością (0-14 lat) a różnymi kategoriami wiekowymi osób liczących 65 i więcej lat (*young population vs elderly population conversion phenomenon*), Japonia wchodzi w stadium demograficznych przemian określanych przez autora mianem „**stadium schyłku demograficznego**” (*Demographic Decay Stage*). Mając na uwadze omawianą już czasową zmienność dynamiki wzrostu/spadku liczby ludności ogółem, a w szczególności populacji osób w wieku 0-14 lat oraz 15-64 lat, notujących kolejno od lat 1980/1985 (0-14 lat) oraz 1990/1995 (15-64 lat) ujemne wartości wskaźników zmian, stwierdzić należy, że początek „stadium schyłku demograficznego” przypada na 1996 rok (Ryc.16). Wyznaczył on też (w latach 1947-1996) koniec powojennego, silnego wzrostu demograficznego Japonii (od 1947 do 1996 roku), nazwanego przez autora niniejszego opracowania „**stadium wzrostu demograficznego**” (*Demographic Growth Stage*). Od tego też roku rozwijany jest trwały trend spadku dynamiki wzrostu ludności w wieku 65 i więcej lat, przybierający na sile od przełomu XX/XXI w. (z poziomu 20,5% w okresie 1990–1995, poprzez 6,4% w latach 2010–2015, do –2,3% w perspektywie lat 2045–2050). Oznacza to, że **rozpoczęcie „stadium schyłku demograficznego” pokrywa się z wejściem Japonii w „stadium konwersji” w układach struktur wiekowych ludności (0-14 lat vs 65 i więcej lat).**

Uwzględniając czasową zmienność wartości wskaźników wzrostu/spadku ludności w trzech podstawowych kategoriach wiekowych oraz ludności ogółem, w ramach „**stadium schyłku demograficznego**” wyróżnił autor dwie fazy: „**fazę niepokoju demograficznego**” (*Demographic Anxiety Phase*) oraz „**fazę depopulacji**” (*Depopulation Phase*).

Ryc.16. Dynamika zmian liczby ludności Japonii ogółem oraz w wieku 0-14, 15-64, 65 i więcej lat w stadium wzrostu demograficznego (1950-1996) oraz demograficznego schyłku (1996-2050)

Fig.16. Japan. Changing dynamics of growth/decline of the total population, young age (0-14 yers), working age (15-64 years) and elderly population (those aged 65 years and over) in the demographic growth stage (1950-1996) and the demographic decay stage (1996-2050)

5.1. FAZA NIEPOKOJU DEMOGRAFICZNEGO (1996 – 2010)

Współczynnik płodności (utrzymujący się od połowy lat 70' XX w. po czasy współczesne poniżej poziomu zapewniającego zastępowalność pokoleń) leży u podstaw rozwijanego od 2010 roku procesu depopulacji Japonii. Fiasko wieloletniej pronatalistycznej i prorodzinnej polityki rządu znajduje wyraz w fakcie, że w 2015 roku współczynnik płodności notował wartość 1,38. Widok młodych kobiet z dziećmi należy zatem do wyjątkowych, w odróżnieniu do powszechnie zauważalnych seniorów.

5.1.

Faza niepokoju demograficznego (*Demographic Anxiety Phase*) obejmowała w Japonii okres zawierający się w przedziale lat 1996-2010. Zainicjowana została ona w 1996 roku, w warunkach trwałego trendu spadku osób w wieku 0-14 lat oraz 15-64 lat. Towarzyszył temu realny i strukturalny wzrost ludności w wieku 65 i więcej lat, a notowane i opisane już przez autora w części 4.2. przemiany demograficzne przebiegały w ramach zaawansowanego etapu „fazy starego społeczeństwa”. Był to także moment inicjacji procesu konwersji w układach strukturalnego udziału ludności liczącej 0-14 lat oraz 65 i więcej lat. W momencie inicjacji „stadium schyłku demograficznego”, a co za tym idzie analizowanej tu „fazy niepokoju”, charakterystyczna była jedynie symboliczna przewaga udziału najmłodszej populacji (0-14 lat) nad zbiorowością seniorów (65 i więcej lat), wynosząca odpowiednio 15,6% oraz 15,1% ogółu ludności kraju. Przemiany te poprzedzał trwający dwie dekady, trwały proces spadku współczynnika płodności, utrzymującego się od 1975 roku poniżej poziomu zapewniającego zastępowalność pokoleń (spadek z 1,91 w 1975 do 1,43 w 1996 roku). W powyższych okolicznościach narasta w Japonii skala niepokoju co do dalszego rozwoju demograficznego oraz wynikających z niekorzystnego trendu przemian ilościowych i strukturalnych, wyzwań i zagrożeń natury społecznej i ekonomicznej. Sytuacja stawała się tym bardziej niepokojąca, że wysiłki rządowe zmierzające do ożywienia demograficznego, znajdujące wyraz we wspomnianych wcześniej dokumentach (*Child Care Act* z 1991 czy *Angel Plan* z 1994 roku), nie przyniosły oczekiwanych rezultatów. W powyższej sytuacji powołana została w 1996 roku placówka naukowo-badawcza o nazwie *National Institute of Population and Social Security Research* (NIPSSR), mająca na celu właśnie monitorowanie, analizowanie oraz prognozowanie problemów wynikających z nasilającego się procesu starzenia się społeczeństwa.

Tabela 13. Japonia. Stadium demograficznego schyłku: Faza niepokoju demograficznego (1996-2010). Zróżnicowanie wybranych wskaźników demograficznych w początkowym (1996) i końcowym (2010) etapie fazy niepokoju demograficznego

Table 13. Japan. Demographic Decay Stage: Demographic Anxiety Phase (1996-2010). Selected demographic indices in the initial (1996) and final (2010) period of the Demographic Anxiety Phase

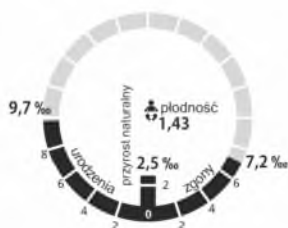
Wyszczególnienie	Faza niepokoju demograficznego <i>Demographic Anxiety Phase</i>			
	Etap początkowy (1996)		Etap końcowy (2010)	
Ludność ogółem (w mln)	125,9		128,1	
Struktura wieku ludności (w % ogółu)				
0-14 lat	15,6		13,2	
15-64 lat	69,3		63,8	
65 i więcej lat	15,1		23,0	
65-74 lat	9,2		11,9	
75 i więcej lat				
Wskaźnik starości				
65 i więcej lat/0-14 lat x 100 (<i>Ageing Index</i>)	96,6		174,2	
Współczynnik obciążenia ludności				
65 i więcej lat/15-64 lat x 100 (<i>Elderly Dependency Ratio</i>)	21,8		35,6	
Ruch naturalny ludności (‰)				
Urodzenia	9,7		8,5	
Zgony	7,2		9,5	
Przyrost naturalny	2,5		- 1,0	
Współczynnik płodności (<i>Fertility Rate</i>)	1,43		1,39	
Dalsze trwanie życia (liczba lat)	Mężczyźni	Kobiety	Mężczyźni	Kobiety
w momencie narodzin (0 lat)	77,2	83,8	79,6	86,3
w wieku 65 lat	17,0	21,8	18,7	23,8
w wieku 75 lat	10,3	13,6	11,5	15,5
Dynamika zmian liczby ludności w okresie 1996-2010 (w %)				
Ludność ogółem	- 1,7			
0-14 lat	- 14,1			
15-64 lat	- 6,3			
65 i więcej lat	54,9			
65-74 lat	32,3			
75-79 lat	75,6			
80 i więcej lat	99,0			

Źródło: opracowanie własne.

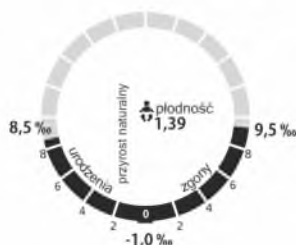
FAZA DEMOGRAFICZNEGO NIEPOKOJU (1996-2010)
(DEMOGRAPHIC ANXIETY PHASE)

A Ruch naturalny ludności

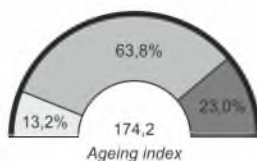
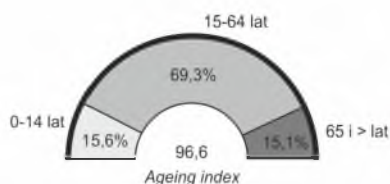
Etap początkowy (1996)

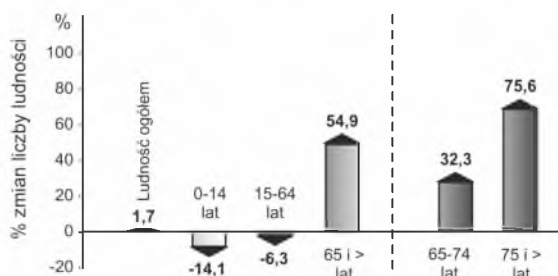
Etap końcowy (2010)

B Struktura wieku ludności

C Dynamika zmian liczby ludności w okresie 1996-2010

Ryc.17. Faza demograficznego niepokoju (1996-2010). Różnicowanie ruchu naturalnego, płodności i struktury wieku ludności Japonii w początkowym (1996) i końcowym (2010) etapie fazy demograficznego niepokoju oraz dynamiki zmian liczby ludności ogółem oraz w wybranych kategoriach wiekowych w okresie 1996-2010

Fig.17. Japan. Demographic Anxiety Phase (1996-2010). Differentiation of natural movement indices, fertility rate (A) and age structure of the population (B) in the initial (1996) and final (2010) period of the demographic anxiety phase and changing population growth/decline rate in selected age categories over the 1996-2010 period (C)

Opracowywane oraz publikowane przez NIPSSR wielotematyczne materiały statystyczne, raporty i ekspertyzy, wykorzystywały różne agendy rządowe do przygotowywania aktów prawnych, dotyczących m.in. pronatalistycznej i prorodzinnej polityki, wieloaspektowych rozwiązań na rzecz rosnącej populacji seniorów oraz szeroko rozumianej polityki socjalnej, wynikającej z faktu lawinowo wręcz rosnącej populacji osób w wieku 65 i więcej lat (np. *New Angel Plan* z 1999 roku, czy ustawa z 2004 roku, zakładająca stopniowe podnoszenie wieku emerytalnego: *Stabilization of Employment of Older Persons*). Utrzymywany trend spadku stopy urodzeń i wzrostu stopy zgonów zapoczątkowujące „fazę konwersji”, sprawił, że w końcowym etapie „fazy niepokoju demograficznego” (w 2010 roku), po raz pierwszy w powojennej historii demograficznego rozwoju Japonii zanotowano ujemną stopę przyrostu naturalnego w wysokości $-1,0$ o/oo (Tab.13, Ryc.17). Równocześnie obniżony do 1,39 współczynnik płodności, zmierzał do osiągnięcia „poziomu względnej stagnacji”, który w perspektywie lat 2020-2050 wahał się będzie w przedziale 1,34–1,35.

Do grupy najważniejszych wydarzeń demograficznych, kończących „fazę demograficznego niepokoju”, zaliczyć należy osiągnięcie w 2010 roku przez Japonię historycznego apogeum (maksimum) w zakresie ogólnej liczby ludności kraju (128,1 mln mieszkańców). To właśnie wtedy, przy udziale osób w wieku 65 i więcej lat na poziomie 23,0% (w 2007 roku), proces starzenia się ludności Japonii wszedł w „fazę sędziwego społeczeństwa”. Nie mniej znamienym był także fakt, że już na tym początkowym etapie „fazy niepokoju demograficznego”, zainicjowane zostaje, a następnie dynamicznie rozwijane, zjawisko konwersji w układach strukturalnego udziału osób w wieku 0-14 lat vs 65 i więcej lat. Spowodowane było to najwyższą dynamiką wzrostu populacji seniorów przy jednoczesnym spadku liczby osób w wieku 0-14 lat (o 14,1% w ciągu trwania fazy niepokoju) oraz tych liczących 15-64 lat (spadek o 6,3%).

5.2. FAZA DEPOPULACJI (2010 – 2050)

W perspektywnym modelu społeczeństwa japońskiego („leading elderly society model”) bardzo ważną rolę odgrywać będą aktywni zawodowo seniorzy. Aktualnie średnio 25,0% osób w wieku 65 i więcej lat (w tym tzw. *ikigai*), jest aktywna zawodowo, pracując na niskopłatnych stanowiskach, często w ich dawnych zakładach pracy.

Na fotografii emerytowany pracownik przedsiębiorstwa budowlanego zatrudniany w macierzystej firmie jako osoba odpowiadająca za bezpieczeństwo ruchu pojazdów budowlanych oraz ruchu pieszego.

5.2.

Następstwem wejścia Japonii w „fazę sędziwego społeczeństwa” (od 2007 roku), z charakterystycznymi, wysoce negatywnymi, przemianami w zakresie ruchu naturalnego oraz struktury wieku ludności rozwijanymi w „stadium konwersji”, było uruchomienie trwałego procesu spadku liczby mieszkańców kraju. Zapoczątkowany został on na przełomie 2010/2011 roku, inicjując, w ramach „stadium demograficznego schyłku”, **„fazę depopulacji”** (*Depopulation Phase*). **W warunkach rozwijanego procesu konwersji w układach stopy urodzeń i zgonów, wydłużania dalszego trwania życia i wzrostu ujemnych wartości stopy przyrostu naturalnego (z $-1,0$ o/oo w 2010 roku, poprzez $-5,6$ o/oo w 2020 roku, do $-11,6$ o/oo w 2050 roku), uruchomiony zostaje proces trwałego spadku ogólnej liczby ludności - depopulacji. Przebiega on w warunkach wyłącznego realnego spadku ludności w wieku 0-14 lat oraz 15-64 lat.**

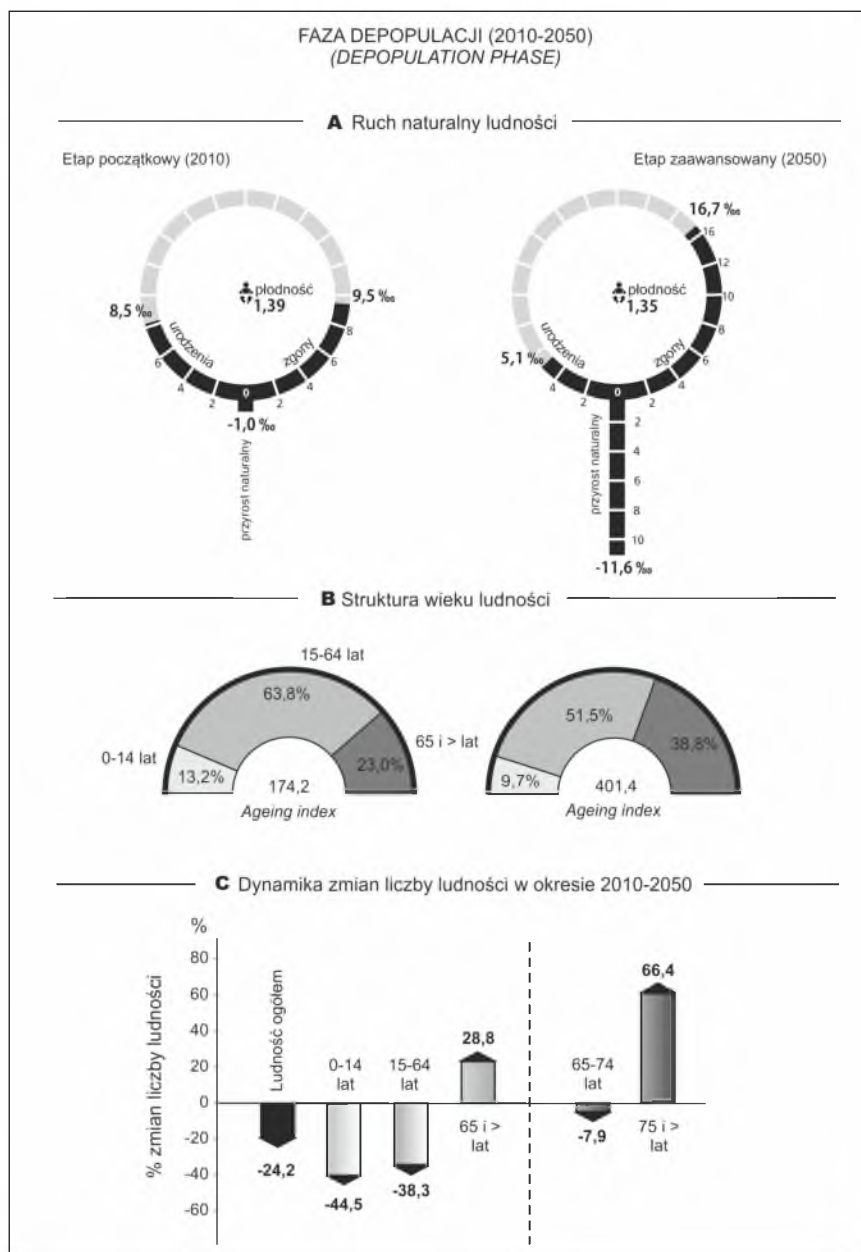
Znamienny jest przy tym systematyczny wzrost skali i tempa procesu depopulacji. Dokumentują to jednoznacznie wskaźniki zmian zaludnienia kraju, wyliczone dla kolejnych, 5-letnich przedziałów czasowych. Tak na przykład, od momentu rozpoczęcia „fazy depopulacji” (2010 rok) do 2015 roku zaludnienie Japonii zmalało o 1,2%. Zgodnie z prognozami dotyczącymi zmian wielkości zaludnienia Japonii do 2050 (a nawet do 2100 roku), w okresie 2020-2025 przedmiotowy wskaźnik odnotuje wartość $-2,7\%$, natomiast w perspektywie lat 2030-2035 oraz 2040-2045 wynosił będzie odpowiednio $-3,9\%$ oraz $-4,8\%$. W wyznaczonej przez autora „fazie depopulacji”, zawierającej się w przedziale lat 2010–2050, Japonia odnotuje spadek liczby mieszkańców aż o 24,2% (ze 128,1 mln w 2010 roku, poprzez 120,7 mln w roku 2025, do 97,1 mln osób w 2050 roku). Oznacza to, że w sędziwej demograficznie Japonii, w której już na początkowym etapie „fazy depopulacji” 23,0% ogółu ludności stanowiły osoby w wieku 65 i więcej lat, w perspektywie 2050 roku ich zbiorowość stanowić będzie aż 38,8% ogółu mieszkańców kraju.

Tabela 14. Japonia. Stadium demograficznego schyłku: Faza depopulacji (2010-2100). Zróżnicowanie wybranych wskaźników demograficznych w początkowym (2010) i zaawansowanym (2050-2100) etapie fazy depopulacji (2010-2050-2100)

Table 14. Japan. Demographic Decay Stage: Depopulation Phase (2010-2100). Selected demographic indices in the initial (2010) and advanced (2050-2100) period of the Depopulation Phase

Wyszczególnienie	Faza depopulacji <i>Depopulation Phase</i>			
	Etap początkowy (2010)		Etap zaawansowany (2050) (2100)	
Ludność ogółem (w mln)	128,1		97,1	49,6
Struktura wieku ludności (w% ogółu)				
0-14 lat	13,2		9,7	9,0
15-64 lat	63,8		51,5	49,9
65 i więcej lat	23,0		38,8	41,1
65-74 lat	11,9		14,5	x
75 i więcej lat	11,1		24,3	x
Wskaźnik starości				
65 i więcej lat/0-14 lat x 100 (<i>Ageing Index</i>)	174,2		401,4	455,9
Współczynnik obciążenia ludności				
65 i więcej lat/15-64 lat x 100 (<i>Elderly Dependency Ratio</i>)	35,6		75,3	82,4
Ruch naturalny ludności (‰)				
Urodzenia	8,5		5,1	x
Zgony	9,5		16,7	x
Przyrost naturalny	- 1,0		-11,6	x
Współczynnik płodności (<i>Fertility Rate</i>)	1,39		1,35	1,35
Dalsze trwanie życia (liczba lat)	Mężczyźni Kobiety		M K	M K
w momencie narodzin (0 lat)	79,6	86,3	83,6	90,3 x
w wieku 65 lat	18,7	23,8	x	x x
w wieku 75 lat	11,5	15,5	x	x x
Dynamika zmian liczby ludności (%)	2010 -2050		2050-2100	
Ludność ogółem	- 24,2		- 48,9	
0-14 lat	- 44,5		- 52,4	
15-64 lat	- 38,3		- 50,5	
65 i więcej lat	28,8		- 45,8	

Źródło: opracowanie własne.

Ryc.18. Faza depopulacji (2010-2050). Zróżnicowanie wskaźników ruchu naturalnego, płodności i struktury wieku ludności Japonii w początkowym (2010) i zaawansowanym (2050) etapie fazy depopulacji oraz dynamiki zmian liczby ludności w okresie 2010-20150 Fig.18. Japan. Depopulation Phase (2010-2050). Differentiation of natural movement indices, fertility rate (A) and age structure of the population (B) in the initial (2010) and advanced period (2050) of the depopulation phase and changing population growth/decline rate in selected age categories over the 2010-2050 period (C)

Będą oni zatem 4-krotnie liczniejsi od najmłodszej części społeczeństwa (0-14 lat), których prognozowany udział osiągnie wielkość 9,7% (Tab.14 oraz Ryc.18). Nie mniej znaną cechą tego etapu „fazy depopulacji”, będzie silny spadek liczby osób w wieku 0-14 lat (o 44,5%) oraz 15-64 lat (o 38,3%), przy prognozowanym wzroście o 28,8% najstarszej części społeczeństwa (ludności w wieku 65 i więcej lat).

Biorąc pod uwagę długoterminową prognozę demograficzną, (do 2100 roku), widzimy że proces depopulacji przybierze jeszcze bardziej na sile. Znajdzie to wyraz w spadku liczby ludności ogółem aż o 48,9%, czyli będzie on 2-krotnie wyższy od tego notowanego w okresie 2010-2050 (-24,2%). Znamieną cechą tego najbardziej zaawansowanego etapu „fazy depopulacji” (2050–2100) będzie zatem silny spadek liczby ludności we wszystkich 4 wyróżnionych przez autora kategoriach wiekowych i obniżenie ogólnej wielkości zaludnienia kraju do poziomu zaledwie 49,6 mln osób.

Stosownym jest w tym miejscu zwrócenie uwagi na okoliczność, że spadek ogólnej liczby ludności Japonii do poziomu 97,1 mln osób w 2050 roku oraz do 49,6 mln osób w 2100 roku, odpowiadał będzie wielkości zaludnienia tego kraju notowanego w przeszłości odpowiednio w 1964 oraz 1911 roku.

Bezprecedensowy co do skali, spadek zaludnienia Japonii w zaawansowanej „fazie depopulacji”, stanowić będzie jednocześnie ogromny problem oraz wyzwanie natury społeczno-ekonomicznej. Związany on będzie przede wszystkim z faktem skrajnie wysokiego poziomu zaawansowania procesu starzenia się ludności, a co za tym idzie, bardzo licznej populacji osób w wieku 65 i więcej lat, oraz względnie skromnej zbiorowości ludności w wieku produkcyjnym, przy wręcz symbolicznej obecności populacji osób w wieku 0-14 lat. Można sformułować zatem twierdzenie, że „**faza depopulacji**” inicjuje jednocześnie rozwój wieloletniego (długookresowego) „**wyżu seniorów**” (*Senior Boom*), ze wszystkimi jego przewidywanymi i nieokreślonymi aktualnie następstwami i wyzwaniami.

Skutkować on będzie z całą pewnością, drastycznym wzrostem wydatków budżetowych na zabezpieczenie socjalne (w tym na emerytury), w warunkach silnie zmniejszających się zasobów siły roboczej. Jest to jedno, z obecnie komentowanych, najistotniejszych zagrożeń, z którymi poradzić będzie musiała sobie „sędziwa Japonia” (mając na uwadze utrzymanie zarówno odpowiedniego poziomu rozwoju gospodarczego, jak też zapew-

nienie choćby wysokiego poziomu i jakości życia ludności). Dla uświadomienia skali problemu (przyszłego zagrożenie), stosownym będzie przytoczenie kilku charakterystycznych wskaźników demograficznych (ruchu naturalnego i struktur wiekowych ludności) w układzie lat 1964 vs 2050 oraz 1911 vs 2100, czyli charakteryzujących się podobną wielkością zaludnienia (Tab.15).

Tabela 15. Zróżnicowanie wybranych wskaźników demograficznych Japonii w latach 1911,1964, 2050 i 2100

Table 15. Japan. Differentiation of selected demographic indices for the 1911, 1964, 2050 and 2100 years

Wyszczególnienie/Lata	1911	1964	2050	2100
Ludność ogółem (mln)	49,8	97,2	97,1	49,6
Struktura wieku ludności (w % ogółu)				
0-14 lat	34,6	26,3	9,7	9,0
15-64 lat	60,1	55,6	51,5	49,9
65 i więcej lat	5,3	18,1	38,8	41,1
Współczynnik starości (Ageing Index)	15,9	68,8	401,4	455,9
Ruch naturalny ludności (‰)				
Urodzenia	35,1	17,7	5,1	x
Zgony	20,9	6,9	16,7	x
Przyrost naturalny	14,2	10,8	- 11,6	x
Współczynnik płodności (Fertility Rate)	pow. 5,00	2,13	1,35	1,35
Dalsze trwanie życia (liczba lat)				
Mężczyźni	41,3	67,1	83,6	86,5
Kobiety	42,1	71,5	90,3	93,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Population Statistics of Japan 2008*; *Japan Statistical Yearbook 2016*; *Population Projections for Japan (January 2012):2011 to 2060, Appendix: Auxiliary Projections 2061 to 2110*.

W bliższej perspektywie, (czyli w 2050 roku), silnie wyludniająca się Japonia liczyć będzie 97,1 mln mieszkańców, co, jak wspomniano wcześniej,

odpowiadać będzie wielkości zaludnienia tego kraju w 1964 roku. Dokonując prostej analizy porównawczej wybranych wskaźników, zauważamy prawdziwą skalę problemów natury jakościowej. W 2050 roku odsetek ludności starej (w wieku 65 i więcej lat) notował będzie wielkość 38,8%, podczas gdy w 1964 roku ta kategoria ludności stanowiła zaledwie 18,1% ogółu mieszkańców. Jednocześnie skrajnie wysokiej ujemnej stopie przyrostu naturalnego w 2050 roku (-11,6 o/oo), przeciwstawić trzeba bardzo wysoką, dodatnią wartość tego wskaźnika w roku 1964 (aż 10,8 o/oo). Powyższemu układowi towarzyszy ogromne zróżnicowanie współczynnika płodności (1,35 w 2050 roku), który w 1964 roku notował wartość zapewniającą zastępowalność pokoleń (2,13). Najkorzystniej w przedziale czasowym lat 1964–2050 kształtuje się natomiast dalsze trwanie życia. W przypadku mężczyzn wzrośnie ono o 16,5 lat (z 67,1 do 83,6 lat), natomiast kobiet o 18,8 lat (z 71,5 do 90,3 lat).

Daleko większe zróżnicowanie tego typu wskaźników notowane jest w przedziale lat 1911–2100. Sięgając do statystyk zawartych w Tab.15, należy podkreślić fakt bardzo wysokiej w 1911 roku reprezentacji osób w wieku 0-14 lat (34,6% ogółu ludności), która w perspektywie 2100 roku stanowić będzie zaledwie 9,0% ogółu mieszkańców kraju. Z kolei udział seniorów w ogólnej liczbie mieszkańców w 2100 roku będzie niemal 8-krotnie wyższy (41,1%) od notowanego w roku 1911 (5,3%). Skrajnie niekorzystnie kształtują się relacje w przypadku współczynnika płodności, który w perspektywie 2100 będzie notował wielkość rzędu 1,35, podczas gdy w roku 1911 należał do najwyższych w XX-wiecznej Japonii, przekraczając wartość 5,00. Do pozytywnych zmian demograficznych zaliczyć należy w tym okresie skrajnie wysokie wydłużenie dalszego trwania życia. W roku 2100 statystyczny mężczyzna będzie żył średnio dłużej o 45,2 lat w porównaniu z 1911 rokiem (wzrost o 109,4%), natomiast kobieta aż o 51,1 lat (wzrost o 121,4% – Tab. 15).

Wejście Japonii w 1970 roku w „stadium starości demograficznej”, oraz rosnące tempo procesu starzenia się ludności, w ramach którego z początkiem 1997 roku kraj ten znalazł się w „stadium demograficznego schyłku” oraz „stadium konwersji” w układach struktur wiekowych, skutkowało (w aspekcie socjalnym), gwałtownym wzrostem wydatków na szeroko rozumianą opiekę społeczną.

Od chwili zainicjowania „fazy starzejącego się społeczeństwa” (1970) do 2013 roku, a więc początkowego etapu „fazy sędziwego społeczeństwa”, wy-

datki socjalne w Japonii wzrosły dokładnie o 3 238,8%. W relacji do dochodu narodowego zwiększyły się one 5-krotnie: odpowiednio z 5,8% do 31,5% (Tab.16).

Tabela 16. Wydatki na opiekę społeczną w Japonii oraz ich udział w dochodzie narodowym ogółem i w podstawowych kategoriach świadczeń w okresie 1970-2013

Table 16. Japan. Social security expenditures (in bln of yen) and their ratio to the national income by selected categories (1970-2013)

Lata	Wydatki ogółem (bln jenów)	Udział świadczeń w dochodzie narodowym według głównych kategorii (%)			
		Ogółem	Opieka zdrowotna	Emerytury	Pomoc społeczna
1970	3 524	5,8	3,4	1,4	1,0
1980	24 774	12,2	5,3	5,1	1,8
1990	42 270	13,6	5,3	6,9	1,4
2000	78 127	20,6	6,9	10,9	2,9
2010	104 691	29,7	9,3	15,0	5,3
2013	114 136	31,5	9,8	15,2	5,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie *The Financial Statistics of Social Security in Japan, Fiscal Year 2013*; *The Cost of Social Security in Japan, Fiscal Year 2003*; *Japan Statistical Yearbook 2016*.

Jednym z głównych następstw rosnącej populacji osób starszych jest w tym zakresie fakt, że w 2013 roku aż 49,3% ogólnej sumy wydatków na cele społeczne stanowiły świadczenia emerytalne. W tej grupie wydatków odnotowany został także najwyższy wzrost, który za okres 1970–2013 osiągnął wielkość rzędu 6 200,0%. Od początku lat 80' XX w., wydatki na zabezpieczenie emerytalne przewyższają systematycznie te kierowane na opiekę zdrowotną. Jest to nie mniej znacząca pozycja w państwowym budżecie, sięgająca 9,8% dochodu narodowego, a których beneficjentami w ponad 40,0%, są seniorzy.

W aspekcie społeczno-ekonomicznym, symbolicznym wyrazem dokonujących się przemian demograficznych w warunkach „senior boom”, jako następstwa procesu starzenia się ludności oraz „demograficznego schyłku”, może być fakt, że wysokość wydatków socjalnych na szeroko rozumianą ochronę zdrowia i wsparcie finansowe seniorów, jest niemal 14-krotnie

wyższa od tych na rzecz dzieci i rodzin z dziećmi (w ramach tzw. *Social Security Expenditure for Child and Family*). Stan ten jest też w coraz wyższym stopniu determinowany dynamicznie rosnącą liczbą 1-osobowych gospodarstw domowych osób starszych (4,9 mln w 2013 roku), które stanowiły wówczas 25,0% ogólnej liczby gospodarstw tej kategorii ludności. Powyższy typ gospodarstw domowych okazuje się być najbardziej kosztownym w aspekcie socjalnego wsparcia, przede wszystkim z powodu konieczności zabezpieczenia dziennej lub całodobowej opieki większości ich mieszkańców (zwłaszcza medycznej i medyczno-pielęgniarskiej).

Jest to dla Japonii coraz poważniejszy problem, zwłaszcza, że w państwie tym troska o osoby stare ma głębokie podłoże historyczno-kulturowe. Specyfika kulturowa Japonii w tym względzie, stanowi jeden z istotnych czynników wpływających na współczesne kształtowanie się (obniżenie) współczynnika płodności. W świetle badań NIPSRR okazało się, że niemal 25% młodych ludzi, (w tym młodych rodzin), przedkłada obowiązek opieki nad starymi rodzicami nad posiadanie dziecka, które w japońskiej rodzinie jest także szczególnym wyzwaniem, za sprawą ogromnego wysiłku wychowawczego oraz edukacyjnego (także bardzo kosztownego): od momentu narodzin po kolejne stopnie kształcenia, zwieńczone podjęciem studiów na wyższej uczelni. Obowiązek ten spada praktycznie prawie wyłącznie na matkę.

Mając na uwadze ogromną złożoność czynników determinujących skalę i charakter przemian demograficznych w krajach o najwyższym poziomie rozwoju gospodarczego stwierdzić należy, że klasycznym ich wyrazem jest współcześnie silnie zaawansowany i rozwijany proces starzenia się ludności. Skutkował będzie on w perspektywie połowy XXI w. spadkiem liczby ludności wielu państw, czyli wejściem ich w „stadium demograficznego schyłku”, a w jego ramach – w „fazę depopulacji”.

Przeprowadzone postępowanie badawcze, udokumentowane wyselekcjonowanymi statystykami, ilustrującymi złożoność skali, tempa i charakteru procesu starzenia się ludności, potwierdza zaproponowaną przez autora jego czasowo-jakościową delimitację w ramach wyróżnionych i zdefiniowanych stadiów oraz faz. Mają one w szeregu przypadków nowatorski charakter (w tym w zakresie wprowadzonej nowej terminologii), co stanowić powinno także przedmiot dalszej dyskusji i naukowych sporów. Podstawowym celem badawczym autora była analiza oraz twórcza interpretacja jednego z najważniejszych współcześnie problemów demograficz-

no-społecznych świata, jakim jest silnie rozwijający się proces starzenia się ludności. W świetle dotychczasowego dorobku naukowego oraz wyników przeprowadzonego postępowania badawczego potwierdzić należy fakt, iż Japonia pod tym względem jest niezaprzeczalnym liderem. Stwarza to w konsekwencji wyjątkową możliwość obserwacji, analizy i oceny zupełnie nowych problemów i zjawisk (w tym zagrożeń i wyzwań), wynikających ze skrajnie wysokiego poziomu zaawansowania procesu starzenia się ludności. Symbolicznym wyzwaniem w tym względzie jest idea formowania „nowego społeczeństwa”, w którym liczebnie i strukturalnie populacja seniorów wielokrotnie przewyższy zbiorowość osób młodych. Dlatego też, właśnie w Japonii, najstarszym demograficznie kraju we współczesnym świecie, określanego mianem państwa „długowiecznego społeczeństwa” lub „kraju seniorów”, wysiłek władz zmierza do budowy jego zupełnie nowego (nowatorskiego) modelu, zwanego oficjalnie „*Leading elderly society model*”. Jest to jedno z najważniejszych wyzwań natury społeczno-ekonomicznej stojące przed współczesną i przyszłą Japonią – wyludniającego się kraju „sędziwego społeczeństwa”, gdzie co czwarty mieszkaniec liczył będzie już w połowie XXI w. 65 i więcej lat.

PODSUMOWANIE

„Rodzina” - rzeźba na jednym ze skwerów w mieście Nagoja

Dynamicznemu rozwojowi gospodarczemu Japonii, od zakończenia drugiej wojny światowej po czasy współczesne, towarzyszyły fundamentalne przemiany ekonomicznej struktury oraz bezprecedensowej ekspansji na globalnym rynku, czyniąc z tego kraju czołowe mocarstwo ekonomiczne świata. Uruchomił on równocześnie gwałtowny rozwój procesów urbanizacji, suburbanizacji i metropolizacji kraju, powodując wzrost stopy urbanizacji w okresie 1950–2015 z 37,3% do 90,7%. Dokonał się on za sprawą wielkoskalowych migracji ludności wiejskiej do miast, które, w warunkach systematycznego wzrostu ich nowoczesnego rynku pracy, doprowadziły do powstania ogromnych miejskich formacji osadniczych, należących do największych na świecie, na czele z najludniejszą i najsilniejszą gospodarczo na świecie formacją typu megalopolis o nazwie Nippon Megalopolis. Zamieszkiwana przez około 75 mln osób zawiera w swej strukturze największe obszary metropolitalne kraju (m.in. Tokio, Osaka, Nagoja, Kitakiusiu-Fukuoka), z których obszar metropolitalny Tokio, zamieszkiwany przez 37 mln osób, jest jednocześnie największym na świecie globalnym megamiastem (Mydel R., 2014).

Rozwój gospodarczy kraju oraz towarzyszący mu, poza powyżej wymienionymi zmianami, trwały proces wzrostu poziomu i jakości życia oraz postępująca „westernizacja” stylu i (po części) modelu życia, uruchomiły jednocześnie proces fundamentalnych zmian demograficznej i społecznej struktury japońskiego społeczeństwa. Znaczone są one między innymi wydłużeniem w okresie 1947–2015 dalszego trwania życia mężczyzn o 30,1 lat, natomiast kobiet o 33,1 lat oraz skrajnie wysokim poziomem zaawansowania procesu starzenia się ludności, którą w 26,8% stanowią osoby w wieku 65 i więcej lat (2015). W powyższych okolicznościach w badaniach naukowych dotyczących najbardziej aktualnych problemów demograficznych świata, Japonia określana jest mianem kraju „długowiecznego społeczeństwa” oraz „sędziwego społeczeństwa”. Podkreśla się przy

tym powszechnie fakt największego stopnia zaawansowania tego procesu w skali globalnej, zarówno w aspekcie współczesnych jak i prognozowanych przemian demograficznych innych państw, obecnie najsilniej rozwiniętych gospodarczo.

W powyższych okolicznościach dalsze przemiany demograficzne Japonii znaczone będą obecnością nowego rodzaju zmian jakościowo-ilościowych między innymi w zakresie kształtowania i ewolucji ruchu naturalnego, płodności, struktur wiekowych ludności czy modelu rodziny. Kraj ten jest zatem bardzo interesującym „poligonem badawczym” w tym zakresie, co znajduje wyraz w bogatym, światowym dorobku naukowym. Składa się na to także fakt, iż tuż po zakończeniu drugiej wojny światowej kraj ten odnotował gwałtowny wzrost ruchu naturalnego ludności (tzw. *First Baby Boom* lat 1947-1949), natomiast po roku 1970 wszedł w „stadium starości demograficznej”. Obecnie ewolucja demograficznego obrazu Japonii przebiega w ramach „fazy sędziwego społeczeństwa” (którego 26,8% ogółu mieszkańców stanowią osoby w wieku 65 i więcej lat – 2015) oraz „stadium demograficznego schyłku” i „stadium kowersji”. W ich ramach, począwszy od 2010 roku, kraj ten wszedł w fazę trwałego spadku liczby ludności („fazę depopulacji”), w efekcie czego zaludnienie Japonii spadnie w okresie 2010-2050 aż o 24,2% (ze 128,1 mln do 97,1 mln mieszkańców).

Podjęte przez autora badania, koncentrujące się generalnie na problemach demograficznych przemian w aspekcie procesu starzenia się ludności (oraz jego periodyzacji), wymagały odeń koncentracji uwagi na czasowo-ilościowej zmienności ruchu naturalnego, płodności, struktury wieku i dynamiki wzrostu/spadku liczby ludności (głównie w kategoriach 0-14 lat, 15-64 lat oraz 65 i więcej lat), dalszego trwania życia oraz ilościowo-strukturalnych relacjach pomiędzy wybranymi wskaźnikami demograficznymi (stopa urodzeń vs stopa zgonów oraz ludność w wieku 0-14 lat vs osoby w wieku 65 i więcej lat).

Okres badawczy, zawierający się zasadniczo w latach 1947-2050, to w demograficznej historii Japonii czas fundamentalnych przemian ilościowych, jakościowych i strukturalnych. Traktowany jako szeroko rozumiany proces ewolucji demograficznego obrazu kraju, wykazał on silne zróżnicowanie co do jakości, skali i tempa przemian. W tych okolicznościach autor dokonał jego periodyzacji, w ramach wyróżnionych, zdefiniowanych i opisanych przezeń stadiów, faz oraz etapów przemian. Towarzyszyła temu potrzeba ich terminologicznego zapisu oraz statystyczno-graficznego udokumentowania prezentacji.

Syntetyzując proces demograficznych przemian Japonii w okresie 1947-2015, oraz tych przewidywanych w ramach najnowszej prognozy demograficznej (do 2050 roku) autor stwierdził, że kraj ten przeszedł w zakresie ewolucji struktur wiekowych ludności ze „stadium dojrzałości” do „stadium starości demograficznej”. W tym ostatnim przypadku do znamienych należy fakt, iż przebiega on obecnie (od 2007 roku) w ramach „fazy sędziwego społeczeństwa”, a więc reprezentującej najbardziej zaawansowaną fazę w procesie starzenia się ludności świata.

Stadium dojrzałości demograficznej (*Demographic Maturity Stage*), zawierające się w Japonii przedziale lat 1947-1969, zainicjowane zostało w ramach „pierwszego wyżu demograficznego” lat 1947-1949 (*First Baby Boom*), znaczonego w historii demograficznej kraju najwyższymi wskaźnikami stopy urodzeń (średnio 33,70/1000), przyrostu naturalnego (średnio 20,90/1000) oraz współczynnika płodności (przeciętnie 4,45). Ich wynikiem był najwyższy w historii udział najmłodszej ludności (0-14 lat) w ogólnym zaludnieniu kraju, wynoszący w 1947 roku 35,3%, przy najniższym odsetku najstarszych mieszkańców, czyli liczących 65 i więcej lat (4,8%). Przejście wyżu demograficznego oraz wejście kraju na drogę dynamicznego rozwoju gospodarczego i lawinowej urbanizacji, przyniosło zasadnicze osłabienie ruchu naturalnego, co w warunkach znacznego wydłużenia dalszego trwania życia (średnio o 18,3 lat w latach 1947-1969), spowodowało znaczne przemiany struktur wiekowych ludności. Dla tych ostatnich znamieny był stały, silny spadek udziału w ogólnym zaludnieniu osób w wieku 0-14 lat (do poziomu 23,9% w 1969 roku), przy jednoczesnym wzroście ilościowym i strukturalnego udziału populacji osób w wieku 65 i więcej lat. Rok 1969 wyznaczył zakończenie „stadium dojrzałości demograficznej”, znaczonej udziałem seniorów w ogólnej liczbie mieszkańców kraju w wysokości 6,9%.

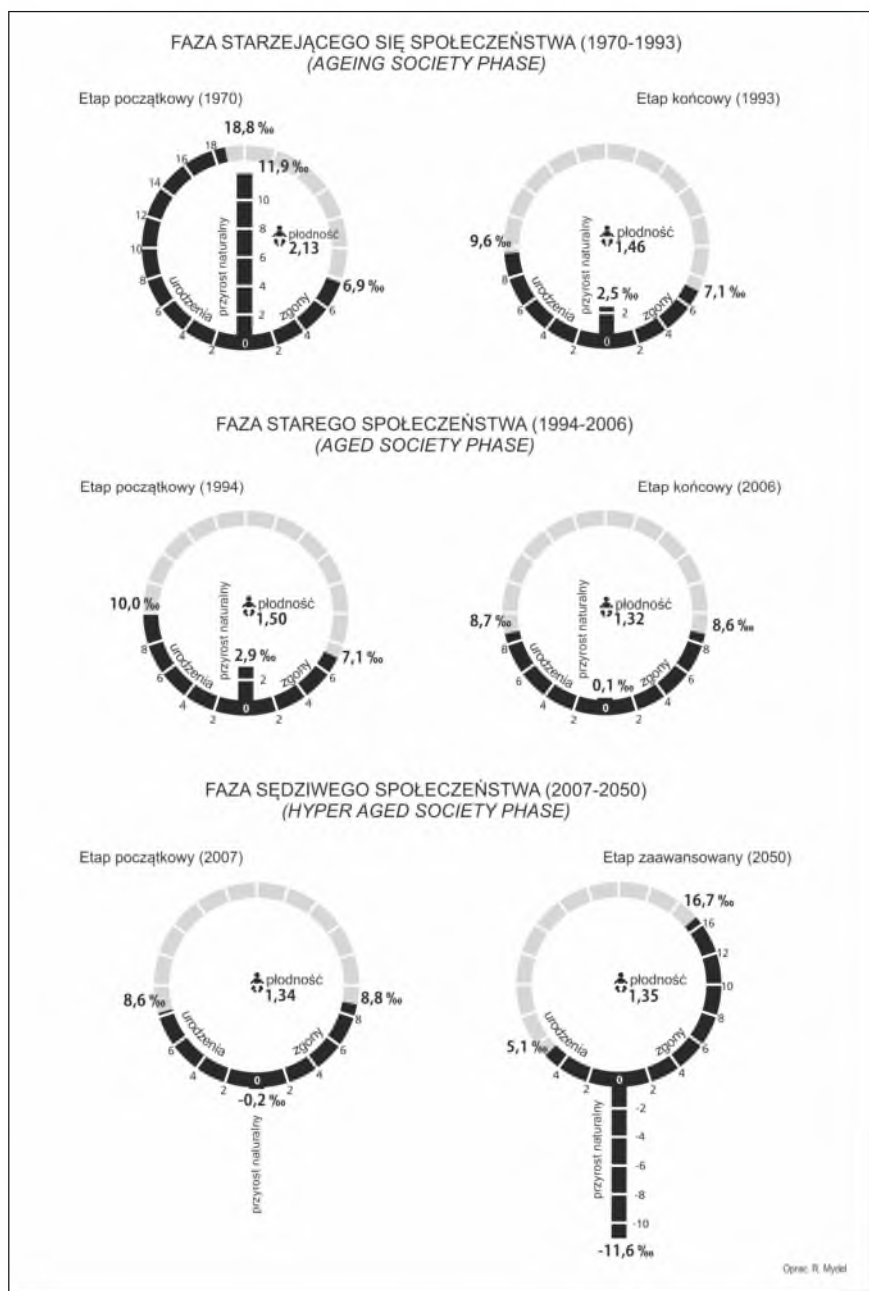
To właśnie ta kategoria ludności zanotowała w ramach „stadium demograficznej dojrzałości” (1947-1969) najwyższą dynamikę wzrostu (89,8%), przy równoczesnej, ujemnej wartości wskaźnika (spadek o 10,8%) w populacji najmłodszych mieszkańców (0-14 lat). Tego rodzaju trend przemian przybierał będzie na sile w dalszych latach demograficznego rozwoju Japonii, wyznaczających nowe jakościowo stadium ewolucji, zwane „stadium starości demograficznej”.

Począwszy od 1970 roku proces demograficznych przemian Japonii wszedł właśnie w **stadium starości (*Demographic Old Age Stage*)**. W nawiązaniu do powszechnie przyjętych granicznych wielkości udziału osób

w wieku 65 i więcej lat leżących u podstaw zróżnicowania stopnia zaawansowania procesu starzenia się ludności, w jego ramach wyróżniono trzy charakterystyczne fazy: starzejącego się społeczeństwa (7,1–14,0 % ogółu ludności stanowią osoby w wieku 65 i więcej lat), starego społeczeństwa (14,1–21,0%) oraz fazę sędziwego społeczeństwa (ponad 21,0%).

Faza starzejącego się społeczeństwa (*Ageing Society Phase*), inicjująca nowy etap demograficznych przemian, obejmuje w przypadku Japonii 23-letni okres zawierający się w przedziale lat 1970–1993. Jej początek przypadł na lata „drugiego wyżu demograficznego” (*Second Baby Boom* 1971–1974), będącego echem pierwszego wyżu (1947–1949). Skutkowało to wysoką stopą urodzeń (średnio 18,8 o/oo), przyrostu naturalnego (średnio 11,9 o/oo) oraz współczynnika płodności, zapewniającego zastępowalność pokoleń (2,13). Postępujący rozwój i modernizacja japońskiej gospodarki, w połączeniu ze wzrostem poziomu i „westernizacją” życia, spowodowały uruchomienie trwałego trendu spadkowego ruchu naturalnego ludności i płodności. Do charakterystycznych cech tej fazy należały: zainicjowanie (na przełomie lat 1978/1979) trwałego procesu spadku liczby najmłodszej populacji mieszkańców (0–14 lat) oraz obniżenie współczynnika płodności poniżej poziomu zapewniającego zastępowalność pokoleń (z 2,13 w 1970 do 1,46 w 1993 roku). Przyniosły one w końcowym etapie „fazy starzejącego się społeczeństwa” spadek udziału ludności w wieku 0–14 lat w ogólnym zaludnieniu do poziomu 16,7%, przy jednoczesnym wzroście odsetka osób liczących 65 i więcej lat do 13,6%. Ta druga kategoria wiekowa ludności notowała też najwyższą dynamikę wzrostu wśród wyróżnionych trzech głównych grup wiekowych (przyrost w okresie 1970–1993 o 130,6 %). Zwraca przy tym uwagę fakt rekordowo krótkiego czasu trwania „fazy starzejącego się społeczeństwa” (23 lata), dowodzącego wysokiego tempa rozwoju szeroko rozumianego procesu starzenia się japońskiego społeczeństwa.

Wyniki postępowania badawczego dowodzą, że proces ten przybierał wraz z czasem na sile i dynamice, co znalazło wyraz w fakcie, że kolejna, bardziej zaawansowana faza przemian zwana **fazą starego społeczeństwa (*Aged Society Phase*)**, trwała zaledwie 12 lat. Objęła ona lata 1994–2006, dowodząc niemal dwukrotnie krótszego czasu trwania w porównaniu z „fazą starzejącego się społeczeństwa”. Rozwijanemu trendowi spadku przyrostu naturalnego (do poziomu 0,1 o/oo) oraz współczynnika płodności (do 1,32), towarzyszyło zmniejszenie liczby osób w wieku 0–14 lat. Dla tej fazy przemian znamieny jest także fakt inicjacji (od 1997 roku) procesu spadku liczby ludności także w przedziale wiekowym 15–64 lat.

Ryc.19. Zróżnicowanie ruchu naturalnego i współczynnika płodności w różnych fazach stadium starości demograficznej Japonii

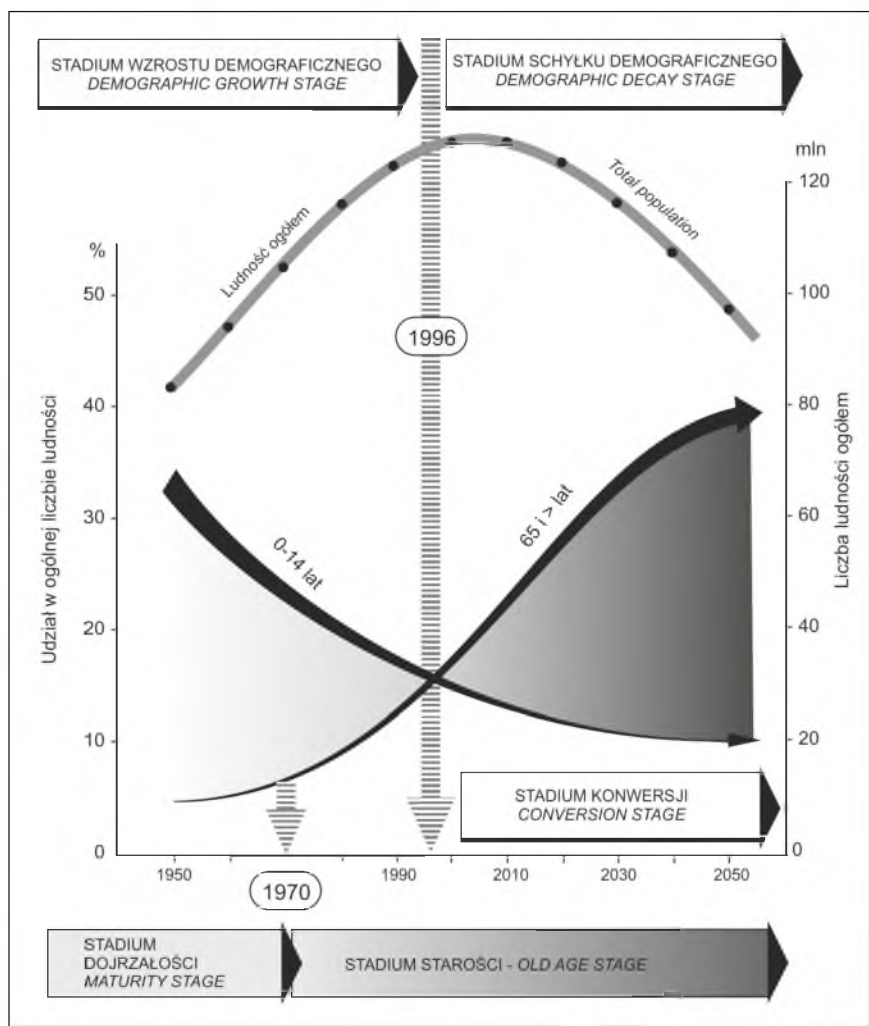
Fig. 19. Japan. Differentiation of natural movement indices and total fertility rate in distinguished stages of the demographic old age stage

Oznacza to, że w „fazie starego społeczeństwa” seniorzy (osoby w wieku 65 i więcej lat) pozostali jedyną grupą ludności notującą wzrost liczebności. Kolejną charakterystyczną cechą „fazy starego społeczeństwa”, będącą pochodną wyłącznego wzrostu liczby seniorów, była w konsekwencji ich historyczna przewaga udziału (od 1997 roku) nad ludnością w wieku 0-14 lat. Proces ten znamionuje zatem zupełnie nowy, nienotowany dotąd charakter strukturalnych relacji i przemian, zwany przez autora „**stadium konwersji**” – *Conversion Stage* (w układach strukturalnego udziału obu tych grup wiekowych, z charakterystyczną i rosnącą z czasem, przewagą populacji seniorów. W warunkach bardzo niskiego przyrostu naturalnego, zasadniczego wydłużenia dalszego trwania życia oraz pozytywnych efektów prosenioralnej polityki rządu (sformułowanej głównie w ramach tzw. *Gold Plan* oraz *New Gold Plan*), Japonia staje się w skali globalnej krajem najstarszego i najszybciej starzejącego się społeczeństwa (w 2006 roku 20,8% ogółu ludności stanowiły osoby w wieku 65 i więcej lat).

Rok 2007 wyznaczył początek najbardziej zaawansowanej fazy procesu starzenia się ludności (w ramach „stadium starości demograficznej”), a mianowicie „**fazy sędziwego społeczeństwa**” (*Hyper Aged Society Phase*). Jej tak szybkie rozpoczęcie od momentu wejścia Japonii w „fazę starego społeczeństwa” (1994), jest najwymowniejszym świadectwem całkowitego fiaska pronatalistycznej i prorodzinnej polityki rządu, podjętej na szeroką skalę od połowy lat 90’ XX wieku (m.in. w ramach *Angel Plan* oraz *New Angel Plan*).

Symbolicznym, a zarazem znamienym wyrazem tego niepowodzenia, było **wejście procesu przemian ruchu naturalnego w „stadium konwersji”**, przejawiające się silnym trendem wzrostu i nadwyżki stopy zgonów, nad utrzymującą się na względnie niskim poziomie stopą urodzeń. Skutkowało to rosnącymi, ujemnymi wartościami wskaźników przyrostu naturalnego. W połączeniu z wahającym się w przedziale 1,34-1,35 współczynnikiem płodności oraz spadkiem liczby ludności w wieku 0-14 i 15-64 lat, przyniosło to realny i strukturalny wzrost populacji osób starych (65 i więcej lat). Powyższa sytuacja demograficzna doprowadziła do zdynamizowania „procesu konwersji” w układach strukturalnego udziału ludności w wieku 0-14 lat vs 65 i więcej lat, prowadzącego do przyspieszonego wzrostu udziału seniorów w ogólnym zaludnieniu. Tak więc zaledwie w ciągu 11 lat od wejścia Japonii w „fazę sędziwego społeczeństwa” (2007), przekroczona zostanie już w 2018 roku kolejna wartość graniczna udziału tej kategorii wiekowej ludności (czyli o kolejnych 7,0%). W efekcie osoby

w wieku 65 i więcej lat stanowić będą 28,0% ogółu mieszkańców. Progno-
styczne statystyki jednoznacznie wskazują na dalszy rozwój powyższego
trendu (w ramach „stadium konwersji”) w zakresie ewolucji struktur wie-
kowych ludności Japonii, czyniąc z niej w perspektywie 2050 roku kraj
„sędziwego społeczeństwa”.

Ryc.20. Typy stadiów demograficznych przemian Japonii na tle zmian udziału ludności w wieku 0-14 lat i 65 i więcej lat w ogólnym zaludnieniu oraz ogólnej liczby mieszkańców kraju w latach 1950 – 2050

Fig.20. Types of the demographic transformation stages of Japan on the background evolution of percentage share of the young population (0-14 years) and the elderly one (65 year old and over) in the total population and total population number over the 1950-2050 period

Populacja seniorów będzie wtedy 4-krotnie liczniejsza od najmłodszej grupy ludności (0-14 lat), stanowiąc odpowiednio 38,8% oraz zaledwie 9,7% ogółu mieszkańców kraju.

Do nie mniej znamienitych zjawisk demograficznych zainicjowanych na początkowym etapie „fazy sędziwego społeczeństwa” (od 2010 roku), zaliczyć należy uruchomienie trwałego procesu systematycznego spadku ogólnej liczby mieszkańców Japonii – czyli procesu depopulacji kraju. W jego ramach, począwszy od 2042 roku, rozpocznie się także proces realnego spadku osób w wieku 65 i więcej lat, a który, jak to podkreślano wcześniej, w kategorii ludności w wieku 0-14 lat zainicjowany został w roku 1979 (w „fazie starzejącego się społeczeństwa”), natomiast w populacji osób liczących 15-64 lat – w 1996 roku (17 lat później, w początkowym etapie „fazy starego społeczeństwa”). Oznacza to, że w „sędziwej” demograficznie i trwale wyludniającej się Japonii, seniorzy przez 46 lat (1996–2042), pozostaną jedyną grupą społeczeństwa tego kraju, notującą wzrost liczby.

Rok 1996 wyznaczył zatem w historii demograficznego rozwoju Japonii moment szczególny. Spadek liczby ludności w wieku 0-14 lat (od 1979 roku) w połączeniu z zainicjowanym w 1996 roku spadkiem zbiorowości osób w wieku 15-64 lat, przynosi odtąd silne osłabienie skali demograficznego rozwoju kraju. W warunkach niskiego współczynnika płodności (1,43) oraz przyrostu naturalnego (2,5 o/oo), uruchomiony został „proces konwersji” w układach udziału ludności w wieku 0-14 lat vs 65 i więcej lat. Następstwem powyższej sytuacji było wyraźne osłabienie dynamiki rozwoju demograficznego, prowadzące do inicjacji „procesu konwersji” także w układach stopa urodzeń vs stopa zgonów. Swoistym zwieńczeniem obu tych przejawów zjawiska konwersji, było najpierw wygaszenie, a potem zatrzymanie trendu wzrostu zaludnienia, który w „fazie sędziwego społeczeństwa” przekształcił się w proces depopulacji, przybierający z czasem na skali i dynamice.

W powyższych okolicznościach, w procesie demograficznego rozwoju Japonii autor wyróżnił „**stadium schyłku demograficznego**” (*Demographic Decay Stage*). Uwzględniając zmienność skali, charakteru oraz następstw w zakresie dynamiki wzrostu/spadku liczby ludności ogółem, wyróżnił w jego ramach dwie fazy: „**fazę niepokoju demograficznego**” (*Demographic Anxiety Phase*) oraz „**fazę depopulacji**” (*Depopulation Phase*).

Wejście Japonii w „stadium demograficznego schyłku” nastąpiło w 1996 roku. Stosownym będzie tu dodać, że, w nawiązaniu do teorii przejść demograficznych, początek wyróżnionego stadium pokrywa się generalnie

z inicjacją „drugiego przejścia demograficznego”. Na ten rok przypadł też początek wyróżnionej „fazy demograficznego niepokoju”, której znamieną cechą było zasadnicze osłabienie dynamiki wzrostu ludności, w warunkach wyłącznego zwiększania się populacji seniorów (osób w wieku 65 i więcej lat). Fazę tę zawartą w przedziale lat 1996-2010, charakteryzuje poza tym uruchomienie od 1996 roku „procesu konwersji” w układach udziału ludności w wieku 0-14 lat vs 65 i więcej lat, a w końcowym jej etapie (od 2007 roku), także konwersji w układach stopy urodzeń i stopy zgonów. „Faza demograficznego niepokoju” wyznacza jednocześnie historyczny moment w rozwoju demograficznym Japonii, wyrażający się w osiągnięciu maksymalnego poziomu zaludnienia oraz uruchomienia, przybierającego na skali, procesu rosnącej przewagi stopy zgonów nad stopą urodzeń (rosnącego ujemnego przyrostu naturalnego). Powyższa sytuacja zrodziła ogromny niepokój i obawy władz o przyszłość demograficzno-gospodarczą kraju oraz wynikające z niej wielorakie, (w tym trudne do przewidzenia), problemy i wyzwania.

W warunkach rozwoju zjawiska konwersji w układach stopy urodzeń i stopy zgonów, wydłużania dalszego trwania życia oraz trwałego spadku liczby osób w wieku 0-14 lat i 15-64 lat, uruchomiony zostaje proces systematycznego zmniejszania ogólnej liczby ludności – proces depopulacji. Dla wyznaczonej w ramach „stadium demograficznego schyłku” – „fazy depopulacji”, zainicjowanej w 2010 roku (czyli na początkowym etapie „fazy sędziwego społeczeństwa”), którą w niniejszym opracowaniu „zamknęto” symbolicznie 2050 rokiem, znamieny jest przede wszystkim systematyczny, przybierający na skali i dynamice, spadek ogólnej liczby ludności. Tak na przykład od chwili jej rozpoczęcia (od 2010 roku) do 2015 roku, spadek ten notował wielkość -1,2%; w perspektywie lat 2030-2035 wyniesie -3,9%, natomiast w latach 2045-2050 wzrośnie do -5,0%. Oznacza to, że na tym etapie „fazy depopulacji” (2010–2050), Japonia zmniejszy swe zaludnienie aż o 24,2% (ze 128,1 mln do 97,1 mln osób). W warunkach rosnącej ujemnej wartości stopy przyrostu naturalnego (2010 rok: -1,0 o/oo, 2025 rok: -6,7 o/oo, 2050 rok: -11,6 o/oo), oraz trwałego spadku liczby osób w wieku 0-14 lat i 15-64 lat, odsetek osób starych (liczących 65 i więcej lat) w ogólnym zaludnieniu wzrośnie z 23,0% (2010 rok) do 38,8% (w 2050 roku). Oznaczać to będzie, że populacja osób w wieku 65 i więcej lat będzie czterokrotnie liczniejsza od zbiorowości najmłodszych mieszkańców kraju, którzy stanowiąc będą zaledwie 9,7% ogółu jego ludności.

W świetle aktualnych i perspektywicznych przemian zachodzących w „stadium schyłku demograficznego” i „stadium konwersji”, w „sędziwej” demograficznie Japonii, której co czwarty mieszkaniec liczył będzie 65 i więcej lat, jednym z głównych celów rządu, wynikających z najwyższego stopnia zaawansowania procesu starzenia się ludności, będzie realizacja wizjonerskiego modelu społeczeństwa, określanego terminem *Leading elderly society model*.

LITERATURA

- Bongaats J., 2004, *Population Ageing and the Rise Cost of Public Pensions*, Population and Development Review, vol.30, No 1, s. 1-23.
- Borsch-Supan A., 2003, *Labour Market Effects of Population Aging*, Review of Labour Economics and Industrial Relations, vol.17, s.5-44.
- Caldwell J.C., 2010, *Demographic Transition Theory*, Dordrecht: Springer.
- Chesnais J.C., 1988, *La transition démographique*, East Asian Economic Perspectives, vol.13, Special Issue 2, s.98-105.
- Chesnais J.C., 1992, *The Demographic Transition-Stages, Patterns and Economic Implications*, Clarendon Press, Oxford.
- Coulmas F., 2007, *Population Decline and Ageing in Japan. The Social Consequences*, Routledge, London.
- Dixon S., 2003, *Implications of Population Aging for the Labour Market*, Labour Market Trends, February, s.67-76.
- Dyson T., 2010, *Population and Development: The Demographic Transition*, London.
- Europe in Figures-Eurostat Yearbook 2015*, <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained> (dostęp: 16.02.2016).
- Hamada K., Kato H., (red.), 2007, *Ageing and the Labor Market in Japan. Problems and Policies*, Cheltenham, Edward Elgar.
- Han E., (red.), 2006, *Ageing and the Labour Market: Issues and Solutions. Or Are There*, Intersentia, Oxford.
- Hara T., 2015, *A Shrinking Society: Post-Demographic Transition in Japan*, Springer Briefs in Population Studies, Population Studies of Japan, Springer.
- Hodge R., Ogawa N., 1991, *Fertility Change in Contemporary Japan*, University of Chicago Press, Chicago.
- Ishikawa Y., 2014, *International Migration to Japan: Can It Be a Solution to Population Decline?*, Japan of Population Problems, No 70/3, National Institute of Population and Social Security Research, <http://www.ipss.go.jp/publication/e/jinkam/pdf/19981805.pdf> (dostęp: 21.11.2015).

- Japan Statistical Yearbook: roczniki 1960, 1980, 2000, 2005, 2010, 2016*, Statistics Bureau, Office of the Prime Minister and Management and Coordination Agency, Government of Japan oraz Statistics Bureau, Ministry of Internal Affairs and Communication, Tokyo.
- Jones G., Stronghan P.T., Chan A., (red.), 2011, *Ultra-low Fertility in Pacific Asia: Trends, Causes and Policy Issues*, Routledge, London/New York.
- Kohler H.P., Billari F.C., Ortega J.A., 2002, *The Emergence the Lowest Low Fertility in Europe during the 1990's*, *Population and Development Review* 28(4), s.641-681.
- Kuroda T., 1973, *Japan's Changing Population Structure*, Ministry of Foreign Affairs, Japan.
- Lecote R., (red.), 1999, *Dynamics and Value in Fertility Change*, Oxford, Oxford University Press.
- Lee R., Reher D.S., (red.), 2011, *Demographic Transition and Its Consequences*, *Population and Development*, Supplement to vol.37.
- Lesthaeghe R., 2010, *The Unfolding Story of the Second Demographic Transition*, *Population and Development Review*, No 36(2), s.211-251.
- Lutz W., Sanderson W.C., Schrebov S., (red.), 2004, *The End of World Population Growth in the 21st Century: New Challenges for Human Capital Formation and Sustainable Development*, Earthscan, London.
- Lutz W., Schrebov S., 2007, *The Contribution of Migration to Europe's Demographic Future: Projections for the EU-25 to 2050*, Interim Report IR-07-024, IIASA, Laxenburg.
- Masuda M., Kojima K., 2001, *Japanese Social Security for the Elderly from a Viewpoint of Life Cycle*, *Review of Population and Social Policy*, No 10, s.37-54.
- McNicol G., 2002, *The World after the Demographic Transition*, *East Asian Economic Perspectives*, vol.13, Special Issue 2, s.98-105.
- Mydel R., 1983, Japonia, PWN, Warszawa.
- Mydel R., 2004, *Demograficzne problemy Unii Europejskiej 2000-2050*, Fogra, Kraków.
- Mydel R., 2009, *Gaijin: cudzoziemcy w Japonii*, *Krakowskie Studia Międzynarodowe*, vol.6, Nr 1, s.123-132.
- Mydel R., 2014, *Megamiasto Tokio*, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków.
- Mydel R., Takahashi D., 2013, *Cudzoziemcy na japońskim rynku pracy*, *Społeczno-ekonomiczne i przestrzenne przemiany regionów*, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków, s.65-81.

- Nagano A., Mori T., 2010, *From Silver to Gold. The Implications of Japan's Ageing Population*, Economist Intelligence Unit Report, GE, Tokyo.
- Nyce S.A., Schieber S.J., 2005, *The Economic Implications of Ageing Societies. The Costs of Living Happily Ever After*, Cambridge University Press.
- Ogawa N., Matsukura R., 2005, *Ageing in Japan: The Health and Wealth of Older Persons*, <http://www.un.org/.../meetings/Proceedings-EGM-Mex-2005/ogawa> (dostęp: 21.02.2016).
- Ogawa N., Retherford R.D., 1993, *The Resumption of Fertility Decline in Japan: 1973-1992*, Population and Development Review, vol.19, No 4, s.703-741.
- Ogawa N., Shah I.T., (red.), 2015, *Low Fertility and Reproductive Health in East Asia*, International Studies in Population, Springer.
- Onfor P., (red.), 2004, *The Economics and Ageing Population: Macroeconomics Issues*, Cheltenham, Edward Elgar UK.
- Population Projections for Japan (January 2012): 2011 to 2066, Appendix: Auxiliary Projections 2061 to 2110, <http://www.ipss.go.jp/site-ed/index-english/esuikiei/ppfj> (dostęp 13.06.2015).
- Population Statistics of Japan 2008, National Institute of Population and Social Security Research, Tokyo, <http://www.ipss.go.jp/p-info/e/psj> (dostęp: 15.05.2014).
- Randall S.J., 1988, *The Economic Implication of Japan's Ageing Population*, JSTOR:Asian Survey, vol.28, No 9, s.958-969.
- Replacement Migration: Is it Solution to Declining and Ageing Populations?, United Nations Population Division, New York, 2000.
- Sakuragawa T., Makino T., 2002, *Aging in the Labor Force and Economic Growth in Japan*, Structural Choices in Rapidly Aging Society, Interim Report for Fourth International Forum of the Collaboration Projects, Economic and Social Research Institute, Cabinet Office, Government of Japan, Tokyo, s.29-53.
- Sato R., 2008, *Very Low Fertility in Japan: Its Causes and Policy Measures*, Journal of Population Problems, No 64(2), s.10-24.
- Sato R., Kaneko R., 2015, *Japan in the Post-demographic Transition Period: Theoretical and Empirical Perspectives on the Long-term Population Dynamics*, Journal of Population Problems, vol.71, No 2(293), s.65-85.
- Social Security in Japan: roczniki 2003, 2005, 2014, National Institute of Population and Social Security Research, Tokyo, <http://www.ipss.go.jp/s-info/e/ssJ> (dostęp 21.02.2016).

- Suzuki T., 2009, *The Latest Development in Population of Japan*, The Japanese Journal of Population, vol.7, No 1, s.87-90.
- Takahashi D., 2014, *Polityka naturalizacyjna Japonii*, Społeczno-ekonomiczne i przestrzenne przemiany struktur regionalnych, vol.2, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków, s.33-50.
- Takayama N., Werding M., (red.), 2011, *Fertility and Public Policy: How to Reverse the Trend of Declining Birth Rates*, Cambridge, MA/London, MIT Press.
- The Cost of Social Security in Japan*, roczniki: 2005, 2010, National Institute of Population and Social Security Research, Tokyo, Japan.
- The 2015 Ageing Report, Economic and Budgetary Projections for the 28 EU Member States (2013-2060)*, European Commission 2015, <http://ec.europa.eu/economy> (dostęp 16.11.2015)
- The 2015 Revision of World Population – United Nations* <http://esa.un.org/unpd/wpp/> (dostęp: 2.01.2016).
- The Financial Statistics of Social Security in Japan (Fiscal Year 2013)*, Statistical Report No 26, National Institute of Population and Social Security Research, Tokyo, Japan, 2015.
- U.S. Census Bureau, Interational Data Base*, <http://www.census.gov/population/international/> (dostęp: 15.02.2016).
- Van de Kaa D.J., 1987, *Europe's Second Demographic Transition*, Population Bulletin, vol.2/I, Population Research Bureau, Washington D.C.
- Van de Kaa D.J., 1988, *The Second Demographic Transition Revised: Theories and Expectations*, Werkstukken No 109, Planologisch Demografisch Instituut, Universiteit Amsterdam, Amsterdam.
- Van de Kaa D.J., 2004, *Is the Second Demographic Transition a Useful Concept? Questions and Answers*, Vienna Yearbook of Population Research, Vienna Institute of Demography, Austrian Academy of Sciences, Vienna.
- Wilson C., 2013, *Thinking about Post-transitional Demographic Regime: A Reflection*, Demographic Research, No 28(46), s.1373-1388, <http://www.demographic-research.org/volumes/vol28/46/28-46.pdf> (dostęp: 21.02.2016).
- Yashiro N., 1998, *The Economic Factors for the Declining Birthrate*, Review of Population and Social Policy, No 7, Tokyo, s.129-144.

Japan in the Process of Transition from the Demographic Maturity until Demographic Decay

(Summary)

Dynamic economic growth and a high degree of urbanisation-metropolisation of Japan since the end of World War II to modern times, brought a strong increase of the quality of life of the population which was accompanied by fundamental transformation of structures and demographic processes. In the process of the evolution of age structure of population in the period 1947-2015 the country, passed from the maturity stage to the old age demographic stage. Nowadays, the ageing process is progressing within a framework of the most advanced phase of its transformation, known as the hyper aged society phase. It is characterized on the one hand by an extremely high percentage of the population aged 65 and over in the total population number (26,8%), negative natural increase rate (-3,50/00) and a decrease in the total number of inhabitants (down by 1,2% over the 2010-2015 period).

With the world's highest stage of population ageing process, Japan on the turn of the XX/XXI century has entered a completely new stadium of transformation – new demographic regime. By studying the process of the population age structure evolution (1947-2050), dynamics of population growth/decline rates (globally and in selected age categories, trend-lines of birth and death rates, total fertility index and life expectancy), author goal is to identify and define new phenomena initiated and developed in the most advanced stages of population ageing.

This multi-pronged approach was necessary to achieve primary objective: periodisation of the post-war demographic processes in Japan (1947-2050). Presented below distinctive stages, phases and periods of transition, on one side refers to the delimitation in the classical sense of the ageing population process, and on the other hand, include a completely new types

of phenomena – demographic systems. They form characteristic development trends that will be applicable in the long term perspective 2050-2100. Established by an author novel types of demographic phenomena are clearly visible in the transformation stages and phases and are documented statistically and graphically. They demonstrate that the process of demographic evolution of a hyper aged societies takes place in the context of processes not present in the classic demographic transition theory.

Since the end of World War II until 1969 Japan population is considered to be in the demographic maturity stage. It is stipulated that starting point of that stage is the beginning of the First Baby Boom (1947-1949) and its completion on 1969, while the participation by people aged 65 and over in the total population increased to 6,9%.

Since 1970, Japan enter demographic old age stage, which can be characterise by the exceptionally high dynamic of population ageing process. This stage is determined by a rapid decline in birth rate, total fertility index and increase in life expectancy, associated with the socio-economic, cultural and political transformations of Japan. It had been initiated by relatively short, 23 years of ageing society phase covering the period 1970-1993. One of its most distinctive feature is initiated the end of 1979 sustained process of decline in younger age population (0-14), lowering the fertility rate below the natural replacement level (from 2,13 in 1970 to 1,43 in 1993). Subsequently over the years, the ageing of the population is gaining momentum. This is reflected by the fact that next, more advance demographic evolution phase called the aged society phase takes just 12 years (1994 to 2006). One of the signature characteristic of that phase is launch of a process of real drop in the number of working age population 15 -64 years (since 1997). This means that in the aged society phase, the population of seniors (those aged 65 and over) remains the only group recording real and structural growth. In these circumstances, since 1997 the process of structural age transformation initiates the stage of conversion. It is marked by the growing predominance of the population aged 65 and over of younger age population (0-14), accompanied by systematic decline in the birth rate and fertility index and steadily increasing life expectancy.

The year 2007 marks the beginning of the most advanced phase of population ageing – hyper aged society phase. Increasing rate of conversion phenomenon of the population 65 and over vs 0-14 is accompanied by entry into the conversion stage of the birth rate vs death rate of the popula-

tion. This is reflected by the strong growth trend and the nett excess of deaths over the lowering birth index. Entering the conversion stage triggers additionally a rapid acceleration of ageing population process. As a result in 2015 people aged 65 and over that accounted for 27,0% of the population will increase to a staggering 38,8% of total population by 2050.

This highly advanced and self sustainable process of the ageing population leads from 1996 to considerable decrease in the dynamics of the demographic development of the country, and in 2010 is expresses in a real decline in the total population number of Japan. Taking this trends under consideration, new stage of the demographic development was described – demographic decay stage. Taking into account the variability of the scale of growth/decline index in total population number, two distinctive phases were distinguished within this stage: demographic anxiety phase and depopulation phase.

Demographic anxiety phase covering the period 1996-2010 is characterised by the trend of declining dynamic of the population growth index, with exclusive real growth of population aged 65 and over. Other characteristic element of that phase is the conversion process in the structural share population aged 65 and over vs 0-14 years (since 1996), and the final stage (from 2007) also conversion phenomenon in the birth rates vs death rates. Demographic anxiety phase is concluded by reaching the maximum level of the total population number (2010). From this year, a permanent process of systematic decrease in the total population number is triggered, marking the beginning of the depopulation phase. Its characterised by the systematic, increasing in the scale and dynamics, decline in the total population number (1,2% in 2010-2015, while 5,0% in 2045-2050).

According to the latest demographic forecasts for the period 2010-2050, Japan in that part of the depopulation phase will record a decrease of population by 24,2% (from 128,1 million to 97,1 million). In the conditions of strong conversion process, with growing negative values of natural increase of population from -1,0 o/oo (2010) to - 11,6 o/oo (2050) and steady decline in the population aged 0-64, the share of seniors (65 and older) in the total population of the country will increase respectively from 23,0% to 38,8%.

Rada Wydawnicza Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego:
Klemens Budzowski, Maria Kapiszewska, Zbigniew Maciąg, Jacek M. Majchrowski

Recenzja wydawnicza:
prof. dr hab. Zygmunt Górka

Publikacja sfinansowana w ramach działalności statutowej WaiSP/DS./2/2015 (80,0%)
oraz ze środków autora (20,0%)

Projekt okładki, koncepcja graficzna i skład: Beata Kowalewska-Tylka
Opracowanie graficzne diagramów i wykresów oraz fotografii: Beata Kowalewska-Tylka
Fotografie: Rajmund Mydel
Tłumaczenie na j. angielski: Piotr Mydel i Rajmund Mydel
Adujstacja i korekta: zespół

ISBN 978-83-65208-52-1

Copyright© by Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego & Rajmund Mydel
Kraków 2016

Żadna część tej publikacji nie może być powielana ani magazynowana w sposób umożliwiający ponowne wykorzystanie, ani też rozpowszechniana w jakiegokolwiek formie za pomocą środków elektronicznych, mechanicznych, kopiujących, nagrywających i innych, bez uprzedniej pisemnej zgody właściciela praw autorskich.

Na zlecenie:

Krakowskiej Akademii
im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
www.ka.edu.pl

Wydawca:
Oficina Wydawnicza AFM KAAFM
e-mail: ksiegarnia@kte.pl